ממשבר לתקומה

סיפורם של מפוני העיר העתיקה | 1958-1948

FROM CRISIS TO REBIRTH

THE STORY OF THE EVACUEES OF THE OLD CITY OF JERUSALEM | 1948-1958

אוצרת | אורה פיקל־צברי, מוזיאון חצר הישן ע״ש יצחק קפלן

חברי העמותה | יו״ר עו״ד חגי סיטון, דניאל מימראן, עו״ד משה בן ארי, אביבה שר, עו״ד אלי בן טובים, רו״ח בריז׳יט ביתן,
עו״ד גדעון ברמץ, עו״ד גבריאל ג׳יניאו, אילן הדר, ד״ר יעקב מימראן

ועדה מדעית | פרופ׳ ירון בן נאה, פרופ׳ מרגלית שילה, פרופ׳ עליזה מיוחס־ג׳יניאו, ד״ר ראובן גפני,
פרופ׳ קובי כהן־הטב

ועדה חינוכית | ד״ר מיקי ארליך, עפרה רגב, ד״ר איל דוידסון, חזקי בצלאל, אבי גודמן

עיצוב גרפי | ערן צירמן

צילום | רן ארדה

עריכה לשונית | כרמית ספיר־וייץ

תרגום | פיליס רוזנבאום

תודה למשאילים לתערוכה | משה מאור, ארכיון העיר ירושלים

תודה מיוחדת | **ד״ר ראובן גפני, מר משה מאור, מר מיכאל מהלר,** יהודה עצבה, מר מוטי כהן, פועה שטיינר,
חכם אפרים לוי, יוסף אלעד (אזולאי) ועליזה היימן, ארכיון העיר ירושלים, הארכיון הציוני המרכזי, מוזיאון הקריקטורה
והקומיקס, גנזך המדינה, לשכת העיתונות הממשלתית, ארכיון התמונות ע״ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי

תודה לכותבים | ד״ר ראובן גפני

מקורות הדימויים החזותיים | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן, גנזך המדינה, ארכיון שפילברג, ארכיון העיר ירושלים,
אוסף הנשיא יצחק בן־צבי, ארכיון התמונות ע״ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן צבי׳, לשכת העיתונות הממשלתית,
הארכיון הציוני המרכזי, משפחת כהן (נחמיה), משפחת מן ההר, משפחת גרדוש, משפחת ויזר, הארכיון הציוני המרכזי,
מר ראובן מלון, משפחת שמיר, דניאל לוי - פוטו לוי, הארכיון לחקר הציונות הדתית ע״ש יונה קירשנבאום, אוניברסיטת
בר אילן, החברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי, יוסף אלעד (אזולאי), ד״ר חיים גרוסמן,
ניר פלדמן, אריה רייכמן, ד״ר ראובן גפני, ברוך גיאן

מוזיאון חצר הישוב הישן

רח׳ אור החיים 6, הרובע היהודי, ירושלים, ת.ד. 1604 ירושלים 9750603
טל. 02-6276319 טלפקס. 02-6284636
www.oyc.co.il

מהדורה ראשונה | דצמבר 2018

מהדורה שנייה | אוגוסט 2019

©דצמבר 2018
כל הזכויות שמורות למוזיאון חצר הישוב הישן ע״ש יצחק קפלן

The Isaac Kaplan Old Yishuv Court Museum
מוזיאון חצר הישוב הישן ע״ש יצחק קפלן

CURATOR | ORA PIKEL-TZABARI

THE ISAAC KAPLAN OLD YISHUV COURT MUSEUM

MEMBERS OF THE BOARD | CHAIRMAN: ADV. HAGAI SITTON ,DANIEL MAIMARAN, ADV. MOSHE-BEN ARI, AVIVA SCHER,
ADV. ELIYAHOO BEN TOVIM, ADV. GAVRIEL GONIO ADV, GIDON BARMATZ, DR. YAAKOV MAIMARAN, ILAN HADAR, BRIGITTE BITAN

SCIENTIFIC COMMITTEE | PROF. YARON BEN NAEH, PROF. MARGALIT SHILO, PROF. ALIZA MEYUHAS -GONIO,
DR. REUVEN GAFNI, PROF. KOBI COHEN-HATAV

EDUCATIONAL DR. MIKI ERLICH, OFRA REGEV, DR. EYAL DAVIDSON, AVI GOODMAN, CHIZKI BETZALEL

GRAPHIC DESIGN | ERAN ZIMRAN

PHOTOGRAPHY | RAN ARDA

TRANSLATION | PHYLIS ROSENBAUM

SPECIAL THANKS TO DR. REUVEN GAFNI, MOSHE MAOR, MICHAEL MAHLER, CHACHAM EFRAIM LEVI, PUAH SHTAINER, YEHUDA ATZABA, ALIZA LEHMAN, YOSEF ELAD (AZULAI), JERUSALEM CITY ARCHIVES, ISRAEL STATE ARCHIVES,CENTRAL ZIONIST ARCHIVES, THE ISRAELI CARTOON MUSEUM, YAD YITZCHAK BEN ZVI PHOTO ARCHIVE

VISUAL IMAGES SOURCES | OLD YISHUV COURT MUSEUM COLLECTION, JERUSALEM CITY ARCHIVES, ISRAEL STATE ARCHIVES,CENTRAL ZIONIST ARCHIVES, GOVERNMENT PRESS OFFICE, THE ISRAELI CARTOON MUSEUM,

YONAH KIRSCHENBAUM ARCHIVES FOR THE STUDY OF RELIGIOUS ZIONISM, BAR ILAN UNIVERSITY,
SHPHILBERG ARCHIVE, YAD YITZCHAK BEN ZVI PHOTO ARCHIVE; THE JEWISH QUARTER RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT COMPANY
GARDOSH FAMILY, DANIEL LEVI- PHOTO LEVI , COHEN (NECHEMYA) FAMILY, MIN HAHAR FAMILY, YOSEF ELAD (AZULAI),
REUVEN MELON, SHAMIR FAMILY, DR. REUVEN GAFNI, WISSER FAMILY, SHAMIR FAMILY, ADR. HAIM GROSSMAN, ARIE RAICHMAN,
NIR FELDMAN, BARUCH GIAN
'

THE ISAAC KAPLAN OLD YISHUV COURT MUSEUM
6 Or HaChaim St. Jewish Quarter, Old City, Jerusalem 9750603. P.O.Box 1604 Jerusalem Tel.
02-6276319 Tel/Fax. 02-6284636
www.oyc.co.il | museumoy@zahav.net.il

© DECEMBER 2018
BY THE ISAAC KAPLAN OLD YISHUV COURT MUSEUM.
ALL RIGHTS RESERVED.

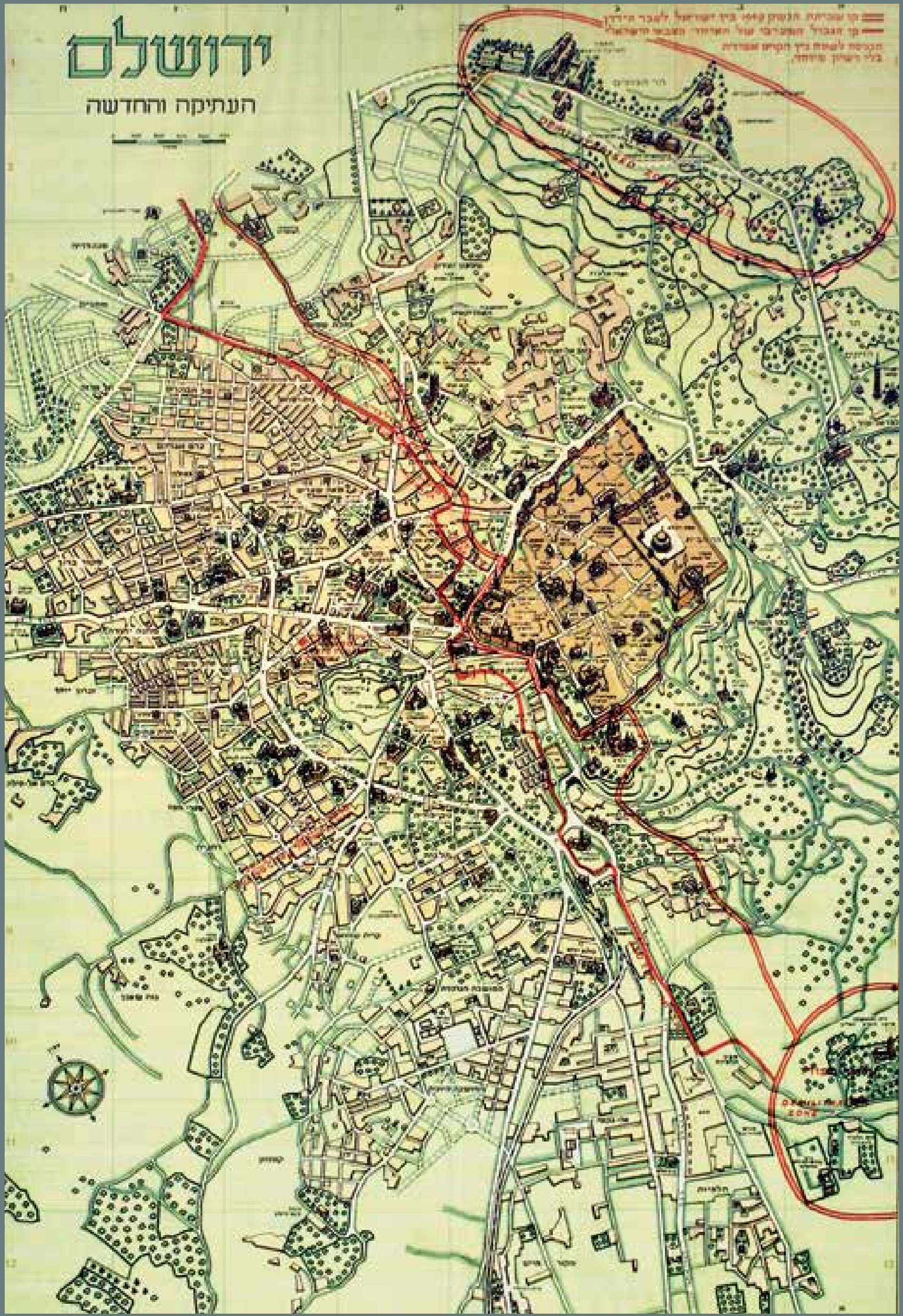

מפת ירושלים החצויה לאחר מלחמת העצמאות על בסיס מפת ירושלים משנת 1924
דפוס מונזון | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A map of Jerusalem, divided following the war of Independence,
based on a map of Jerusalem form 1924
Monzon Press | From the collection of the Old Yishuv Court Museum

תוכן העניינים

6 | שיכון מפוני העיר העתיקה | אורה פיקל־צברי

36 | "לפליטי העיר העתיקה" מוסדות הדת של פליטי הרובע היהודי בעיר החדשה | ראובן גפני

47 | מלחמה ושבי

65 | שיקום מפוני העיר העתיקה

91 | חינוך

135 | צנע

מפוני העיר העתיקה

אורה פיקל־צברי | אוצרת

מבוא

במרוצת העשור האחרון, בעבודתי במוזיאון חצר היישוב הישן, נפגשתי עם סיפורם המרתק של לוחמי ותושבי הרובע היהודי בתש"ח. מבעד לעדויות, לתצלומים ולפריטים שנאספו מאותם ימים משתקף סיפור כיריעה העשויה פסיפס. אלא שייתכן כי הסיפור השלם והמלא לא סופר – ולא יסופר במלואו לעולם.

תושבי הרובע היהודי, אנשי היישוב הישן הירושלמי, פונו מבתיהם במהלך מלחמת העצמאות והפכו לפליטים. בתערוכה זו ניסיתי להתחקות אחר קורותיהם לאחר נפילת הרובע, בזמן שמרבית הגברים בשבי והנשים, הקשישים והילדים עודם הלומים מהמצור הממושך וממוראות המלחמה.

מטרת מאמר זה היא להתמקד בהיבט שיכונם של מפוני העיר העתיקה כהיבט המרכזי והחיוני לקליטתם. הבחנה מיוחדת תיעשה בין הפתרון שניתן בטווח הקצר לבין פתרון הקבע.

השאלות שעליהן נבקש לענות הן: האם הרשויות דאגו לצורכי המפונים? האם המדינה שבדרך נערכה לאפשרות פינוי של הרובע על אוכלוסייתו קשת היום מבעוד מועד? מאידך, נשאלת השאלה: האם וכיצד הצליחה המדינה הצעירה, בת השבועיים, לדאוג לצורכי המפונים בעודה נתונה במלחמה על עצם קיומה?

על שאלות אלה נענה באמצעות מסמכים בני התקופה בארכיונים השונים, זיכרונות בני התקופה והעיתונות הכתובה.

רקע היסטורי

בעקבות מאורעות 1939-1936 חלה ירידה גדולה במספר תושבי הרובע היהודי. ירידה זו היוותה שיא בירידת קרנה של ההתיישבות היהודית בירושלים העתיקה, תהליך שהחל בראשית המאה ה־20 עם היציאה מהחומות והתעצם בעקבות מלחמת העולם הראשונה, מוראותיה, מאורעות 1921-1920 ומאורעות 1929.

HOUSING FOR THE EVACUEES OF THE OLD CITY

CURATOR | ORA PIKEL TSABARI

The residents of the Jewish Quarter, people of the Old Yishuv of Jerusalem, were evacuated from their homes during the War of Independence and became refugees.
The article chronicles their lives following the fall of the Jewish Quarter on 28th May 1948 and focuses on the housing problem and how this issue was dealt with by the authorities.
On discussing Old City evacuees' housing problem, it is necessary to relate to the temporary, immediate solution and the permanent solution.
In finding a temporary solution for the evacuees of the Old City, the Establishment acted quickly, determinedly, and efficiently. Within a few hours a solution to the problems of housing, health and food for the evacuees was found.
The Community Council functioned and supplied an answer for the various evacuees in an impressive manner. Likewise, a creative effort was made to settle these evacuees in the Galilee in 1952, an attempt that didn't last long.
However, despite the successful and determined initial handling of the situation, the substantial gaps between the expectations of the Old City evacuees and the actions of the Establishment left a feeling that the two sides weren't "on the same page" and had communication problems. In particular, the evacuees kept complaining about the humiliating way in which the government officials treated them.
The delays in finding a permanent solution to the evacuees' housing problem must be viewed against the backdrop of the young Israeli state, fighting a war for its own survival, while trying to absorb a large population of 'olim' (immigrants(
Nevertheless, it is believed that there was a huge gap between the Establishment - the 'Mapai' (Labor party) - and the religious/traditional evacuees of the Old City and that these substantial differences did not help the evacuees maneuver bureaucratic obstacles of that difficult period.
The incompetence with which the Establishment handled of the Jewish Quarter during the 1940's and its fall in the War of Independence, together with the feeling among most of the evacuees that they were discriminated against, along with the continued failure to find a solution for permanent housing, all contributed to the tremendous frustration of the Old City evacuees.
The only people who related to their problems were those in the political margins of those days - the 'Cherut' (a right-wing Nationalist Party) and the 'Maki' (the Israeli Communist Party). They were the ones who pressed the 'Mapai' Establishment to take care of the evacuees of the Old City.

בספרו ״הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים – בסוף תקופת המנדט עד לפני מלחמת העצמאות (1947-1939) ונפילתו״ טען יהושע בן־אריה שדלדולה של ירושלים היהודית בעיר העתיקה בסוף תקופת המנדט הוא זה שאפשר להניח את היסודות למצור, להחלשה ולכניעה של העיר העתיקה במלחמת העצמאות.[1]

רבים תיארו את נפילת הרובע והליכת הגברים לשבי והנשים, הזקנים והילדים לעיר החדשה. לעומת זאת, מועטים באופן יחסי התיאורים בכתב על הקורות את מפוני העיר העתיקה בעיר החדשה.[2]

הסופרת פועה שטיינר (מן ההר) תיארה לימים את המעבר הטראומטי מנקודת מבטה של ילדה בת שבע, בספרה ״מתוך ההפיכה״:

״המון של נשים וילדים, זקנים ופצועים כבר התקהל במגרש (בתי מחסה). לעד לא אשכח את התמונה המדכאה הזאת: את הפנים הנפולות האלה, את האיברים התלויים ברפיון, את העיניים הקמות, את היגון התהומי שהשתקף מהן, את הצער העמוק הגדול כים. המון של אבלים. לא אדם אחד ולא שניים, לא משפחה אחת. קהילה שלמה, ציבור שלם, שמתו מוטל לפניו.

ואת החבילות האלה. החבילות העטופות סמרטוטים, הקשורות בשמיכות בלות. לא מזוודות, לא תיקים. החבילות המוטלות על הארץ. החבילות הנשואות בכתף ואלה שבידיים המדולדלות ושבידי הילדים הקטנים. מיטלטלין עטופים בסדין קרוע, כל הרכוש צרור בשמיכה דהויה.

פליטים... פליטי חרב, שרידי מלחמה. פליטים הבורחים מבתיהם, העוזבים את עירם מולדתם. אנשים שביתם חרב, שאיבדו את יקיריהם״.[3]

רקע סוציו־אקונומי של תושבי הרובע היהודי

מנתוני מפקד הוועד הלאומי בשנת 1939 עולה כ רק 2.54% מתושביה היהודים של ירושלים חיו בעיר העתיקה (2,057 נפשות מתוך 80,850).[4] מספר זה הלך ופחת עם פרוץ מלחמת העצמאות.

לדעתו של פרופ׳ בן־אריה, ירושלים היהודית החדשה התפתחה בסוף תקופת המנדט

1 בן־אריה, ״הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים בסוף תקופת המנדט עד לפני מלחמת העצמאות״ (1947-1939), הוצאת יד יצחק בן צבי ומוזיאון חצר היישוב הישן, ירושלים 2015, עמ׳ 132.

2 ראו: מ׳ ארנוולד, ״מצור בתוך מצור – הרובע היהודי בירושלים העתיקה במלחמת העצמאות״, מכון בן גוריון ומשרד הביטחון, 2004.

3 ״מתוך ההפיכה״, מהדורה 12 מחודשת ומורחבת, ירושלים תשע״ב, עמ׳ 177-178.

4 ראו: בן־אריה, ״הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים בסוף תקופת המנדט״, עמ׳ 12.

מחוץ לחומות העיר העתיקה, בשעה שהרובע הלך ונחלש מתושביו היהודים.[5] מצבם הסוציו־אקונומי של תושבי הרובע היהודי בתקופת המנדט היה קשה ביותר, והלך והידרדר עד סוף תקופת המנדט.[6]

בתקופת מאורעות 1936-1939 התגייס היישוב העברי להוסיף לשוטרים העברים תמיכה כספית, שכן הסכום שקיבלו ממשטרת המנדט היה זעום ולישוב היה אינטרס שיהיו במשטרה שוטרים יהודים. השכונה היהודית היחידה שלא השתתפה בתמיכה הייתה הרובע היהודי.[7] הדבר מעיד בין השאר על המצב הכלכלי הדחוק שבו היו שרויים תושביו.

על הבעייתיות של הרובע היהודי ומצבו עם פרוץ מלחמת העצמאות מלמדת העובדה הבאה: בוועד הלאומי הייתה ועדה שעניינה העיר העתיקה. במכתב מיום 14.1.48 לוועד הלאומי בישר מאיר משה לוי, סגן נשיא ועד עדת הספרדים בירושלים, על הקצאת נציגים לטיפול בוועדות השונות של הוועד הלאומי. בין הוועדות (ביטחון, אספקה, שיכון, עבודה סוציאלית, בריאות, ענייני עבודה, כספים, דלק ותחבורה, פיקוח על המחירים ומלחמה בספסרות) לא נפקד מקומה של הוועדה לענייני העיר העתיקה.[8] ייתכן כי הדבר מעיד על ארגונו של היישוב והיערכות מראש כדי לטפל בבעיות עתידיות.[9]

תפיסה מרחבית: ירושלים במלחמת העצמאות

הגיאוגרף ארנון גולן סבור שלא ניתן להבין את התפרוסת הגיאוגרפית והמבנה הדמוגרפי של ירושלים היהודית והערבית עד 1967 מבלי להבין את תוצאות מלחמת העצמאות.[10]

5 שם, עמ׳ 12-14.

6 ראו: בן־אריה, ״הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים בסוף תקופת המנדט״, עמ׳ 15-16.

7 על רשימת השכונות העבריות וסכום התמיכה בשוטרים העברים, ראו: ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4625, מספר סידורי 4.

8 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 6222, מספר סידורי 7. על החזר הכספים והחובות לספקים בתקופת המצור, ראו: ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4585, מספר סידורי 17.

9 להרחבה בנושא ההיערכות למלחמת העצמאות ברובע היהודי, ראו: ספרו של ארנוולד, ״מצור בתוך מצור״, עמ׳ 47-76.

10 גולן, ״השינוי המרחבי במערב ירושלים במהלך מלחמת העצמאות״, מתוך עלי זית וחרב, תשע״ג, עמ׳ 31-58. THE 1948 WARTIME OF FORMER ARAB AREAS IN WEST JERUSALEM IN WEST JERUSALEM. MIDDLE EASTERN STUDIES 51,5 (2015) PP 804-820.

בשלהי 1947 עמד מניין תושביה היהודים של ירושלים על כ־95–100 אלף תושבים, מהם 6,000 אשר חיו בשכונות מבודדות (הרובע היהודי, שמעון הצדיק, תלפיות, צפון תלפיות, מקור ברוך, ארנונה ורמת רחל).
מניין תושביה הערבים (מוסלמים ונוצרים) של ירושלים וסביבתה הקרובה עמד על כ־85–90 אלף תושבים.[11] חלק ניכר מתושביה הערבים חי בשכונות דרום העיר: קטמון, בקעה, המושבה הגרמנית ואבו טור.
בתקופה הראשונה של המלחמה, מראשית דצמבר 1947 ועד אמצע אפריל 1948, הלחימה בעיר התאפיינה כמלחמת עמדות. הלחימה התנהלה בעיקר סביב קווי התפר בין אזורי הלחימה היהודיים והערביים. בשכונות המעורבות ובשכונות הספר החלה עזיבה של תושבים משני הצדדים, לעתים בהכוונה מלאה ולעתים באופן עצמאי.
כשליש מתושביה היהודים של ירושלים עזבו אותה במהלך המלחמה.[12] עם שוך הקרבות, בספטמבר 1948, החלו לשוב אליה תושבים שנטשו אותה בתקופת המלחמה וכן הגיעו עולים חדשים. בדצמבר 1949 עמד מספר התושבים היהודים בירושלים על כ־100 אלף.
תושבי ירושלים היהודים היחידים שלא יכולים היו לשוב לבתיהם היו תושבי העיר העתיקה ושיח׳ ג׳ראח, שבתיהם נותרו בשטח השליטה הירדני. מרבית מפוני העיר העתיקה שוכנו בשכונת קטמון, שנעזבה על ידי תושביה הערבים במהלך הקרבות.[13]

קליטת מפוני העיר העתיקה

כשלושה שבועות לאחר נפילת הרובע דיווח העיתון ״המשקיף״ מיום 21.6.48 על הפגנת פליטים מהעיר העתיקה לפני בניין הסוכנות כמחאה על הפסקת התמיכה במזונות: ״הפליטים טוענים כי רובם אינם מוכשרים לעבודה גופנית וכל רכושם אבד להם״. דב יוסף, המושל הצבאי של ירושלים באותם הימים, סירב לקבל משלחת מטעם הפליטים״.[14]
יומיים מאוחר יותר דיווח ביטאון המפלגה הקומוניסטית ״קול העם״ על ״1,000 פליטי העיר העתיקה מפגינים לפני בניין הסוכנות בירושלים״. הכתב דיווח על הרכב המפגינים: נשים, נערים, תינוקות וזקנים, שהתלוננו על אספקת מזון, שיכון אנושי

11 גולן, ״השינוי המרחבי״, עמ׳ 32–33.
12 כ־35 אלף על פי גולן, ״השינוי המרחבי״, עמ׳ 57.
13 ראו: מפת ירושלים לאחר מלחמת העצמאות מתוך מאמרו של ארנון גולן, ״השינוי המרחבי״, עמ׳ 37.
14 עמ׳ 4.

ויחס מחפיר של המוסדות: ״המוסדות מתייחסים אליהם כאל קהל טרדנים ולא כאל אזרחי העיר. אם הם דורשים משהו, עונים להם שיסתפקו במה שיש להם וישתקו. אמרו להם: ׳איננו רוצים בכם כאן׳, או ׳אם לא נוח לכם שובו לעיר העתיקה׳, או ׳אתם יכולים לישון בבית הכבוד׳, ׳למה אתם מתאוננים? הרי רגילים אתם לסבול׳, ׳חייבים הייתם להיהרג כולכם – למה נכנעתם?׳״[15]
תלונות המפונים על האוכל נוגעות בעיקר לתינוקות, החולים חדשות לבקרים בשל תזונה לקויה: ״מה אפשר לעשות בשתי כפיות סולת? האם אפשר לכלכל ילדים קטנים רק בקורנפלור? בכוס חלב אחת לשבוע וכפית סוכר ליום?״[16] הכתבה בעיתון ״קול העם״, שנכתבה בנימה פטרונית, הסתיימה במילים: ״לפני עזבם שרו הפליטים את ׳התקווה׳, אך לא כמקובל ההמנון צלצל בפיהם, הפעם זועם ומרדני״.[17]
ייתכן כי הביקורת על המפונים הייתה נוכח המצב הקשה ששרר בירושלים כולה באותם הימים. בספרו ״קריה נאמנה״ תיאר דב יוסף את הרעב בירושלים ומאבקו לשמירה על רמת התזונה.[18]
כחצי שנה מאוחר יותר דיווח העיתון ״המשקיף״ מיום 6.12.48 על אודות פעילות המיניסטריון לנפגעי המלחמה. לדברי שר הדתות, הרב יהודה לייב פישמן־מימון, 1,400 מפוני העיר העתיקה הנמצאים בקטמון מקבלים הקצבה של 120 מ״י ליום לנפש. הוא ציין שדנים בהגדלת ההקצבה ל־200 מ״י ליום לנפש.[19]
מצבם של המפונים המשיך להיות קשה אף חודשים ארוכים לאחר פינוים ויישובם מחדש. על כך מלמד מנשר שפורסם למפוני העיר העתיקה בקטמון מטעם ועד העדה הספרדית מיום י״ט טבת תש״ט, שבו בישר מאיר משה לוי, סגן נשיא העדה, על תרומה כספית של היהודים הספרדים בארגנטינה לטובת מפוני העיר העתיקה.[20]

15 קביעה קשה אחרונה זו צריכה להיקרא בהקשר הרחב של היחס לנקודות התיישבות שנכנעו או פונו, ולא נוכל להתייחס אליה במסגרת מאמר זה.
16 עמ׳ 4.
17 על יחס פטרוני משהו של הקולטים את מפוני העיר העתיקה ניתן לראות באזכורים ספורים בספרה של גולדי יוסף (רעייתו של דב יוסף), שפעלה למענם ללא לאות עם מתנדבים נוספים, ״עיר ואם – זיכרונות, יומנים, אגרות וסיפורים״, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשל״ט. עמ׳ 259–260, 263–266.
18 דב יוסף, ״קריה נאמנה״, הוצאת שוקן, ירושלים 1960, עמ׳ 236–241.
19 עמ׳ 3.
20 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 6238, מספר סידורי 6.

פרמטרים לבדיקת קליטת התושבים

ביום 1.8.48, חודשיים בלבד אחרי נפילת הרובע, התבקש חיים סלומון, יו״ר ועד הקהילה בירושלים, על ידי עו״ד אשר רוזנבלום, מנהל המחלקה לנזקי רכוש במשרד לנפגעי מלחמה, לדווח על מצבם של מפוני העיר העתיקה.[21]

במכתב מיום 8.8.48, שנשלח על ידי ועדת ירושלים לחיים סלומון, הועבר דוח מפורט ובו נתונים על שיקומם של פליטי העיר העתיקה.[22] בליל הכניעה (29.5) וביום המחרת פונו מהרובע כ־1,400 נפש, רובם נשים, זקנים וילדים.

פירוט התקציב התבסס על 580 מבוגרים, 50 קשישים, 120 תינוקות, 540 ילדי בית ספר וגן, 80 ילדי ת״ת אשכנזי ו־30 ילדי ת״ת ספרדי וכלל:

1. שיכון: המושל הצבאי של השטח הכבוש בדרום ירושלים העמיד לרשות המחלקה לטיפול בפליטי העיר העתיקה מספר בתים בשכונת קטמון. ״תחילה שוכנו בחיפזון ובצפיפות רבה, אך במשך הזמן קיבלנו מאת המושל בתים נוספים לשם הקלת הצפיפות״.[23] הוא מעיד על שיכון המפונים ביותר מ־50 בתים ביום כתיבת המכתב.
2. ציוד בסיסי: מהדוח נלמד שהשתדלו לדאוג לציוד בסיסי דוגמת מזרנים וכלי בית בסיסיים. ״עד עתה טרם הצלחנו לספק להם את המינימום הדרוש, מחוסר תקציב מתאים״.[24]
3. מזון: ״מהיום הראשון ועד עתה הננו מחלקים לאנשינו צרכי אוכל חינם, לפי כרטיסי מזון שהוצאנו במיוחד למטרה זו״.[25]
4. דאגה לקשישים גלמודים: הקמת מושב זקנים ובו כ־50 איש המקבלים בו מזון.[26]
5. הקמת מוסדות: בית ספר לבנים, בית ספר לבנות, גן ילדים, גנון, טיפת חלב, בית החולים משגב לדך, בית כנסת אשכנזי, תלמוד תורה אשכנזי לבנים, ת״ת אשכנזי לבנות, בית כנסת ספרדי, ת״ת ספרדי (פורת יוסף), מועדון לנוער (בית הסלע). מוסדות אלו הוקמו במקום מושבם החדש בקטמון.
6. שיכון תושבי העיר העתיקה שיצאו לפני הכניעה.
7. צרכים נוספים: טיפול בפגועי נפש, הקמת שירותי שדה, ועוד.

21 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4585, מספר סידורי 17.

22 בתחילה מוקמו המפונים במלון פארק ליין (הפלמ״ח פינת חרל״פ). ראו: פ׳ שטיינר, ״מתוך ההפיכה״, עמ׳ 205-202. ראו גם: ר׳ גפני, ״בין הפילבוקס לבית הנשיא״, יד בן צבי, ירושלים 2010, עמ׳ 86.

23 שם, שם.

24 שם, שם.

25 שם, שם.

26 בדוח לאליהו אלישר, נשיא ועד העדה הספרדית, על ביקור בעיר העתיקה מיום 25.3.47 מצוין מצבם הקשה של האלמנות הקשישות הגלמודות והנכים ברובע היהודי. ארכיון העיר ירושלים, מיכל 6238, מספר סידורי 6.

ממרחק הזמן, הדוח נראה אופטימי מאוד בהתחשב בעובדה שמדובר במדינה שזה עתה קמה, מצויה במלחמה ובמצור, ובכל זאת מבקשת לתת מענה מתאים לכ־1,400 נפש. ואכן, מבדיקת מסמכי ועד הקהילה בארכיון העיר ירושלים עולה שהוועד על שלוחותיו וועדותיו הפנימיות היה מאורגן להפליא לקראת מלחמת העצמאות.[27]

ייתכן כי הדבר נבע בין היתר מניסיונו במתן מענה לנפגעי המאורעות השונים בתקופת המנדט.[28] ניסיון זה עמד לוועדה בטיפולה בעיר העתיקה במלחמת העצמאות ולאחר נפילת הרובע.[29]

למרבה הצער, בהמשך התגלעו מחלוקות בין הוועדות השונות בטיפולן במפוני העיר העתיקה.[30]

מתן פתרון לבעיית הדיור

בטיפול בבעיית הדיור של מפוני העיר העתיקה יש צורך להתייחס לשני רבדים: הפתרון הזמני-המיידי ופתרון הקבע. מטבע הדברים, הפתרון הראשוני למפוני העיר העתיקה ניתן **לתושבים שפונו ביום כניעת הרובע** (28.5.48).

לימים תיאר דב יוסף את הטיפול הראשוני במפוני העיר העתיקה: ״הידיעה על הכניעה הגיעה למשרדי שעה קלה לאחר הצהריים ביום ו׳, 28 במאי. הייתי צריך לסדר מיד קבלת פניהם ושיכונם של 1,300 זקנים, פצועים, נשים וילדים בעיר החדשה, שהיא

27 על ועד הקהילה בירושלים, ראו: קובי כהן הטב, ״מעורבות ועד הקהילה בירושלים בהתפתחותה של העיר 1917–1948״, ״קתדרה״ 82, עמ׳ 113–134. טבת תשנ״ז, דצמבר 1996.

28 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4625, מספר סידורי 3 – מאורעות תרצ״ו-תרצ״ח.

29 להרחבה על טיפול הוועדה בבעיות החינוך ראו: ארכיון ציוני מרכזי, תיק/4333 J17/43335 17J. בבעיות תעסוקה ורווחה, ראו: ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4585, מספר סידורי 17.
במתן שירותי דת, ראו: גנזך המדינה, ג – 279/38.
להרחבה על בתי הכנסת שעברו מהרובע היהודי לקטמון אחרי מלחמת העצמאות, ראו: גפני ראובן, ״משנה מקום: אוכלוסיות ובתי כנסת נודדים בירושלים 1860–1980״. בתוך: קובי כהן הטב, אסף זלצר, דורון בר, ״עיר בראי מחקרה״, ירושלים, הוצאת ספרים ע״ש י״ל מאגנס, מכון שכטר למדעי היהדות, תשע״א, עמ׳ 238–265, וכן מאמרו בקטלוג זה.
על הסתגלות המפונים בקטמון, ראו: הד המזרח מיום 4.3.1949, עמ׳ 13. ראיון עם חיה קדוש (גיני), מראיינת: אורה פיקל־צברי, ארכיון מוזיאון חצר היישוב הישן. ראיון עם פועה שטיינר (מן ההר) 14.3.16, מראיינת: אורה פיקל־צברי, ארכיון מוזיאון חצר היישוב הישן.

30 ראו: הארכיון הציוני המרכזי, 17/3961J.

עצמה הייתה נצורה ונלחמת בכל צד. הפתרון הפשוט ביותר היה לקבל לרשותנו את הבתים בקטמון שבעליהם ברחו".[31]

דב יוסף תיאר ביובש אופייני את פעולת מזכירו חיים הלר, שארגן בזריזות ראויה לציון שיכון ארעי למפוני העיר העתיקה. בעזרת שתי משאיות ועשרה פועלים נאספו תוך חמש שעות מבתי קטמון הנטושים מזרנים ושמיכות.[32]

יומיים אחר כך, ב־30.5.48, כינס דב יוסף את ועדת ירושלים כדי לדון בבעיות שנוצרו עם פינוי העיר העתיקה. לראש פעילות העזרה מונה נציג הג'וינט צ'רלס פסמן, שנעזר בפקידים ממחלקת העלייה של הסוכנות. הוקמו מטבחים לחלוקת מזון, אורגנה הבאת מים במכלים, סודרו סידורי תברואה, חולקו פנקסי מזון ודאגו לתעסוקה.[33]

דב יוסף לא תיאר ולא אותרו עד כה מסמכים המעידים על תוכניות עתידיות לטיפול אפשרי בפליטים אם הרובע ייפול, אף שהיה ידוע שמצבו לא פשוט. מאידך, הטיפול הראשוני שניתן למפוני העיר העתיקה כאשר אכן פונו בסופו של דבר היה מרשים.

מרבית המפונים שוכנו בקטמון, אך היו שהתיישבו מסיבות שונות באזורים נוספים (בעיקר המושבה הגרמנית, רוממה ושיח' באדר), שבהם יושבו גם פליטים משכונות ומאזורים אחרים בעיר.[34]

למרות הרצון הטוב, מפוני העיר העתיקה, ברובם נשים שבעליהן נפלו בשבי, נאלצו לנווט דרכם בסבך הבירוקרטיה לפתרון מגורי קבע. דוגמה לכך ניתן למצוא במסמכי גנזך המדינה.

ש. סופר, מפקד משטרת ירושלים, ביקש מהמושל הצבאי בדרום העיר לדאוג לדירה מתאימה עבור משפחת השוטר מרדכי כהן נחמיה, שנפל בשבי הירדני עם בנו.[35] בסן, מפקד השלטון הצבאי בשטח הכבוש מרחב דרום, הזדרז להתנות החרמת בית עבור המשפחה באישור מחלקת השיכון שליד ועדת ירושלים.[36] על מידת הבירוקרטיה ואולי חוסר משוא הפנים ניתן ללמוד ממכתב מיום 9.8.48: "כל מי שרשאי לבקש שיכון, בין אם הוא אזרח, שוטר או חייל, עליו להשיג תחילה אישור מאת הוועדה המרכזית

31 דב יוסף, "קריה נאמנה", הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, תש"ך, עמ' 178.

32 שם, שם.

33 שם, עמ' 179.

34 "על המשמר" מיום 22.10.52, עמ' 1. "על המשמר" מיום 14.11.52, עמ' 2. ראיון עם מלכה נתנזון (גרינברג), 20.4.16, מראיינת: אורה פיקל־צברי, ארכיון מוזיאון חצר היישוב הישן. ראיון עם פנינה שרון (שושלב), 20.4.16 , מראיינת: אורה פיקל־צברי, ארכיון מוזיאון חצר היישוב הישן.

35 מכתב מיום 3.8.48, גנזך המדינה ג – 272/36.

36 גנזך המדינה, ג – 272/36.

שבבניין סנסור". על האטימות ניתן לקרוא בסיום המכתב: "על כן, אין לי אלא לייעץ לשוטר הנ"ל להתנהג לפי פרוצדורה זו, ואין ספק שוועדת השיכון תעזור לו במידת האפשרות".[37]

השוטר מרדכי נחמיה כהן
באדיבות משפחת כהן
Mordechai Nehamia Cohen
Courtesy of the cohen Family

מהמסמכים השונים בארכיונים עולה שהתייחסות הממסד לפליטים השונים לא הייתה אחידה.

גולדשמידט, קצין קשר לענייני שיכון, כתב ביום 18.6.48 בכתב ידו: "עניינים אזרחיים בשטח כבוש". הוא חילק את האזרחים לשתי קבוצות: פליטי העיר העתיקה ופליטים מחלקים אחרים של העיר. לטענתו, בעוד אנשי העיר העתיקה מטופלים על ידי בן דור, צורכי יתר הפליטים אינם מטופלים כיאות. הוא הציע לטפל במרוכז בכל הפליטים בנושא אספקת המזון (רכישת מזון בצרכנייה שתיפתח באחד המבנים), בניית מקלטים (קטמון הופגזה בידי הלגיון בימים שלפני ההפוגה הראשונה), עבודה (משק בית, תפירה, סנדלרות, פחחות וכו'), חינוך הנוער (מועדוניות, בתי ספר) ועוד.[38]

מצוקת הדיור של תושבי העיר העתיקה שעזבו לפני נפילת הרובע

על מצוקת הדיור של תושבי העיר העתיקה שעזבו אותה עוד לפני נפילת הרובע ניתן ללמוד מפתקים ומכתבים שהופנו לוועדת ירושלים.[39] לעתים נדמה שמצבן של משפחות אלו שעזבו את הרובע היה מסובך יותר משל אלו שעזבו אותו עם הנפילה.

בצוק העתים, וברבות הפליטים, הטיפול המיידי נעשה במשפחות שיצאו מהרובע עם

37 גנזך המדינה, ג – 272/36.

38 גנזך המדינה, ג – 279/59.

39 על מצבם של רבנים פליטים מתושבי העיר העתיקה – מכתב מהראשון לציון לוועד הלאומי מיום 20.2.48. ארכיון העיר ירושלים, מיכל 6209, מספר סידורי 13.

נפילתו, ואילו המשפחות שעזבו בחודשים שלפני נפילת הרובע לא טופלו. אלו גרו בבתי קרובים, במקום העבודה ועוד פתרונות יצירתיים. במהלך המצור היו בין תושבי הרובע שביקשו לצאת ממנו תחת חסות הכוחות הבריטיים, אך כוחות ההגנה מנעו בעדם.

האם ייתכן שיש קשר בין חוסר הרצון לאפשר לתושבים לצאת מהרובע הנצור לבין אי הטיפול באלו שלקחו גורלם בידיהם ויצאו? התחושה הנובעת מהמסמכים היא שפתרונות הדיור המיידיים ניתנו למי שקיבל את מרות ההנהגה ולא יצא מהרובע הנצור. תושבי הרובע לא היו בשר מבשרה של הנהגת היישוב. בתקופה שבה היה צורך באחדות השורות תחת הנהגה אחת לא היה מקום לראייה סלחנית בנושא סירוב למרות ההנהגה, כניעה ונטישה.

בגנזך המדינה נמצאו דוגמאות המעידות על הקשיים שבהם נתקלו תושבי הרובע שיצאו חודשים ספורים לפני נפילתו (חלקם נאלצו לצאת מסיבות רפואיות וחלקם בעקבות לימודים או תעסוקה מחוץ לרובע, והבריטים לא התירו להם לשוב).

אבולעפיה, נציג ועד העדה הספרדית לוועדת העיר העתיקה, התבקש במכתב מיום 21.6.48 על ידי ועדת השיכון שליד ועדת ירושלים לוודא שמספר משפחות שיצאו מהרובע לפני נפילתו הן אכן מקרב תושבי העיר העתיקה. סיפוריהן של משפחות אלו מעורר רחמים. רכושם אבד מחד, ומאידך – אין להם היכן להתגורר.[40]

ד״ר וואלך, מנהל בית החולים שערי צדק, היה בין החותמים על מכתב לוועדת השיכון מיום 30.8.48 על אודות אחד מעובדי בית החולים, תושב הרובע שנאלץ לעזוב בימי המלחמה הראשונים. היות ועבודתו חיונית (עובד במכבסת בית החולים), מבקשים עבורו פתרון דיור בקרבת בית החולים.[41]

הרב ירוחם פישל ברנשטיין נאלץ לצאת מהרובע הנצור מסיבות רפואיות. הוא נותר נקי מנכסיו. אינו יכול לקבץ כלי בית מחד, ומאידך לא קיבל תמיכה כמשתכנים הראשונים בקטמון.[42]

במכתב קורע לב מיום ז׳ כסלו תש״ט פונה הזוג בייטלמכר לדב יוסף ומבקש פתרון למצוקתו: ״בקטמון נתנו לנו דירה רטובה ונחלתי שמה. והרופאים הזהירו שזה ממש סכנה לי והוכרחתי לנוד משם״. הם מצאו דירה חרבה במאה שערים ושיפצו אותה. שכר הדירה שהתבקשו לשלם היה גבוה מדי עבורם, ולאור העובדה שעם עזיבתם את קטמון

40 גנזך המדינה, תיק העיר העתיקה, ג- 276/15.

41 גנזך המדינה, תיק העיר העתיקה, 21.6.48–30.8.48, ג – 276/15.

42 גנזך המדינה, ג- 279/59.

שרה ומרדכי כהן (נחמיה) בביתם בשכונת קטמון
באדיבות משפחת כהן (נחמיה)
Sarah and Mordechai Cohen (Nechemia) at their home in the Katamon neighborhood
Courtesy of the Cohen (Nechemia) family

פסקה התמיכה – הם נקלעו למצוקה כלכלית.[43]

בתשובתו מיום 22.12.48 משיב המושל הצבאי ברגמן את פניהם ריקם, ומפנה אותם למשרד הסעד או למשרד נפגעי המלחמה.[44]

ברבות הקשיים, ובאין פתרון נגלה לעין, הגיעה שעתם של בעלי הזרוע. קיימות עדויות לפלישה של אזרחים לדירות הרכוש הנטוש בקטמון ובמושבה הגרמנית.[45]

עדות לכך שמקום שאמור היה להיות בקטמון נתפס בידי תושבים שאינם מפוני העיר העתיקה ניתנה על ידי מלכה נתנזון לבית גרינברג: ״היה אמור להיות מקום בקטמון. כשהגעתי לבדוק הסתבר שמישהו תפס לנו. פלשו לחדר שבו היינו אמורים לגור. לא הכרתי אותם. לא היו מהעיר העתיקה״.[46]

מלבד תושבי הרובע היהודי, נמלטו בעקבות המלחמה יהודים משכונות נוספות (בעיקר מהשכונות המעורבות ושכונות הספר). מאידך, תושבים יהודים שחיו בקטמון ונמלטו ממנה בעת המלחמה חזרו לביתם בשוך הקרבות וגילו שבדירתם שוכנו מפוני העיר העתיקה.

43 גנזך המדינה, ג – 272/27.

44 גנזך המדינה, ג- 272/27.

45 התראה שהוצאה ביום 23.12.48 על ידי השלטון הצבאי בירושלים מחוז דרום, על פינוי תוך 24 שעות של פולשים לחדר במושבה הגרמנית. ראו: גנזך המדינה, ג – 272/27.
על ביזה בקטמון ניתן לעיין במכתב של האזרח גרשון גינסברג למפקד הצבאי של מחוז ירושלים מיום י״ד סיון תש״ח. ראו: גנזך המדינה ג – 278/56.

46 ראיון עם מלכה נתנזון (גרינברג), מראיינת: אורה פיקל־צברי, 20.4.16. ארכיון מוזיאון חצר היישוב הישן.

התארגנות פנימית של מפוני הרובע להטבת מצבם:

ביום פתיחת מליאת הכנסת הראשונה, ט"ו בשבט תש"ט, קיבלו נבחרי הציבור מכתב שנחתם על ידי מפוני העיר העתיקה. על פי האמור במכתב, פחות מתשעה חודשים לאחר נפילת העיר העתיקה התבקשו מפוניה מהאפוטרופוס על רכוש האויב לשלם שכר דירה בסך 2 ל"י עבור המגורים. לטענתם, בגלל מצבם הכלכלי הקשה מרביתם לא שילמו שכר דירה או ששילמו שכר דירה מינימלי. הם דרשו מנבחרי העם לקבל שיכון בתנאי תשלום נוחים שיוכלו לעמוד בהם.[47]

ביום י"ב חשון תש"ט נשלח לוועד הקהילה בירושלים מכתב מוועד יוצאי העיר העתיקה בקטמון, שבו יידעו על הקמת ועד ליוצאי העיר העתיקה שנבחר באסיפה שהתקיימה בכ"ט באלול תש"ח. לנשיא הכבוד נבחר הרב בן ציון חזן.[48] מכתב זהה נשלח באותו יום למושל הצבאי דב יוסף.[49]

ביום 28.2.1949 מיידע הרב שלמה מן ההר,[50] במכתב למושל מחוז ירושלים, על שינויים שחלו בהרכב ועד מפוני העיר העתיקה. מן ההר ויהודה בן עובדיה, ששבו מן השבי הירדני, הצטרפו לוועד המפונים. מן ההר מונה ליו"ר ובן עובדיה לגזבר.[51]

העיתון "קול העם" תיאר ביום 14.3.50 פגישה בין משלחת מפוני העיר העתיקה למנכ"ל המשרד לענייני מלחמה, איסרוב, יום קודם לכן. המשלחת העלתה את בעיית הדיור בתנאים קשים ואת הפסקת התמיכה הממשלתית.[52]

ייתכן שהדיווח בעיתון מתבסס על מכתב שיועד לחברי המועצה מיום ז' ניסן תש"י ונכתב על ידי ועד מפוני העיר העתיקה (חתומים: היו"ר אורי צבי המבורגר, סגן היו"ר יוסף חמדי לוי והמזכיר רחמים אברהם).

מהמכתב ניתן ללמוד על מצבם הקשה של התושבים, כמעט שנתיים מיום נפילת הרובע:[53] "יצאנו מהעיר העתיקה עירומים כביום היוולדנו, כל רכושנו נשדד, אין בית שלא היה בו הרוג, פצוע או שבוי. כשעברנו לעיר החדשה שיכנו אותנו בקטמון. לכאורה

47 הארכיון לחקר הציונות הדתית ע"ש יונה קירשנבאום, אוניברסיטת בר אילן. PA/16 – מחזור א, תיק 116, כרך ב.

48 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4585, מספר סידורי 17. הרב בן ציון חזן, רבה של ישיבת פורת יוסף, ראו: נורית ויזר, חזן, "נעים זמירות", ירושלים 2012.

49 גנזך המדינה, ג – 278/56.

50 הרב שלמה מן ההר, לימים רבה של שכונת בית וגן, היה ממנהיגי היישוב היהודי ברובע במלחמת העצמאות.
ראו: פועה שטיינר, "ההר הטוב הזה", ירושלים 2008.

51 גנזך המדינה, ג – 278/56.

52 עמ' 4.

53 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

משפחת מן ההר בקטמון, לאחר שובו של האב הרב שלמה מן ההר מהשבי הירדני, 1949
באדיבות משפחת מן ההר
The Min Ha'Har Family in Katamon, after the return of the father, Rabbi Shlomo Min Ha'Har, from Jordanian captivity, 1949
Courtesy of the Min Ha'Har Family

בתים יפים... אבל מה שווה כל זה אם אנחנו מחוסרי כול. יש משפחות המתכסות בשמיכות קרועות והן נקפאות מקור".

קצפם יצא על האפוטרופוס על נכסי נפקדים, השולח התראות וצווי פינוי ודורש מהם שכר דירה שאינם יכולים לעמוד בו. לטענתם, לשכת העבודה אינה דואגת לתעסוקה למבוגרים שעברו את גיל העמידה ואינה דואגת לתעסוקה מתאימה. מאידך, הופסקה התמיכה של המשרד לנפגעי המלחמה, לזקנים ולנכים.

המכתב מעיד שאינם בקיאים בסבכי הבירוקרטיה הממשלתית. דרישותיהם לפטור משכר דירה, לסיוע חודשי לנפגעי המלחמה ולתעסוקה – לא הופנו להערכתי לרשויות המתאימות. דרישתם החשובה ביותר, לטענתם, היא שהממשלה תבנה שיכונים זולים והם "ישלמו את מחירם בתשלומים שנתיים". בקשתם מהממשלה היא "שתתחשב איתנו לפחות כמו שהיא מתחשבת עם העולים החדשים הבונה להם שיכונים".[54]

מעקב אחרי הרכב ועד המפונים בשנים 1948–1955 מעיד על שינויים תכופים בהרכבו. ייתכן שהדבר נובע מהבדלים שרווחו בקרב המפונים, אשר גם ברובע היו מאוגדים לפי עדות וכוללים. ייתכן גם שהמצב הכלכלי הקשה לא אפשר לתושבים להתפנות למשך תקופה ארוכה לענייני ציבור, כי היו טרודים בפרנסה והשגת תנאי קיום מינימליים.

54 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

הרב מינצברג בנאום לעדתו
מוצאי שמחת תורה תש"ט (1948)
הקפות שניות בשטיבלך בקטמון
צלם: דניאל לוי (פוטו לוי) | באדיבות חכם אפרים לוי

Rabbi Mintzberg in his speech to his community
Simchat Torah night (the end of the holiday)1948
Photographer: Daniel Levy (Photo Levy)
Courtesy of Chacham Ephraim Levy

העיתון ״חרות״ מיום 24.3.49 דיווח על שאילתה שהעלה ח״כ חיים כהן (חרות) לשר הפנים יום קודם לכן. בשאילתה הועלתה בעיית מצבם הקשה של מפוני העיר העתיקה, ״שהינם רובם ככולם מדלת העם״. בעוד בעיר העתיקה שכר הדירה ששילמו היה מינימלי או אפסי, הרי שכעת נדרש מהם לשלם 2 ל״י למשרד האפוטרופוס על הרכוש הנטוש, סכום עצום עבורם.[55]

מה שלא דווח בעיתון הוא המשך השאלה של ח״כ כהן: ״האם ידועה לממשלה בקשתם לבנות למענם שיכון זול בתשלומים קטנים, כפי יכולתם, ומה יש בדעת הממשלה למענם עד שיוקם השיכון המבוקש?״[56]

שר הפנים השיב כי הטיפול בבעיה אינו בתחום סמכותו של המשרד.

מצוקתם ושוועתם של מפוני העיר העתיקה עלו לדיון בישיבת הכנסת צ״ט מיום 27.12.49. בשאילתה שהעלתה ח״כ אסתר רזיאל נאור (חרות) לשרת העבודה והביטוח הלאומי גולדה מאירסון, היא מעלה את בעיית תשלום שכר הדירה שהתבקשו לשלם מפוני העיר העתיקה: ״מאז שוכנו בקטמון נדרשו לשלם כ־2 ל״י לחודש – הוצאה שלא יכלו לעמוד בה בהיותם ברובם מחוסרי אמצעים, מחוסרי עבודה ובלתי מוכשרים לעבודה״.[57] בשאילתה שהוגשה בכתב ביום 7.12.49 התבקשה השרה לענות:

א. האם מפוני העיר העתיקה נכללו בתוכניות השיכון?
ב. האם ניגשה כבר הממשלה באופן מעשי לפתרון בעיה זו?
ג. כמה משפחות שוכנו כבר בשיכון של קבע?״

באותה ישיבת ממשלה ענתה השרה מאירסון שאגף השיכון עוסק בשיכון עולים חדשים בלבד. לטענתה, ״גם אם ידאגו לשיכונם של מפוני העיר העתיקה באותה צורה שבה דואגים לשיכון עולים, לא נפתור את הבעיה הנדונה בשאילתה זו. כי גם העולים בשיכונים משלמים שכר דירה קבוע. ואף בתנאי תשלום הנוחים ביותר אין משלמים פחות מ־2 ל״י לחודש״.[58]

לשאלה השלישית לא התייחסה השרה בתשובתה כלל.[59]

מבדיקת מסמכי עיריית ירושלים, מסתבר שהעירייה ניסתה לפתור את בעיית שיכון הקבע של מפוני העיר העתיקה.

55 עיתון ״חרות״ מיום 24.3.49, עמ׳ 1. דיווח יבש משהו בנושא השאילתה מוזכר גם ב״הצופה״ מיום 24.3.49, עמ׳ 4.
56 פרוטוקול הישיבה ה־16 של הכנסת הראשונה מיום 23.3.49.
57 ישיבה צ״ט, ז׳ בטבת תש״י, עמ׳ 330.
58 ישיבה צ״ט, ז׳ בטבת תש״י, עמ׳ 330.
59 דיווח על כך בעיתון ״חרות״ מיום 28.12.49, עמ׳ 4.

מרדכי שטנר, הממונה על פיתוח ירושלים מטעם משרד האוצר, עדכן את עיריית ירושלים ביום 3.3.50 בעובדה ש״שר האוצר מתייחס בחיוב לכך שעיריית ירושלים תעסוק בהכנת שיכון קבע לתושבי העיר העתיקה המתגוררים עתה בקטמון״. להערכת שטנר מדובר ב־200–250 דירות.[60]

מתוספת לתזכיר ללא תאריך שנמצאה בארכיון עיריית ירושלים ניתן ללמוד על תגובת מפוני העיר העתיקה. הם הביעו את תרעומתם על כך שיינתן מענה רק ל־200 משפחות, בעוד מספר המשפחות הוא למעלה מ־500. הם דחו את ההצעה כיוון שאין באפשרותם להחזיר את ההלוואה בגלל מצבם הכלכלי הקשה. הם העלו רעיון להשתמש בתשלום הפיצויים המגיע להם על רכושם בעיר העתיקה כנגד בניית השיכונים.[61]

שבועיים מאוחר יותר המליצה ועדת ההנהלה של עיריית ירושלים מיום 17.3.50 לקבל לתשומת לבה את הודעת ראש העיר כי הממשלה החליטה למסור לעיריית ירושלים את הטיפול בבניין שיכון תושבי העיר העתיקה. מסתבר שככל הנראה, במאבקי הכוח שבין ועדת הכספים לעיריית ירושלים, קופח חלקה של העירייה בכספים שהופנו לבניית שיכונים. העירייה ראתה באישור הממשלה ״פיצוי לקיפוח ועדת הכספים. תפקיד העירייה יהיה ״לבחור את המקום, להכין תוכניות ולבחור את המועמדים״.[62]

שבוע מאוחר יותר, בישיבת ההנהלה מיום 24.3.50, דווח על התנהלות העירייה מול ועדת הכספים. בישיבה שהתקיימה בהיעדרו של ראש העיר אוסטר, התברר מתשובתו של יו״ר ועדת הכספים, סגן ראש עיריית ירושלים וח״כ מטעם מפא״י ראובן שרייבמן (שלימים עברת את שמו לשרי) כי הוא ויתר על הכללת העיר בתוכנית הכללית של השיכון. ״וכאשר נקבעו מקומות השיכון בארץ הוצאו מהרשימה היישובים שלתושביהם הייתה אפשרות למצוא דירות יותר מתאימות שהתפנו עם שחרורן, כגון חיפה, טבריה וירושלים״.[63]

בהחלטת המועצה ביום 26.3.50 החליטה העירייה לאשר את החלטתה מיום 17.3.50: ״אחת מוועדות המועצה הקיימות בצירוף הגורמים המעוניינים תטפל בדבר לאחר שתהיה בידה הצעה קונקרטית״.[64]

60 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
61 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
62 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6. עיתון ״קול העם״ מיום 14.3.50, עמ׳ 4: ״מפוני העיר העתיקה הגישו תלונותיהם לממשלה. במפגש עם מנכ״ל המשרד לענייני מלחמה איסרוב העלו את בעיית השיכון והפרנסה״.
63 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
64 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

באותו היום בישר העיתון ״חרות״ לקוראיו כי ״מפוני העיר העתיקה מתלוננים על יחס השלטונות אליהם״. כתב העיתון תיאר את ההחמרה במצבם הכלכלי של המפונים. הם נדרשו על ידי האפוטרופוס הכללי לתשלום שכר דירה בשעה שלרובם ״אין פת לחם חרבה״. לטענת התושבים, הפקידים מבקשים להעבירם לאזורי ספר כימין משה וסמוך לשיח׳ ג׳ראח.[65]

בהמלצת ועדת הנהלת עיריית ירושלים מיום 24.4.50 מוזכרת תשובתו של פינקלשטיין ממשרד העבודה והביטוח העממי לפנייתו של שרייבמן. לטענת פינקלשטיין, באותה פגישה דובר על ״הקצבת מספר יחידות לעיריית ירושלים מתוך המספר המצומצם לוותיקים שנקבע לרשויות המקומיות, ואז נמצא שמספר מצומצם כזה אין בו חשיבות חיונית בתחומי ירושלים. היו״ר (שרי?) אומר שהיות והעירייה קיבלה פיצוי לבניין שיכון מיוחד למפוני העיר העתיקה (הוא) מציע לסגור את השאלה״.[66]

במכתבו לראש העיר מיום 8.5.50 עבר א. בירן, הממונה על מחוז ירושלים, לפסים פרקטיים. הצעתו היא לבנות עבור מפוני העיר העתיקה שיכונים בשטח הריק שבין רחוב שמואל הנביא לשכונת סנהדריה.[67]

מהנדס העיר דיווח לשטנר, נציג האוצר, במכתבו מיום 12.5.50 על התקדמות בשיכון מפוני העיר העתיקה. נרשמו לשיכון 384 משפחות, ועוד 200 עתידות להצטרף. המהנדס מציע להתחשב במספר הנפשות במשפחות בקביעת גודל הדירות, ובניית בתים חד קומתיים. בתכנון העתידי התייחס המהנדס לאופיים הדתי של המשתכנים וקבע שיש לכלול לפחות חמישה בתי כנסת, מקווה ומוסדות חינוך מתאימים ושמונה חנויות.

בדוח צוין שמשרד העבודה הבטיח שטח לשיכון המפונים בדרום העיר, אך לא העביר את פרטי מיקום השטח המיועד. מהנדס העיר סיכם את הדוח באופן הבא: ״עיריית ירושלים מוכנה לגשת במרץ לביצוע השיכון כפי שדובר עם כבודו, גם ללא הסכמה מוקדמת מצד ועד מפוני העיר העתיקה, שאפשר יהיה להשיג יותר על נקלה בשעה שייווכחו שהבניינים הולכים ומוקמים. אולם בטרם שתוכל לעשות זאת, יש להמציא לה את תוכנית פיתוח המקום כדי שאפשר יהיה לסמן את מקום הבתים, להחליט על טיפוס הבנייה, לחשב את הוצאות הפיתוח והבנייה ולקבל הצעות מקבלנים״.[68]

מהנדס העיר צירף את החלטת מועצת העיר מס׳ 74 מיום 7.5.50. בסעיף ג׳ אושרה התוכנית להקמת מבנים ציבוריים (הכוללת מלבד שיכון למפוני העיר העתיקה – סעיף

65 ״חרות״, 26.3.50, עמ׳ 2.
66 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
67 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
68 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

שלא תוקצב – את בניין מעוז, שיכון עירוני לחיילים משוחררים, תחנת מכבי אש, שוק קמעונאי בדרום ירושלים, תיקון השווקים במאה שערים ובשכונת הבוכרים, תברואה, שיפור בית הקברות בממילא ובית מרחץ עירוני).[69]

נציגות משרד האוצר בירושלים דחקה בראש העיר במכתב מיום 17.5.50 לדווח על התקדמות בעניין מפוני העיר העתיקה.[70]

לבקשת שטנר, אישר מהנדס העיר ירושלים ביום 8.6.50 שרשימת המפונים נבדקה ואומתה.[71] במכתב נוסף מיום 27.8.50 דחק מהנדס העיר בשטנר ליידע אותו בנוגע לשיכונים השונים בקטמון (בהם שיכון נפגעי העיר העתיקה) כדי לתכנן רשת כבישים לשכונה.[72]

משראה ארגון מפוני העיר העתיקה שהזמן נוקף והמצב לא משתנה, פנה במכתב לא ממוען ביום 4.1.51. המכתב מגולל תנאי חיים קשים עד בלתי אפשריים בקטמון, הכוללים בין היתר צפיפות גדולה, למשל מטבח משותף לשלוש-ארבע משפחות. הארגון התרעם על האיחור בבניית שיכונים למפוני העיר העתיקה בעוד הממשלה בונה שיכונים לעולים: ״ומה ההפליה הזו?״

התרעומת על היחס שלו זכו המפונים מפקידי הממשלה היא גדולה: ״עד עתה הוזנחנו ושום מוסד ממשלתי מתעניין בנו, והפקירו אותנו בידי פקידים שונים, ואלה מביטים עלינו בבוז ומשמיצים אותנו בכל מיני השמצות, עד כדי כך שהעז פקיד אחראי להתבטא בצורה איומה כלפינו שאנחנו אצלו עצם בגרון״. המכתב הסתיים בדרישה לקיים את ההבטחה לבניית שיכון קבע לפי גודל המשפחה, פיצויים עבור הרכוש שאבד בכניעה ודרישה לא לפגוע ברגשות המפונים.[73]

בזיכרון דברים מיום 2.2.51, שנכתב על ידי מזכיר העיר, סוכמה פגישה באותו היום של ועד מפוני העיר העתיקה אצל ראש העיר. צוינה תרעומת של המפונים על העיכוב בביצוע שיכון הקבע למפונים, אף שהממשלה הקציבה קרקע וכסף. מזכיר העיר האשים במפגש את מפוני העיר העתיקה בעיכוב. לדבריו, במאי 1950 בפגישה עם בר אילן הגזימו בדרישות מרובות. ראש העיר הציע לוועד להגיש בקשה חדשה לעירייה להקמת שיכון, ״מבלי כל תנאים מיוחדים ובהקדם האפשרי״.[74]

69 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
70 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
71 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
72 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
73 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
74 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

הוועד אכן הזדרז להשיב שלושה ימים לאחר מכן. אחרי שהזכירו את עניין השיכון שלא יצא אל הפועל בקיץ שעבר, הם מבקשים להזדרז ולהתחיל בבניין השיכון בהקדם האפשרי. הם הביעו הסכמתם להשמיט את שבעת הסעיפים ממכתבם מיום כ"ז ניסן תש"י.[75]

בר אילן כתב תזכיר ללא תאריך למר פרנקו, מזכיר העיר, ובו ציין שבשיחתו עם שטנר נודע לו ש"הקרן הקיימת עוזרת לרכוש בדרום קרקע שחלק ממנה (150 יחידות) נועד לשיכון מפוני העיר העתיקה". לדבריו, אם הקרן הקיימת לא תרכוש את הקרקע הממשלה תיתן אותה. הוא מעוניין לוודא שהעירייה אכן תקבל את הקרקע ואת המימון וחומרי הבנייה בטרם תתחיל את הבנייה.[76]

בפגישה שהתקיימה בין ראש העיר למר הרשמן ממשרד העבודה והביטוח הלאומי ביום 12.2.51 עלה נושא שיכון מפוני העיר העתיקה. הרשמן סבור שיש לפנות לרשות הפיתוח ולמשרד לנפגעי מלחמה לצורך קבלת הלוואה להקמת שיכון למפוני העיר העתיקה.[77]

מאידך – באותו היום כתב ראש העיר לוועד מפוני העיר העתיקה. כבדרך אגב הוא ציין שהעיכוב בפתרון בעיית השיכון נגרם בעקבות דרישותיהם בעבר. הוא הוסיף כי יש צורך בקיום משא ומתן עם קק"ל על הקרקע, עם הממשלה על המימון ומשא ומתן עם הוועד כדי לקבוע את המתיישבים הראשונים. באותה הזדמנות הבהיר ראש העיר שהמשתכנים יפנו את דירותיהם הנוכחיות לעירייה או לממשלה מיד לאחר גמר השיכון.[78]

לעומת זאת, עיתון האופוזיציה "חרות" מיום 16.2.51 פרסם שעיריית ירושלים רוצה להקים כאלף יחידות דיור חדשות (בין היתר למפוני העיר העתיקה): "הבעיה העיקרית נעוצה בהבטחת כל הכמות הדרושה של חומרי הבניין".[79]

ממסמכי ארכיון העיר ירושלים עולה שראש העיר התייחס ברצינות למימוש התוכנית. ביום 28.2.51 הוא נפגש עם שרת העבודה ומנכ"ל משרדה. בזיכרון הדברים מהפגישה נכתב: "לגמור את כל ההכנות הדרושות, בכדי להתחיל בביצוע שיכון למפוני העיר העתיקה, ולשם כך יש צורך להחיש בהכנת סידור התוכניות".[80]

בפגישת ראש העיר עם עירוני, מנכ"ל המשרד לנפגעי מלחמה, ביום 1.3.51 עלה נושא תוכנית מפוני העיר העתיקה. עירוני דיווח ביובש על פגישה עם שטנר בנושא תוכנית למפוני העיר העתיקה, וראש העיר ביקש פירוט בנושא.[81]

כדי להחיש את הטיפול בעניין נפגש מזכיר העיר פרנקו עם ד"ר מרדכי ברכיהו[82] ביום 6.3.51 בנושא הקרקע להקמת שיכון למפוני העיר העתיקה. מזיכרון דברים מהשיחה עולה תמונת המצב הסבוכה.

ברכיהו, נציג קק"ל, התחמק ממתן קרקע בדרום ירושלים במקור ברוך, בטענה שחלק מהשטח המיועד הוא אדמה פרטית יהודית וחלק שייך לרכוש הנטוש. על חלק מהשטח המיועד בנה משרד העבודה שיכונים לעולים. "אבל ישנה תקווה שאם הממשלה תעביר את הקרקע לקק"ל, תיתן קק"ל חלק מקרקע זו לשם הקמת שיכון למפוני העיר העתיקה". ברכיהו ביקש לקבל תוכנית עתידית של השיכון ("בתים קטנים נפרדים או בית משותף בעל קומות אחדות") כדי לדעת איזה שטח לייעד לשיכון.[83]

לרוע מזלם של מפוני העיר העתיקה, החלו הדיירים בקטמון לקבל צווי פינוי מבעלי הבתים הלא יהודים הדורשים את נכסיהם (הכוונה בעיקר לבאי כוחם של ערבים שברחו במהלך המלחמה). ועד מפוני העיר העתיקה פנה לראש העיר בתחינה במכתב מיום 14.3.51 בבקשה לסייע בעדם.[84]

במכתב לוועד מפוני העיר העתיקה מיום 26.3.51 דיווח ש.ב ישעיה מהאגף לאדמיניסטרציה כללית במדינה על הקשיים שהתעוררו בקשר לקרקע שהוקצתה לשיכון על ידי קק"ל. לדבריו, ראש העיר מטפל בהחשת סיום המשא ומתן עם קק"ל. המכתב מסתיים בעצה תמוהה למדי מפיו של איש ניהול: "אל נכון לא נעלם מכם כי שיכון עולה כעת בדמים מרובים. מסתבר אפוא כי כמה מחבריכם לא יוכלו או לא יחפצו לקבל עליהם את ההתחייבויות הכספיות הכרוכות בשיכון המוצע, אם כבעלי דירות או כדיירים. אנשים כאלה ייטיבו אפוא לעשות אם יפנו בהקדם למפקח על נכסי נפקדים להסדיר את זכויותיהם בדירותיהם הנוכחיות כדיירים חוקיים".[85]

קוראי "מעריב" מיום 16.5.51 התבשרו שלמפוני העיר העתיקה ולפקידי העירייה הובטחה קרקע על ידי קק"ל בין שכונת קטמון ומקור חיים. הממשלה הסכימה לשאת בעול רכישת הקרקע בעד המפונים.[86]

75 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
76 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
77 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
78 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
79 "חרות", 16.2.51, עמ' 6.
80 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

81 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
82 ד"ר מרדכי ברכיהו היה רופא, מניח היסודות להחדרת המודעות להיגיינה ורפואה מונעת בארץ.
83 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
84 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
85 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.
86 "מעריב" מיום 16.5.51, עמ' 4.

מכתב מראש העיר שרגאי אל שטנר, נציג האוצר, מיום 23.5.51 מעיד על הבירוקרטיה הרבה בנושא המפונים ועל מחויבותו בנושא פתרון למפוני העיר העתיקה. לטענת ראש העיר, שטנר הבטיח לו בשיחתם האחרונה ש"הממשלה מטפלת באופן ישר בעניין הזה".[87]

ואם ראש העיר אינו מוצא ידיו ורגליו, מה יאמרו מפוני העיר העתיקה, שרובם מדלת העם, מחוסרי אונים והלומי קרב.

במכתב מארגון מפוני העיר העתיקה מיום י"ב אייר תשי"א לשרגאי (עם עותק לנציג האוצר שטנר) מובאת הצעה פרקטית לפתרון הבעיה. במשאל שערך הוועד בין המפונים הוחלט כי "כל המפונים מסכימים שהממשלה תכניס לקופת בניין השיכונים של מפוני העיר העתיקה את כל הסכומים שאנו נקבל בתור פיצויים עבור בתינו ורכושנו שהיה לנו בעיר העתיקה".[88]

מכתב התשובה של שרגאי לא איחר להגיע: "אנו מסכימים לסידור המוצע ומחכים לתשובת הממשלה לפנייתכם. ברגע שהממשלה תכניס לנו את הסכומים הדרושים להקמת השיכון, ניגש לפעולה".[89]

אך מחשבות לחוד ומעשים לחוד. החודשים חלפו. בי"ג באב תשי"א כתב ארגון מפוני העיר העתיקה לשרגאי והביע את תמיהתו על "העיכוב בבניית השיכונים המובטחים".[90]

בהערות בכתב ידו על המכתב כתב ראש העיר בקשה למזכירות להציע למר ישעיה להקים ועדה משותפת של משרד הפנים, מושל המחוז, רשות הפיתוח, קק"ל והעירייה, "כדי לפתור פעם אחת ולתמיד את העניין".[91]

במכתב התשובה לארגון מפוני העיר העתיקה מיידע אותם ראש העיר בהצעתו להקמת הוועדה ורצונו "לפתור ולהסדיר את השאלה".[92]

הצעתו של שרגאי נתקלה בבעיות בירוקרטיות. קיסילוב מהאגף לאדמיניסטרציה הכללית במדינה נזדרז לצנן את התלהבותו, במכתב תשובה מיום 10.9.51: "בטרם תתקבל החלטה בדבר מינוי ועדה, כהצעת כבודו, הנני מתייעץ תחילה עם הממונה על פיתוח ירושלים, המרכז בידיו עניין השיכון הנ"ל".[93]

מהמסמכים השונים בארכיון עיריית ירושלים ניתן לומר לזכותו של שרגאי שהיה

87 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

88 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

89 מכתב מיום 23.5.51, י"ז באייר תשי"א, ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

90 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

91 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

92 מכתב משרגאי לארגון מפוני העיר העתיקה ביום 4.9.51, ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

93 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

חותמת משמר העם
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
Stamp "people's guard"
The Old Yishuv Court Museum

עקבי במאמציו להגיע לפתרון בעיית מפוני העיר העתיקה. במכתב מיום 17.10.51 הוא מזכיר לקיסילוב את מכתבו אליו בעניין זה מיום 5.10.51 ומבקש ממנו להחיש את מתן תשובתו.[94]

ישעיה מהאגף לאדמיניסטרציה כללית במדינה תלה במכתב התשובה לראש העיר את האשמה בעיכוב בעיריית ירושלים, שלא שלחה את התוכנית לאישורה הסופי של הוועדה המחוזית לבניין ערים. מכתבו הסתיים בהבטחה החגיגית: "לדעת הממונה על פיתוח ירושלים, יוקצה מיד לאחר אישור התוכנית על ידי הוועדה המחוזית שטח מתאים למפוני העיר העתיקה".[95]

כחודשיים מאוחר יותר התבשרו קוראי העיתון "הצופה" מיום 13.12.51 כי מפוני העיר העתיקה מסרבים לחתום על חוזי דירות עם האפוטרופוס. רוב מפוני העיר העתיקה גרים בדירות של נכסי נפקדים בלי חוזים עם אפוטרופוס וחלק אחר מסרב אפילו לשלם שכר דירה.[96]

במכתבו למנהל האגף לאדמיניסטרציה כללית במדינה, מיום 2.1.52, בישר שרגאי ש"התוכנית מס. 39 (פיתוח שטח הדרום), הקשורה עם שיכון מפוני העיר העתיקה, אושרה על ידי הוועדה המחוזית להפקעה".[97]

ארגון מפוני העיר העתיקה הביע במכתב לראש העיר שרגאי מיום 11.2.52 את תמיהתו על העיכוב שחל בבניית השיכון, "בו בזמן שכבודו הבטיח לנו בעל פה שהשיכון הראשון שייבנה בירושלים על ידי העירייה יהיה רק למפוני העיר העתיקה". מכתבם הסתיים בטרוניית מה כלפי ראש העיר וציפייה שימשש את הבטחתו.[98]

תשובתו הלקונית של מזכיר העיר נשלחה ביום 10.3.52, בדבר קבלת המכתב והטיפול בעניין.[99]

94 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

95 מכתב לראש העיר מיום 24.10.51, ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

96 "הצופה" מיום 2.1.52, עמ' 4.

97 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

98 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

99 מכתב לארגון מפוני העיר העתיקה, ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

במדור "מכתבים לעורך" בעיתון "חרות" מיום 19.3.52 פורסם מכתב שכתב ועד ארגון מפוני העיר העתיקה.[100] הוועד מלין על כך שכ־275 ראשי משפחות מצפים לשיכון הקבע שהובטח על יד הממשלה, המוסדות והעירייה. במכתב עולה בעיית בעלי הבתים הלא יהודים ששבו לקטמון ותבעו "צווי פינוי".

"הצופה" מיום 7.8.52 פרסם בכותרתו: "הכנסת דחתה ההצעה לפיזור עיריית ירושלים". ראובן שרי (מפא"י) דרש שהכנסת תדון ב"תוהו ובוהו שהשתלט על עיריית ירושלים". בין המחדלים מנה את אי הדאגה לשיכון מפוני העיר העתיקה.[101]

עיתון "חרות" מיום 2.2.55 פרסם ידיעה על "הצעה בלתי מעשית לפתרון בעיית השיכון של מפוני העיר העתיקה": "סופרנו לעניינים כלכליים בירושלים". בידיעה תוארו תנאי החיים הקשים בקטמון והוצגה הצעתו הבלתי מעשית של האוצר, בשל התנאי שפינוי הדירות חייב להיות מרוכז בבתים שלמים. הכתב מצטט את אחד המפונים: "אם משפחה אחת לא תרצה מסיבות שונות לעזוב את הבית, האחרות לא תוכלנה לקבל את ההלוואה".[102]

בישיבה ה־592 של הכנסת השנייה שהתקיימה ביום 11.5.55 העלה ח"כ אריה אלטמן (חרות) לסדר היום את עניין שיכון מפוני העיר העתיקה. בנאום תוכחה הוא שב ומזכיר את נפילת הרובע שבע שנים קודם לכן (תאריך הישיבה חל ביום נפילת הרובע – י"ט באייר).

אלטמן תיאר בנאומו את תנאי החיים הקשים של 350 המשפחות בקטמון: "המדובר הוא בשלוש מאות וחמישים משפחות, שהן כאלפיים איש, החיים בתנאים קשים ואיומים. בבניין של 18 חדר גרות 15 משפחות, וכל משפחה באופן ממוצע היא בת ארבע-חמש נפשות. ארבע משפחות משתמשות במטבח אחד. הרי זה גיהינום – כותבים הם במכתבים – חיינו הופכים לגיהינום בבתים שבשכונת קטמון, מתוך כך שארבע-חמש משפחות מצטופפות בדירה אחת, בחדרי שירות משותפים לכולם. אנו מניחים כי אתם מבינים מה פירושה של שותפות בחדרי נוחיות".[103]

בהמשך דבריו קבל אלטמן על קיפוח מפוני העיר העתיקה לעומת מפוני נווה יעקב, עטרות, יפו ו"אפילו הפליטים הערבים שבמדינת ישראל שוקמו ושוכנו. האם קיימת אפליה לגביהם?"[104] אלטמן המשיך ותיאר את מצבם הנפשי הקשה של מפוני העיר

100 עמ' 2.

101 "הצופה", 7.8.52, עמ' 1.

102 "חרות", 2.2.55, עמ' 4.

103 פרוטוקול הישיבה מספר 592 של הכנסת השנייה, מיום 11.5.55, עמ' 1600.

104 שם, שם. על קליטת מפוני נווה יעקב, עטרות, ראו: "הצופה", 5.9.48, עמ' 4.

העתיקה: "האנשים הסובלים הם מרי נפש, מאוכזבים ומיואשים, הם מרגישים יחס של אפליה".[105]

הוא הביע את מורת רוחו על מבני פאר ציבוריים הנבנים על חשבון הציבור, בשעה שקיימת בעיית שיכונם של מפוני העיר העתיקה (ייתכן שהתכוון לבניית בנייני האומה, שהחלה בשנת 1950 וגררה ביקורת ציבורית).[106]

אפשרות אחרת מתקבלת על הדעת פורסמה בעיתון "חרות" מיום 25.9.52: "פקידי משרד החוץ לדירות פליטי העיר העתיקה". בפרסום צוין ש"האפוטרופוס על נכסי נפקדים סירב לחדש את חוזה השכירות עם עשרות דיירים בשכונת קטמון, בטענה כי הדירות דרושות לממשלה לשיכון פקידי משרד החוץ", אשר עתידים לעבור לירושלים עם העברת המשרד לעיר. בידיעה צוין שוועד התושבים (שרובם פליטי העיר העתיקה) התנה את הסכמתו בפינוי התושבים במציאת דיור אלטרנטיבי בבית מזמיל. כמו כן, הוזכר שחלק מהתושבים הסכים לצאת להתיישבות בגליל.[107]

שר האוצר לוי אשכול התייחס לקושיה שהעלה אלטמן. הוא הציע פינוי חדר בקטמון תמורת 2,500 ל"י, שיוענקו כהלוואה לזמן ארוך או כמענק. בסכום כסף זה יוכלו מפוני העיר העתיקה להגיע לשיכון. התנאי שהעמיד אשכול לביצוע התוכנית היה פינוי בית שלם. הוחלט להעביר את הנושא לטיפולה של ועדת הכספים.[108]

מכתב מיום 31.5.55 של ארגון מפוני העיר העתיקה לישעיה, הממונה על מחוז ירושלים, זועק את שוועתם על קבלת רבים מן המפונים צווי סילוק יד, "בו בזמן שכל הבעיה הועברה באמצעות הממשלה לוועדת הכספים של הכנסת בהסכמת שר האוצר לוי אשכול בתאריך י"ט באייר". הוועד מבקש להפסיק את משלוחי צווי סילוקי היד וההתראות כל עוד הבעיה נמצאת בטיפול הממשלה וועדת הכספים".[109]

בכך כנראה הגיעה הסאגה לסיומה היות ולא נמצאו אזכורים נוספים לנושא בישיבות הכנסת, בעיתונות הכתובה ובתכתובת בארכיונים השונים.

105 שם, עמ' 1601.

106 על כך ראו: קובי כהן הטב, "בניית הזהות הלאומית בירושלים המערבית בעשור הראשון של מדינת ישראל", ציון, חוברת ע"ב (תשע"ז), עמ' 213–214.

107 "חרות" מיום 25.9.52, עמ' 4.

108 דיווח על כך בעיתון "חרות" מיום 12.5.55, עמ' 1, ומיום 13.5.55,עמ' 7: החלטת הכנסת להעביר לוועדת הכספים את שאלת שיקום מפוני העיר העתיקה, שיכונם ושיקומם.

109 ארכיון העיר ירושלים, מיכל 1849, תיק 20/6.

המתיישבים הראשונים בכפר יובל חופרים תעלה, 1954-1952
באדיבות אוסף הנשיא יצחק בן צבי, ארכיון התמונות ע"ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי
The first settlers in Kfar Yuval digging a ditch – 1954-1952
Courtesy of the President Yitzchak Ben Zvi Collection, the Shoshana and Asher Halevy Photograph Archives, Yad Ben Zvi

התיישבות מפוני העיר העתיקה בגליל

העיתון "דבר" פרסם ידיעה ביום 2.12.54 על ביקור הנשיא יצחק בן צבי ורעייתו בגליל העליון. "הסיור הסתיים בביקור נרגש בכפר יובל, שמייסדיו הם פליטי העיר העתיקה בירושלים, שרבים מהם היו בשבי בירדן, ותיקי פועלי הבירה וחלוצי העולים מכורדיסטן".

בידיעה מצוין שכפר יובל הוקם בשנת 1952 על ידי התנועה "מן העיר אל הכפר" (תנועה שהוקמה בראשית שנות החמישים של המאה ה־20 על ידי ראש הממשלה דאז דוד בן גוריון, כדי לעורר פעולות הסברה לעידוד מעבר של תושבים ותיקים מיישובים עירוניים אל ההתיישבות החקלאית) ומועצת פועלי ירושלים.[110]

אך ההתיישבות לא האריכה ימים. העיתון "חרות" מיום 1.12.55 דיווח על "נחשול של עזיבות בכפרי הגליל". מנהיגה הרוחני של הקבוצה הרב ברוך עמדי קיבל בחיוב את

110 "דבר", 2.12.54, עמ' 4.

ההצעה להתיישב ביובל, על גבול הלבנון, בעקבות המצב הכלכלי החמור. לטענתו של הרב עמדי, מחלקת ההתיישבות של הסוכנות לא עמדה בהתחייבויותיה ולכן הם שבים לירושלים. "הם העבירו אותנו לאדמת טרשים וסלעים בהבטחות שונות, לתת בע"ח, פרות, כבשים, לול ועוד, אך הם לא עמדו בדיבורם".[111]

עשור מאוחר יותר סיפרה לכתב "מעריב" על הימים הראשונים בכפר יובל מרגלית עמילי, מעולי כורדיסטן, בת למשפחה ותיקה בכפר: "כן, הימים הראשונים היו קשים יותר, הם עזבו את ירושלים כדי לעלות להתיישב... לא היה כאן דבר מלבד גג של פח וארבעה קירות עץ שהוקמו כלאחר יד, מעל לאדמה החשופה. האנשים עבדו בדחק, הזיזו ערימות אבנים ממקום למקום. מאוחר יותר הועסקו בהקמת מבני הקבע. מים שאבו ממעיין דלוח בסביבה. רבים חלו, אחדים ניגפו בטיפוס. הבטיחו להם חקלאות, אך לכך לא היה כל זכר. חבלי הקליטה היו קשים מאוד, אך האנשים החזיקו מעמד".[112]

התיישבות מפוני העיר העתיקה בגליל הייתה בסופו של דבר אפיזודה חולפת שארכה כשלוש שנים. האם יש קשר בין עזיבת התושבים את כפר יובל לפתרון אפשרי של בעיית הדיור בירושלים בשלהי שנות החמישים? לא נמצאו סימוכין לכך בארכיונים השונים שנבדקו.

סיכום

כאמור, בטיפול בבעיית הדיור של מפוני העיר העתיקה יש צורך להתייחס לשני רבדים: הפתרון הזמני-המיידי ופתרון הקבע.

במתן הפתרון הזמני למפוני העיר העתיקה הממסד פעל במהירות, בנחישות וביעילות. תוך שעות ספורות ניתן מענה לבעיות הדיור, הבריאות והמזון של מפוני העיר העתיקה. ועד הקהילה תפקד ונתן מענה למפונים השונים באופן מרשים. בד בבד, נעשה ניסיון יצירתי ליישב את מפוני העיר העתיקה בגליל בשנת 1952, ניסיון שלא האריך ימים.

ואולם למרות הטיפול הראשוני המוצלח והנחוש, ההבדלים המהותיים בין ציפיות מפוני העיר העתיקה לפעולות הממסד גרמו לתחושה שהמפונים והממסד היו שני קווים מקבילים שלא דיברו באותה שפה. המפונים התלוננו על יחס הפקידים אליהם ועל כך שאחד הבכירים כינה אותם "עצם בגרון".

את העיכובים בטיפול בפתרון בעיית שיכון הקבע של מפוני העיר העתיקה ניתן לראות על רקע מדינה הקמה תוך כדי מלחמה על קיומה וקליטת אוכלוסיית עולים גדולה.

111 "חרות", 1.12.55, עמ' 2.
112 "מעריב", 28.1.66, עמ' 9.

עם זאת, התחושה היא שבין הממסד המפא״יניקי של אותם הימים למפוני העיר העתיקה הדתיים-מסורתיים היו הבדלים מהותיים, שלא סייעו לצלוח את נבכי הבירוקרטיה ומכשוליה.

אל אוזלת היד של הממסד בטיפול ברובע היהודי בשנות הארבעים ונפילתו במלחמת העצמאות הצטרפו תחושת הקיפוח והתחושה של המפונים שהם אינם בשר מבשרו של הממסד, וחוסר הפתרון הממושך לפתרון שיכון הקבע. היחידים שהתייחסו אליהם היו השוליים הפוליטיים של אותם הימים – חרות ומק״י. הם אלו שדחקו בממסד מפא״י לטפל במפוני עיר העתיקה.

בעבודת הדוקטורט שלו, ״מפזורה לאומה״, טען גרמאו מנגיסטו שהקהילות שנתפסות כאחרות, כלא שייכות, מוצגות כפועלות נגד ה״אנחנו״ שמייצגת התקשורת. התקשורת מקדמת את הגדרת המציאות של הקבוצות הדומיננטיות תוך דיכוי הגדרת המציאות של קבוצות שוליות בחברה.[113]

עיון בעיתונות התקופה מעיד עד כמה שימשה התקשורת המרכזית שופרו של השלטון על מפלגותיו. לעומתה, עיתוני האופוזיציה (בעיקר ״חרות״) דאגו להשמיע את קולם של מפוני העיר העתיקה.

לנוכח דברים אלו מכמירת לב היא המודעה שפורסמה מדי שנה ביום נפילת הרובע על ידי תושביו:

״אלמלא מסירותם של מגיני העיר העתיקה לא היינו זוכים ליום העצמאות, שרק ימים מועטים מפרידים בינו לבין נפילת העיר העתיקה... ביום זה נזכור את כל הנפשות הטהורות של חברי המגן מכל המפלגות שנהרגו ונשרפו על קדושת המקום ואשר בזכותם הגענו לשחרור״.[114]

113 ראו: גרמאו מנגיסטו, ״מפזורה לאומה: ההבניה החברתית של זהות לאומית באמצעות שיח על פזורה ועולים בעיתונות הכתובה בישראל״, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה, 2016, עמ׳ IX.

114 ״חרות״, 4.5.53, עמ׳ 3.

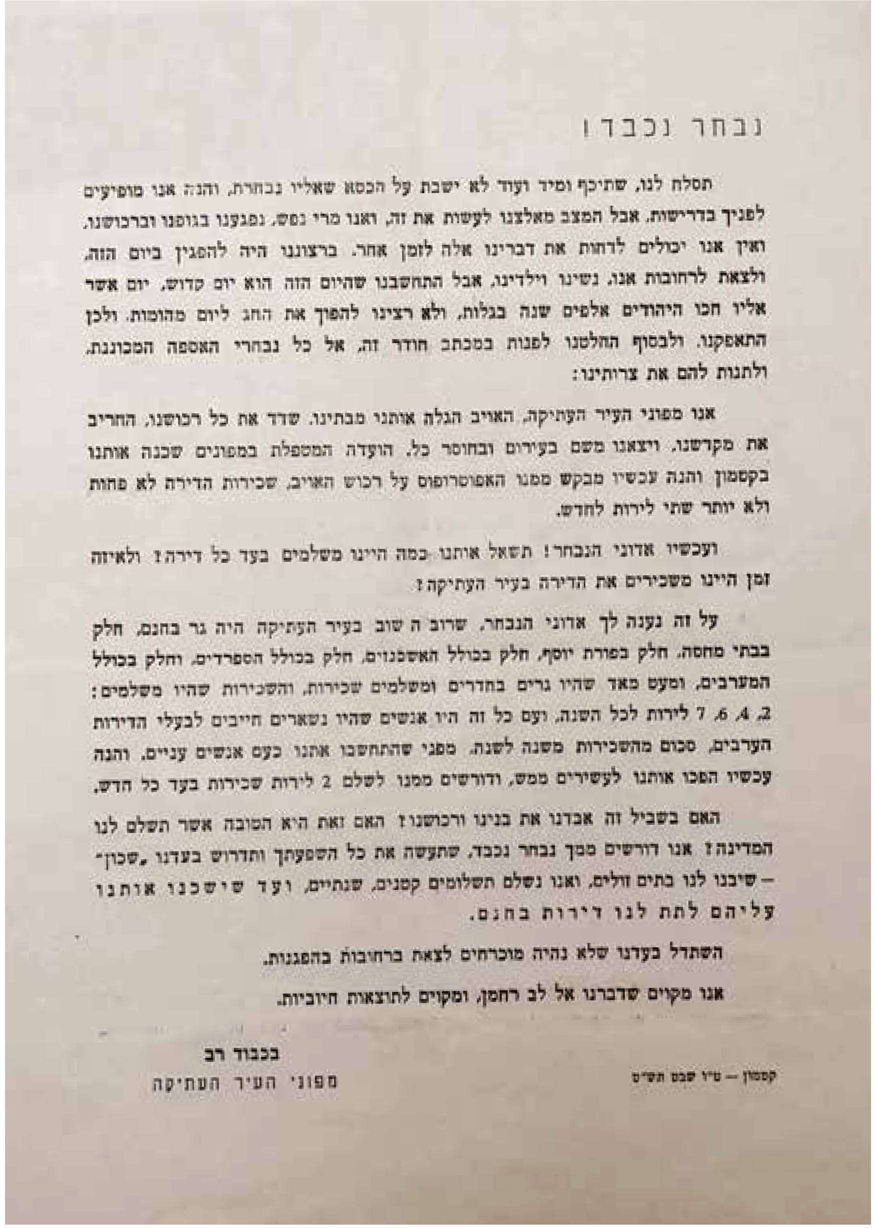

נבחר נכבד!

תסלח לנו, שתיכף ומיד ועוד לא ישבת על הכסא שאליו נבחרת, והנה אנו מופיעים לפניך בדרישות. אבל המצב מאלצנו לעשות את זה, ואנו מרי נפש, נפגענו בגופנו וברכושנו, ואין אנו יכולים לדחות את דברינו אלה לזמן אחר. ברצוננו היה להפגין ביום הזה, ולצאת לרחובות אנו, נשינו וילדינו, אבל התחשבנו שהיום הזה הוא יום קדוש, יום אשר אליו חכו היהודים אלפים שנה בגלות, ולא רצינו להפוך את החג ליום מהומות. ולכן התאפקנו. ולבסוף החלטנו לפנות במכתב חוזר זה, אל כל נבחרי האספה המכוננת, ולתנות להם את צרותינו:

אנו מפוני העיר העתיקה, האויב הגלה אותנו מבתינו. שדד את כל רכושנו, החריב את מקדשנו. ויצאנו משם בעירום ובחוסר כל. הועדה המטפלת במפונים שכנה אותנו בקטמון והנה עכשיו מבקש ממנו האפוטרופוס על רכוש האויב, שכירות הדירה לא פחות ולא יותר שתי לירות לחדש.

ועכשיו אדוני הנבחר! תשאל אותנו במה היינו משלמים בעד כל דירה? ולאיזה זמן היינו משכירים את הדירה בעיר העתיקה?

על זה נענה לך אדוני הנבחר, שרוב הישוב בעיר העתיקה היה גר בחנם, חלק בבתי מחסה, חלק בפורת יוסף, חלק בכולל האשכנזים, חלק בכולל הספרדים, וחלק בכולל המערבים, ומעט מאד שהיו גרים בחדרים ומשלמים שכירות, והשכירות שהיו משלמים: 2, 4, 6, 7 לירות לכל השנה, ועם כל זה היו אנשים שהיו נשארים חייבים לבעלי הדירות הערבים, סכום מהשכירות משנה לשנה. מפני שהתחשבו אתנו כעם אנשים עניים. והנה עכשיו הפכו אותנו לעשירים ממש, ודורשים ממנו לשלם 2 לירות שכירות בעד כל חדש.

האם בשביל זה אבדנו את בנינו ורכושנו? האם זאת היא הטובה אשר תשלם לנו המדינה? אנו דורשים ממך נבחר נכבד, שתעשה את כל השפעתך ותדרוש בעדנו „שכון״ – שיבנו לנו בתים זולים, ואנו נשלם תשלומים קטנים, שנתיים, ועד שישכנו אותנו עליהם לתת לנו דירות בחנם.

השתדל בעדנו שלא נהיה מוכרחים לצאת ברחובות בהפגנות.

אנו מקוים שדברנו אל לב רחמן, ומקוים לתוצאות חיוביות.

בכבוד רב
מפוני העיר העתיקה

קטמון – ט״ו שבט תש״ט

מכתב שהוגש על ידי ועד מפוני העיר העתיקה לחברי הכנסת – ביום פתיחת הכנסת הראשונה טו בשבט תש״ט (1949)

A letter presented by the Committee of the Evacuees of the Old City to Members of the Knesset (Israeli Parliament) on the opening day of the Knesset, 1949

Courtesy of the Yonah Kirschenbaum Archives for the Study of Religious Zionism, Bar Ilan University

"לפליטי העיר העתיקה"

מוסדות הדת של פליטי הרובע היהודי בעיר החדשה

ראובן גפני

נפילת הרובע היהודי במלחמת העצמאות, ומעברם של תושביו (ושל חלק ממוסדותיהם) לפעול מעתה בעיר החדשה, היוו שיאו של מהלך גיאוגרפי עירוני, שהתחולל בהדרגה מאז ראשית יציאתם של היהודים אל מחוץ לחומות, בעשורים האחרונים של המאה הי"ט. בתקופה זו הלך והתעמעם באופן מתמיד מעמדה המרכזי של העיר העתיקה בחיי הקהילה היהודית בעיר, בעוד מרכזים משמעותיים בהרבה – מבחינה ארגונית, קהילתית וחברתית – נוצרים ומתפתחים בשכונות העיר החדשה ובמרחביה. גם מספרם של תושבי העיר העתיקה היהודים הלך והצטמצם בהתמדה, והקהילה שנותרה ברובע היהודי עד פרוץ מלחמת העצמאות הייתה למעשה דלה מאוד, מבחינה מספרית, ארגונית וכלכלית כאחת. העימותים החוזרים שהתחוללו בין יהודים לערבים ברובע היהודי בתקופת המנדט, ורעידת האדמה שפקדה את העיר בשנת 1927, אך האיצו והעצימו את המהלך.[1]

הדברים קיבלו את ביטויים, מטבע הדברים, גם במעברם לעיר החדשה של בתי כנסת, ישיבות ומוסדות דתיים נוספים, שנקבעו כעת במרחב הגיאוגרפי שבו נצרכו יותר, ושבו פעלו הקהילות המרכזיות. זאת, כבר משלביה הראשוניים של היציאה מן החומות, ובאופן גובר והולך מראשית המאה הכ'.[2]

דוגמה ראשונית לנטישה מוסדית של הרובע היהודי אל השכונות החדשות ניתן למצוא כבר בשנת 1876, עם עקירתה של "ישיבת אח"ד" מן הרובע היהודי לשכונת נחלת

1 י' בן אריה, הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים, ירושלים תשע"ה, עמ' 9-28, 126-132; מ' ארנוולד, מצור בתוך מצור: הרובע היהודי בירושלים העתיקה במלחמת העצמאות, ירושלים תשס"ד, עמ' 7-30; ר' יזרעאל, "תולדות הרובע היהודי בירושלים", אלי שילר (עורך), אבני דרך בידיעת הארץ, ירושלים תשס"ד, עמ' 48-65.

2 ראו בהרחבה: ר' גפני, "ממזרח למערב – ובחזרה: כינונו מחדש של הרובע היהודי בעיר החדשה", א' גולן ואחרים (עורכים), ספר ירושלים 1948-1973, יד בן-צבי, ירושלים (בעריכה); הנ"ל, "משנה מקום: אוכלוסיות ובתי כנסת נודדים בירושלים, 1860-1960", ד' בר ואחרים (עורכים), עיר בראי מחקרה: מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית יישובית של ירושלים, ירושלים תשע"א, עמ' 238-265.

THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE REFUGEES FROM THE JEWISH QUARTER IN JERUSALEM'S NEW CITY

REUVEN GAFNI

The article traces the synagogues and yeshivas (Yeshivot) that were founded by refugees of the Jewish Quarter in the New City, following their uprooting and their settling into their new neighborhoods. In this context, both the local neighborhood synagogues that were established by the various ethnic groups and the initiatives to commemorate the large, prominent synagogues that were active in the Old City until its fall are discussed. At the same time, the human, social, and communal story of the refugees of the Jewish Quarter is presented from an angle that is not well-known, and which emphasizes their desire to maintain their communal, ethnic, and social character, that was left behind at the end of the war.

הקפות שניות של שמחת תורה בשטיבלך בקטמון, 1948

צלם: דניאל לוי (פוטו לוי) | באדיבות חכם אפרים לוי

"Hakafot Shniyot" at the end of the Simchat Torah holiday in the Shtiblach in Katamon, 1948

Photographer: Daniel Levy (Photo Levy)

Courtesy of Chacham Ephraim Levy

שבעה.[3] כעשר שנים לאחר מכן הועבר לעיר החדשה גם בית הכנסת של משה ויטנברג, "תפילה למשה", שפעל עד לאותה העת ברובע המוסלמי.[4] ייסוד בית הכנסת בעיר החדשה לווה ככל הנראה בהעברת פריטים שונים אליו מבית הכנסת הישן, וכך נעשה גם במקרים נוספים שהתרחשו בהמשך השנים. דוגמה נוספת למהלך זה היווה מעברו בשנת 1909 של בית הכנסת של ר' מנדל ראנד, מן העיר העתיקה אל השכונה שבנה הנדבן בלב העיר החדשה – בתי ראנד.[5] גם בתקופת המנדט המשיכו הדברים להתרחש, אולי באופן מורגש עוד יותר. כך עברו לעיר החדשה בתקופה זו בין השאר בית הכנסת של יוצאי מרמרוש,[6] ובית הכנסת של בני העדה המונסטירית, יגל יעקב.[7]

לעתים, יש לציין, לא עברו בתי הכנסת עצמם לפעול בעיר החדשה, אך הפונקציות הקהילתיות שאותן מילאו בעיר העתיקה, עברו לבתי כנסת אחרים שמחוץ לרובע, דוגמת בית הכנסת שפעל בבית היתומים הספרדי בעיר, ומאוחר יותר בית הכנסת "ישרון" בשכונת רחביה.[8] תופעה זו מבטאת אף היא את הירידה המתמשכת במשמעותו הציבורית של הרובע היהודי, עשרות שנים לפני נפילתו במלחמה. לצד נטישת בתי הכנסת, עדות מוחשית עוד יותר לירידת קרנו של הרובע מבחינה חברתית-קהילתית הייתה העתקתה ממקומה של ישיבת עץ חיים, שפעלה במרכז הרובע היהודי מאז ייסודה באמצע המאה הי"ט, ושמרכזה עבר לעיר החדשה בשנת 1910.[9]

ואולם, כאמור, המכה האחרונה ניחתה על הרובע, בכלל זה על תושביו ומוסדותיו האחרונים, רק במלחמת העצמאות. על פי עדויות שונות, ברובע היהודי המשיכו לפעול עד למלחמה למעלה מ־20 בתי כנסת, שהיו עדיין בעלי משמעות היסטורית, חברתית ודתית עמוקה, ושנפילתם והחרבתם שיקפו באופן כואב במיוחד את הכרעתה במלחמה

3 ר' גפני, בית תפילה: בתי כנסת נסתרים בלב ירושלים, ירושלים תשס"ח, עמ' 93–96.

4 הנ"ל, "בתי כנסת בשכונות סביב מאה שערים", אלי שילר וגבריאל ברקאי (עורכים), מאה שערים וסביבתה, (אריאל 163–164), ירושלים תשס"ד, עמ' 213–215 (ובמקורות שם).

5 ש' זכריה, בתים ומוסדות יהודיים ברובע המוסלמי בירושלים העתיקה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 30–41; ר' גפני, "שטעטיל בלב ירושלים", בתוך: נ' שלו־כליפא, נחלאות בלב עיר, ירושלים תשס"ג, עמ' 200–205.

6 מ' קרן-קרץ, "בני מרמרוש עולים בחומה: עלייתם של יהודי מרמרוש לארץ ישראל לפני השואה", עת-מול, 235 (תשע"ד), עמ' 19–22.

7 על בית הכנסת וגלגוליו ראו: ר' גפני, נוסח ירושלים: עדות ובתי כנסת במרכז ירושלים, ירושלים תשע"ב, עמ' 252–265.

8 גפני, בית תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 151–161.

9 נ' שלו-כליפא, נחלאות בלב עיר, ירושלים תשס"ג, עמ' 136–139; י' בן אריה, ירושלים היהודית החדשה בתקופת המנדט, ירושלים תשע"ב, עמ' 599–600, ובמקורות שם.

של כלל הקהילה היהודית בעיר העתיקה.[10] כך, למשל, תיאר אברהם אדלר את השבר שבנפילתם של בתי הכנסת, במהלך הקרבות עצמם:

> **"בבוקר הופצצה הישיבה המפוארת 'פורת יוסף' [...] פגזי פוספור ופגזי תבערה הציתו את בית הכנסת של 'החורבה' המכונה 'בית יעקב' [...] להבות אש עולות מבית הכנסת 'תפארת ישראל' של ר' ניסן בק [...] בוערים גם בתי הכנסת העתיקים 'סוכת שלום', 'בית אל', 'אור החיים'. עטורים אגדות מפוארות שבהם התפללו דורות של רבנים, מקובלים, מלומדים, קנאים ושומרי החומות, עסקנים, מחפשי משיח וסתם יהודים שאהבת העיר פעמה עמוק בלבם".[11]**

ואכן, נפילת הרובע הביאה אף היא להעברתם של מוסדות אחדים בידי פליטי הרובע אל השכונות שבהן התגוררו בעיר החדשה, או להקמת מוסדות חלופיים, שמילאו ולו באופן חלקי את מקומם של אלו שחרבו במלחמה. זאת, הן כמרכזי תפילה ולימוד עבור הקהילה שנעקרה ממקומה, והן כמוסדות שסייעו בשימור זהותה, לכידותה ותודעתה המשותפת של קהילת הפליטים, שרבים ממנה התגוררו אלו לצד אלו גם בעיר החדשה, במשך שנים ארוכות.

בתי כנסת חלופיים בשכונת קטמון

מרבית הפליטים שהוצאו מהרובע הועברו עוד במהלך המלחמה – או מיד לאחריה – למגורים חלופיים בשכונת קטמון, שנעזבה בידי מרבית אוכלוסייתה הערבית כתוצאה מהתמשכות הקרבות במרכז ירושלים.[12] ואכן, זמן קצר לאחר הגעת הפליטים לשכונה נוסד בה "ועד פליטי העיר העתיקה", ולאחר תקופה לא ארוכה אף נוסדו בשכונה זו מספר בתי כנסת ששיקפו – בשמם או בהווייתם החברתית והדתית – מוסדות שפעלו ברובע עד נפילתו.

10 ראו למשל: י' שפירא, ירושלים: הרובע היהודי – תולדה והווי, ירושלים תש"ח, עמ' 52; ד' יוסף, קריה נאמנה, ירושלים ותל אביב תש"ך, עמ' 184. על המשמעות שנודעה להחרבת בתי הכנסת הגדולים ברובע במהלך המלחמה ראו למשל: י' פז, "החורבה בתקופת המנדט: זכרון סמל", א' מורגנשטרן ואחרים (עורכים), החורבה: שש מאות שנים של התיישבות יהודית בירושלים, ירושלים תש"ע, עמ' 167–168; ר' גפני, "כיפות, זיכרונות, חורבנות: השתקפותו ועיצוב זכרונו של בית הכנסת תפארת ישראל בכתיבה העברית", י' בן גדליה ואחרים (עורכים), גבוה מעל גבוה: בית הכנסת תפארת ישראל והקהילה החסידית בירושלים, ירושלים תשע"ו, עמ' 126–129.

11 א' אדלר, על חומותייך ירושלים... לגיונרים, ירושלים תש"י, עמ' 114–115.

12 א' גולן, "פליטים, עולים, שכונות נטושות: עיצוב המערך העירוני של ירושלים היהודית במלחמת העצמאות ואחריה, 1948–1950", א' בראלי (עורך), ירושלים החצויה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 69–90; ד' יוסף, קריה נאמנה: מצור ירושלים 1948, ירושלים תש"ך, עמ' 184.

השטיבלך בקטמון | צילם: ד"ר ראובן גפני
The Shtiblach in Katamon | Photographer: Dr. Reuven Gafni

בית הכנסת הראשון שהוקם בקטמון לאחר אכלוסה בידי הפליטים נוסד באחד הבתים המפוארים והגדולים בשכונה (ברחוב החי"ש) ושימש בתחילה את כלל הפליטים: אשכנזים, ספרדים ומזרחים. בית הכנסת הוכר אמנם עד מהרה בכינויו העממי – ה"שטיבלאך" – ואולם במשך שנים ארוכות צוין בחזיתו בהבלטה שהוא הוקם בידי פליטי העיר העתיקה. כקברניטי בית הכנסת שימשו במשך עשרות שנים אישים שונים מיוצאי הרובע, וגם מנהגי התפילה שנקבעו בו התבססו בעיקרם על מנהגים שעוצבו ברובע היהודי. זהות השטיבלאך כבית כנסת של פליטי הרובע נשמרה גם לאחר מלחמת ששת הימים והחזרה לעיר העתיקה.[13]

בסמוך לשטיבלאך זה הוקם זמן מה לאחר מכן בית כנסת קטן בידי פליטי הרובע יוצאי כורדיסטן. בית כנסת זה, "צעקת הדל", היווה תחליף מובהק לבית כנסת בעל שם זהה שפעל גם ברובע, ברחוב המידאן. ואכן, על חזיתו החיצונית נכתב כי הוא נוסד במקורו בעיר העתיקה בשנת ת"ש (1940), וכי הוקם מחדש בקטמון בידי "פליטי העיר

13 על השטיבלאך ראו למשל: זכרון משה: לזכר אבינו בן ירושלים משה צבי נאה, ירושלים תשס"ה, עמ' 232-228; א' הרצוג, "השטיבלאך בקטמון הישנה", לב שומע: ספר היובל לאביגדור הרצוג, ירושלים תשס"ו, עמ' 326-331.

בית הכנסת "צעקת הדל" | צילם: ד"ר ראובן גפני
The Tzeakat Hadal Synagogue | Photographer: Dr. Reuven Gafni

העתיקה עמדים". יתיר על כן: ככל הנראה חלק מתשמישי הקדושה המצויים בבית הכנסת הובאו אליו מבית הכנסת המקורי.[14] בסמוך לצעקת הדל הוקם בשנות השישים בית כנסת נוסף של יוצאי כורדיסטן, המנציח אף הוא בשמו בית כנסת של בני העדה שפעל בעיר העתיקה – "עוזר דלים".[15]

בית כנסת נוסף, "אור אברהם", נוסד אף הוא בקרבת מקום, בידי חסידי ברסלב פליטי הרובע, ונתפס אף הוא – הן בשמו והן במנהגיו – כממשיכו של בית הכנסת שהפעילו החסידים בשכונת בתי מחסה.[16] לבית כנסת זה הוכנס, זמן קצר לאחר ייסודו, ארון קודש שיועד במקור לבית הכנסת ברובע היהודי, ואשר הכנתו הסתיימה לבסוף רק לאחר נפילת הרובע:

"תושבי קטמון שהיו ממתפללי בית הכנסת בעיר העתיקה [...] זכרו את ארון הקודש שאין לו עתה בית, אך ממתין הוא לפטרון, והביאוהו לבית הכנסת הקטן בקטמון. מידותיו של ארון הקודש ששכן בנגרייה הותאמו למידות הנישה בבית הכנסת בעיר העתיקה, ומכיוון שמידותיו היו קטנות, הוא התאים עצמו למזרח של בית הכנסת בקטמון".[17]

כמו יוצאי כורדיסטן מחד והפליטים האשכנזים מאידך, גם פליטי הרובע התימנים הקימו בקטמון, בסמיכות מקום לבתי הכנסת הכורדיים, בית כנסת שהחליף ככל

14 ראיון עם מתפללים בבית הכנסת, 2017. על צעקת הדל ברובע היהודי ראו: א' דוידסון, הרובע היהודי וכל נתיבותיו, ירושלים תשע"ז, עמ' 119-121.

15 על עוזר דלים בעיר העתיקה ראו: דוידסון, שם; בן אריה, הרובע היהודי (לעיל, הערה 1), עמ' 54; י' אדלר, היה צדיק וראו: איננו עוד, ירושלים תשכ"א, עמ' 95-106.

16 ש' זכריה, ירושלים הבלתי נודעת: פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים העתיקה בדורות האחרונים, ירושלים 1998, עמ' 221-222; דוידסון, שם, עמ' 91, 181; ח' בורשטיין, כיסופים: פרקי חייו של הרה"ח ר' משה בורשטיין, בית שמש תשע"ג, עמ' 15-126, 234 ואילך.

17 בורשטיין, שם, ב, עמ' 46-47.

בית הכנסת הגר"א | צילם: ברוך גיאן
The Gra Synagogue | photographer: Baruch Gian

הנראה את בית הכנסת התימני "סוכת דוד" שפעל ברובע במשך כמה עשרות שנים.[18] בעת הקמתו נזקקו מייסדי בית הכנסת הן למבנה מתאים בשכונה והן לסיוע כספי, ולצורך כך פנו בין השאר למחלקת השיכון בירושלים, כשנה וחצי לאחר נפילת הרובע. עד לאותה העת, כך מסתבר, התפללו במעונות עראיים בשכונה ובבתי הכנסת של בני העדות האחרות.[19] בדרום השכונה הוקמו שני בתי כנסת נוספים ששימרו בשמותיהם מוסדות יהודיים ברובע היהודי: בית הכנסת "הרמב"ן" ובית הכנסת "שער השמים". עם זאת, בניגוד לבית הכנסת שהנציח את ישיבת שער השמים שפעלה ברובע, את בית הכנסת הרמב"ן ייסדו ככל הנראה לאו דווקא פליטי הרובע, כי אם תושבים שהגיעו לשכונה בראשית שנות החמישים.[20] בית כנסת נוסף שנוסד בשכונה באותה התקופה, גם עבור ועל ידי פליטי הרובע, היה בית הכנסת "הגר"א", שפעל עד ראשית המאה ה־21 ברחוב חזקיהו המלך, ונועד – כפי שנכתב בחזיתו – לפליטי הרובע ושכונת ימין משה האשכנזים.[21] כך, בייסודם של בתי כנסת אלו ואחרים, עלה בידי מייסדיהם לשמר ולו במידה מסוימת את המבנה הקהילתי והחברתי של הקהילות השונות שפעלו ברובע עד נפילתו, ולבצר באופן זה גם את זכרם של אחדים מאתרי הרובע.

מחורבה לתפארת

כמו ייסודם של בתי הכנסת השכונתיים והקטנים בידי פליטי הרובע, היו מי שביקשו לייסד בעיר החדשה גם בתי כנסת שיהוו מעין תחליף לשני בתי הכנסת האשכנזיים הגדולים שפעלו ושחרבו ברובע – "החורבה" ו"תפארת ישראל". זאת, חרף העובדה שבשנותיהם האחרונות היה מספרם של המתפללים בבתי כנסת אלו קטן מאוד.[22]

18 דוידסון, הרובע היהודי (לעיל, הערה 14), עמ' 124–126.

19 "למציאת מקום לבית כנסת", עדת התימנים תושבי קטמון העברית למחלקת השיכון, 1.11.49 (גה"מ, גל, 279/38).

20 מסמכים שונים, גה"מ, גל, 603/7 (תודתי העמוקה לטליה זיסקין, שהביאה לידיעתי מידע זה).

21 גפני, בית תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 44.

22 פז, החורבה בתקופת המנדט (לעיל, הערה 10); א' דוידסון, "יסוד שבתפארת: תפארת ישראל ואופיו עד מלחמת העצמאות", גבוה מעל גבוה (לעיל, הערה 10), עמ' 45–71.

יוזמה ראשונה בהקשר זה נוצרה בידי מספר מתפללים-פליטים מן החורבה, שפנו כבר באמצע שנת 1949 למשרד הדתות, בבקשה כי יתמוך בהקמת בית כנסת נוסף של פליטי הרובע היהודי בקטמון. זאת, על מנת להנציח את בית הכנסת הגדול שחרב:

> **"תבואו לעזרת העניין הקדוש הזה שעומד ברומו של עולם, ותעזרו גם בזה להנצחת את [כך במקור – ר"ג] שם בית הכנסת הגדול על שם חורבת ר' יהודה החסיד".[23]**

אלא שמשרד הדתות לא נענה לבקשתם של הפונים, וכך נגנזה התוכנית.

לעומת הכישלון בהקמת בית כנסת שינציח את "החורבה", במקרה של בית הכנסת תפארת ישראל היו הדברים שונים למדי. כבר בשנים הראשונות לאחר המלחמה הוקמו שני בתי כנסת בשם "תפארת ישראל", שפעלו אף הם בקטמון, לצד יתר בתי הכנסת שהוקמו בידי פליטי הרובע בשכונה. בית הכנסת הראשון – ששמו הוסב לימים ל"פאר ישראל" – הוקם בראשית שנות החמישים ברחוב הפורצים ונקרא במקור תפארת ישראל. בית כנסת נוסף באותו השם נוסד בידי כמה מפליטי הרובע בשנות החמישים המוקדמות, ברחוב רחל אמנו, והיה מזוהה אף הוא עם פליטי הקהילה החסידית מהרובע. ואכן, בבית כנסת זה אף נשמרה במשך שנות קיומו (עד שנות השישים) התפילה בנוסח החסידי, בהתאם למה שנהוג היה בעבר בבית הכנסת המקורי ברובע היהודי.[24]

במקביל ליוזמות מקומיות וצנועות אלו, ביקשה גם קהילת חסידי רוז'ין-בויאן, שזוהתה עם תפארת ישראל מאז ייסודו במאה הי"ט, לכונן מחדש את בית הכנסת בעיר החדשה. ואכן, בשנת 1953 הוקמו בידי האדמו"ר מבויאן, רבי מרדכי שלמה פרידמן, מוסדות חינוך של החסידות בשם זה, שפעלו בתחילה בבית הכנסת החסידי הקטן בשכונת בתי הורנשטיין, הסמוכה למאה שערים.[25] לאחר שבית הכנסת הפך צר מלהכיל את התלמידים, החלו אישים שונים ליזום את הקמת המבנה החדש של ישיבת תפארת ישראל, שיהווה הנצחה ראויה יותר לבית הכנסת החרב. לאחר מאמצים נרכש מגרש בקצה המערבי של רחוב מלכי ישראל, סמוך למחנה "שנלר", וב־1964 נערך טקס הנחת אבן הפינה לבניין. בדבריו של אחד הדוברים הודגש הקשר לבית הכנסת החרב ברובע:

23 י' אייזנשטיין וגבאי בית הכנסת למשרד הדתות, א' באלול תש"ט, גה"מ, גל, 603/7.

24 על שני בתי כנסת אלו ומייסדיהם ראו בהרחבה: גפני, ממזרח למערב – ובחזרה (לעיל, הערה 2).

25 מ"י וינשטוק (עורך), ישראל בתפארתו: מתיבתא תפארת ישראל רוז'ין – המרכז העולמי לבית רוז'ין תשי"ג-תשס"ג, ירושלים תשס"ג; ש' שלזינגר, "פרי הארץ לגאון ולתפארת", תפארת ישראל, ס"ה (אדר א תשע"א), עמ' 118–130.

"ואנחנו הדבקים במעשי אבותינו ורבותינו הקדושים, המשך אנו עושים לזכרון עד, לכל אותם הקלויזים ובתי החסידים של בית רוז'ין באירופה אשר נחרבו ונשרפו והיו למאכולת אש, והמשך אנו עושים למעשי צדיקים ראשונים, מרן מרוז'ין זיע"א קנה את חלקת השדה בעיר העתיקה בירושלים ת"ו, ובנו האדמו"ר הזקן מסדיגורא זיע"א בנה עליו את בית הכנסת הגדול תפארת ישראל, ועתה בעוונותינו נחרב אותו הבית ואין אנו יכולים לחוננו עתה, והנה באנו אנחנו ובונים במקום הבתים הקדושים שנחרבו, בית מקדש מעט בירושלים ת"ו, למקום תורה וחסידות של פאר והדר, לחסידות רוז'ין".[26]

בסופו של דבר נחנך האגף הראשון של הבניין רק מספר חודשים לאחר מלחמת ששת הימים, אך הדבר לא מנע את המשך פיתוח המתחם, ובשנת 1986 נחנך במקום בית הכנסת המרכזי של החסידות, שכונה אף הוא תפארת ישראל וניצב בצד הישיבה. הכיפה המתנוססת עליו הזכירה לרבים את כיפת בית הכנסת באתרו המקורי בעיר העתיקה.

ישיבות הרובע בעיר החדשה

לצד אובדנם של עשרות בתי הכנסת שנותרו פעילים בעיר העתיקה עד נפילתה, חרבו במלחמה גם מספר לא קטן של מוסדות ציבוריים נוספים, ובהם ישיבות ומוסדות תורה ולימוד מסוגים שונים.
כאמור, גם חלק מן הישיבות החלו עוקרות לעיר החדשה כבר בעשרות השנים שלפני המלחמה,[27] ובהן ישיבת עץ חיים ומספר ישיבות ספרדיות קטנות וותיקות, שאוגדו תחת השם "ישיבת אוהל יעקב" והחלו לפעול בבית היתומים הספרדי ברחוב יפו בשנת 1924.[28] בהמשך היו אלו הישיבה החסידית "חיי עולם" וישיבת "תורת חיים", שעברו לעיר החדשה בשנות השלושים.[29] עם זאת, מספר ישיבות המשיכו לפעול ברובע היהודי עד סמוך לנפילתו, כשהנודעות שבהן היו הישיבה הספרדית הגדולה "פורת יוסף", ושתי ישיבות המקובלים "בית אל" ו"שער השמים". כמו בתי הכנסת, אף אלו הוקמו לאחר המלחמה בידי אישים שונים בעיר החדשה.
הישיבה הראשונה שנוסדה בידי הפליטים הייתה פורת יוסף, בעיקר לנוכח מספר

26 שלזינגר, שם, עמ' 124.
27 גפני, משנה מקום (לעיל, הערה 2), עמ' 244-247; בן אריה, הרובע היהודי (לעיל, הערה 1), עמ' 16-18.
28 גפני, בית תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 154-156, ובמקורות שם.
29 ש' זכריה, ירושלים הבלתי נודעת: פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים בעיר העתיקה בדורות האחרונים, ירושלים 1998, עמ' 13-54. בן אריה, ירושלים היהודית (לעיל, הערה 9), עמ' 1479.

התלמידים שבה ומשמעותה הציבורית העמוקה.[30] כך זכתה הישיבה למבנה חלופי בקטמון, כחלק מניסיונו של הממשל הצבאי והאזרחי בירושלים לפעול לשיכונם מחדש של כלל המוסדות והפליטים מן הרובע היהודי בעיר החדשה.[31] מעבר לכך פעלו סניפים שונים של הישיבה גם בכמה בתי כנסת בעיר, ובשנים 1957–1964 נבנה מבנה הקבע החדש שלה, בשכונת גאולה. בדברים שכתבו מנהלי הישיבה בשנת 1954 נוסחה מטרת הדברים באופן ברור:

"אין אנו יכולים לראות כיצד נפלנו מאיגרא רמה לבירא עמיקתא, בשעה שאנו נזכרים על ההוד של הבנין הענקי בעיר העתיקה, נקרע הלב מכאב בראותנו את שפל המצב [...] שאנו מוכרחים להיטלטל ולנדוד ממקום למקום באין מקום מרכזי [...] החלטנו אפוא, למרות המצב הקשה בו נמצאת הישיבה, להקים בנין מרכזי גדול".[32]

מספר שנים לאחר מכן חידשה את פעילותה גם ישיבה ספרדית נוספת, "המתיבתא", בניהולו של ועד העדה הספרדית בעיר. ישיבה זו, שפעלה מאז ראשית שנות השישים בשכונת טלביה, היוותה מעין תחליף לישיבת "תפארת ירושלים" הספרדית, שפעלה כישיבה ספרדית מרכזית ברובע היהודי, מאמצע המאה הי"ט ועד ראשית שנות השלושים של המאה הכ'.[33] מאמץ ממשי נעשה על מנת לקומם גם את שתי ישיבות המקובלים הנודעות שפעלו בעיר העתיקה עד נפילתה, "בית אל" ו"שער השמים", והדבר אכן התרחש במהלך שנות החמישים, במספר מבנים באזור שכונת מקור ברוך.[34]

****

כינונם של בתי הכנסת ומוסדות הדת של פליטי הרובע היהודי בעיר החדשה נועד בראש ובראשונה למלא צורך קהילתי ודתי מיידי, שהפליטים נזקקו לו לאחר עקירתם ממקומם. עם זאת, אין כלל ספק כי היה בו גם כדי לבצר את לכידותם הקהילתית והחברתית, ולשמר ולו באופן סמלי משהו מהוויית הרובע, שנעלמה לבלי שוב עם נפילתו במלחמה.

30 נ' ליאון, "ישיבת פורת יוסף: מחידוש היסטורי למיתוס אתני", פעמים, 135 (2013), עמ' 15-59.
31 ד' יוסף, קריה נאמנה (לעיל, הערה 9), עמ' 184; ליאון, שם, עמ' 30.
32 הישיבה הגדולה מדרש פורת יוסף בירושלים: תולדות הישיבה והתפתחותה, ירושלים תשי"ד, עמ' 11-12.
33 גפני, מקדש מעט: בתי כנסת מוכרים ונסתרים בירושלים, ירושלים תשס"ד, עמ' 166-170; ליאון, פורת יוסף (לעיל, הערה 30), עמ' 33-34.
34 על הישיבות וגלגוליהן ראו: י' מאיר, רחובות הנהר: קבלה ואקזוטריות בירושלים (תרנ"ו-תש"ח), ירושלים תשע"ב, עמ' 22-28; 53-71; גפני, נוסח ירושלים (לעיל, הערה 7), עמ' 354-362.

קטמון

כביש קטמון
98
99
P.L.
109
112
111
108
110
115
114
113
107
106
97
105
104
96
103
102
101

מלחמה ושבי
WAR AND CAPTIVITY

שיעור בתת מקלע "סטן" ללוחמים הצעירים של הרובע במלחמת העצמאות
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A lesson on the "Sten" sub-machine gun for young fighters of the (Jewish) Quarter during the War of Independence.
Old Yishuv Court Museum collection

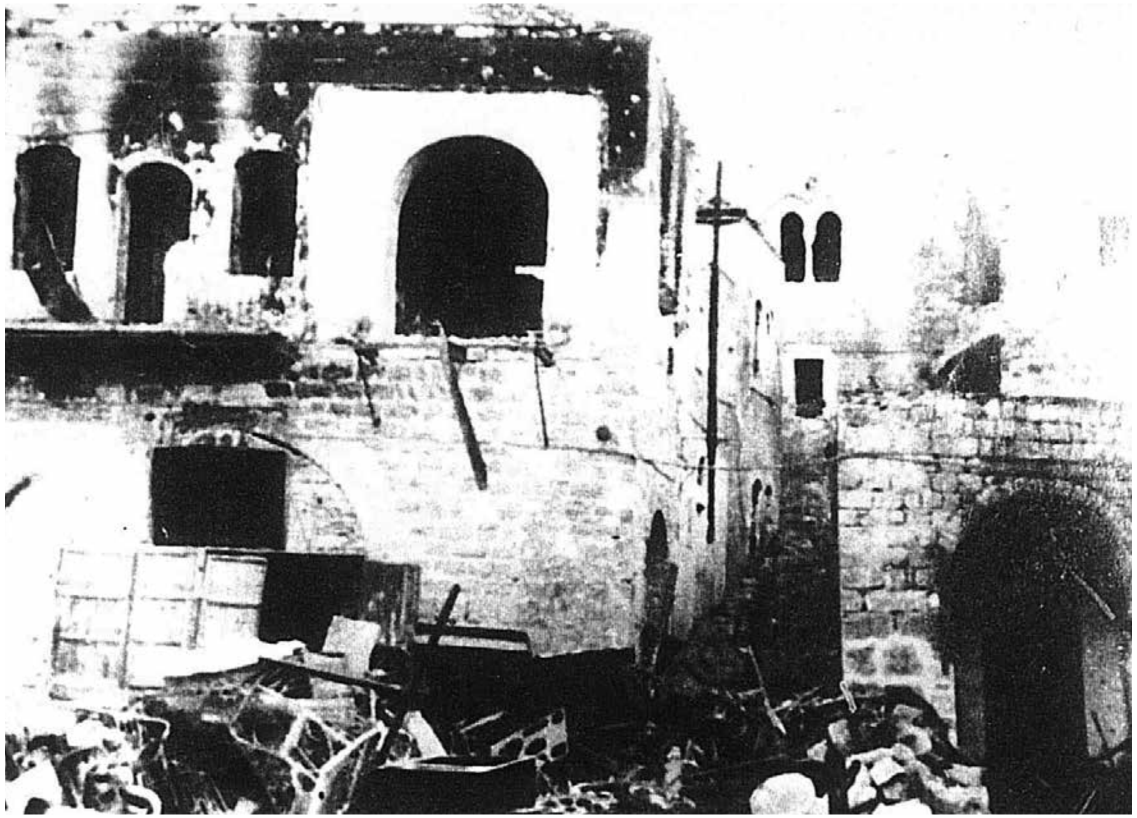

רחוב חב"ד פינת רחוב אור החיים . ימי הלחימה האחרונים של הרובע היהודי במלחמת העצמאות
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Chabad Street, the corner of Or Ha-Chaim Street. The last days of fighting in the Jewish Quarter during the War of Independence.
Old Yishuv Court Museum collection

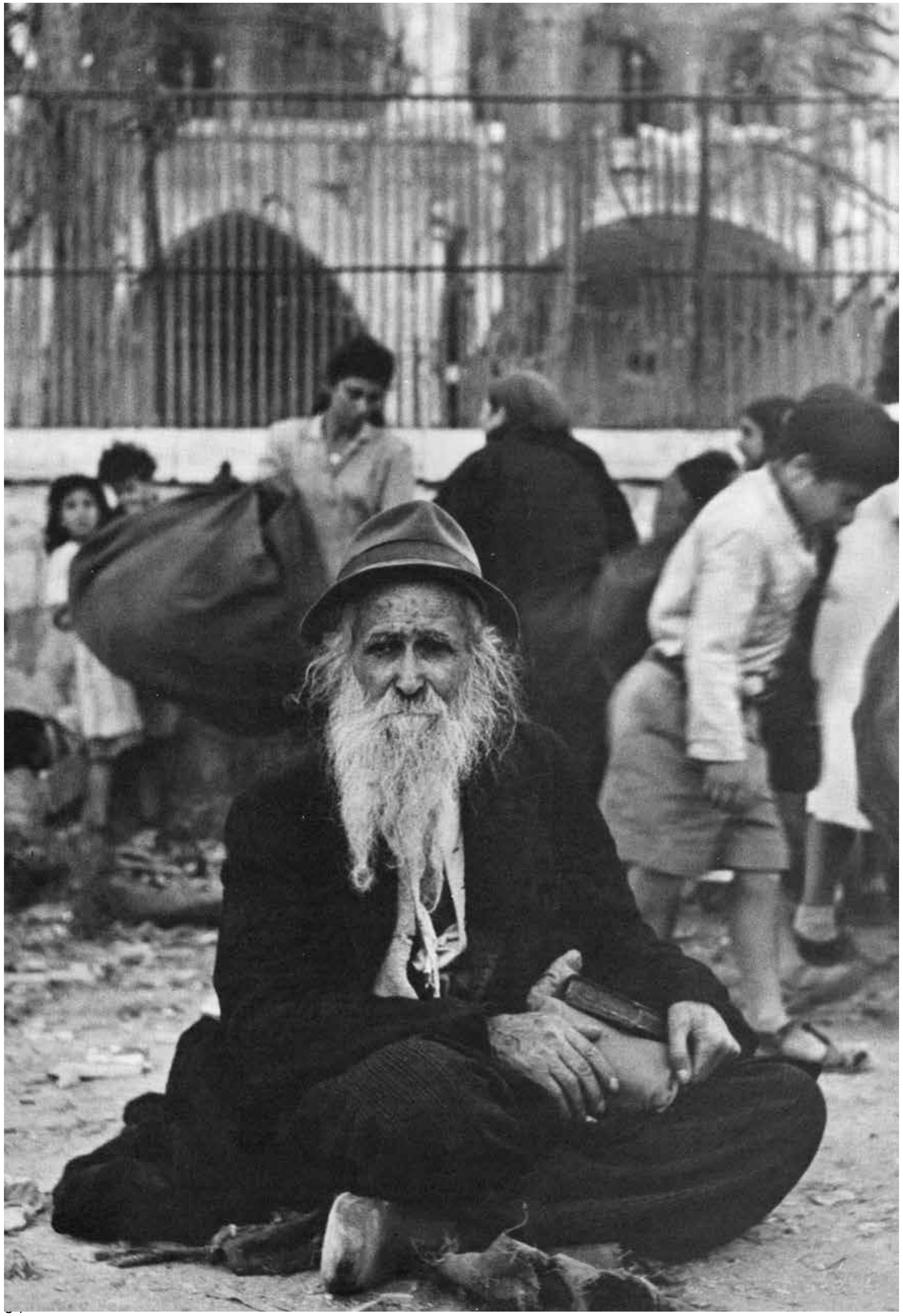

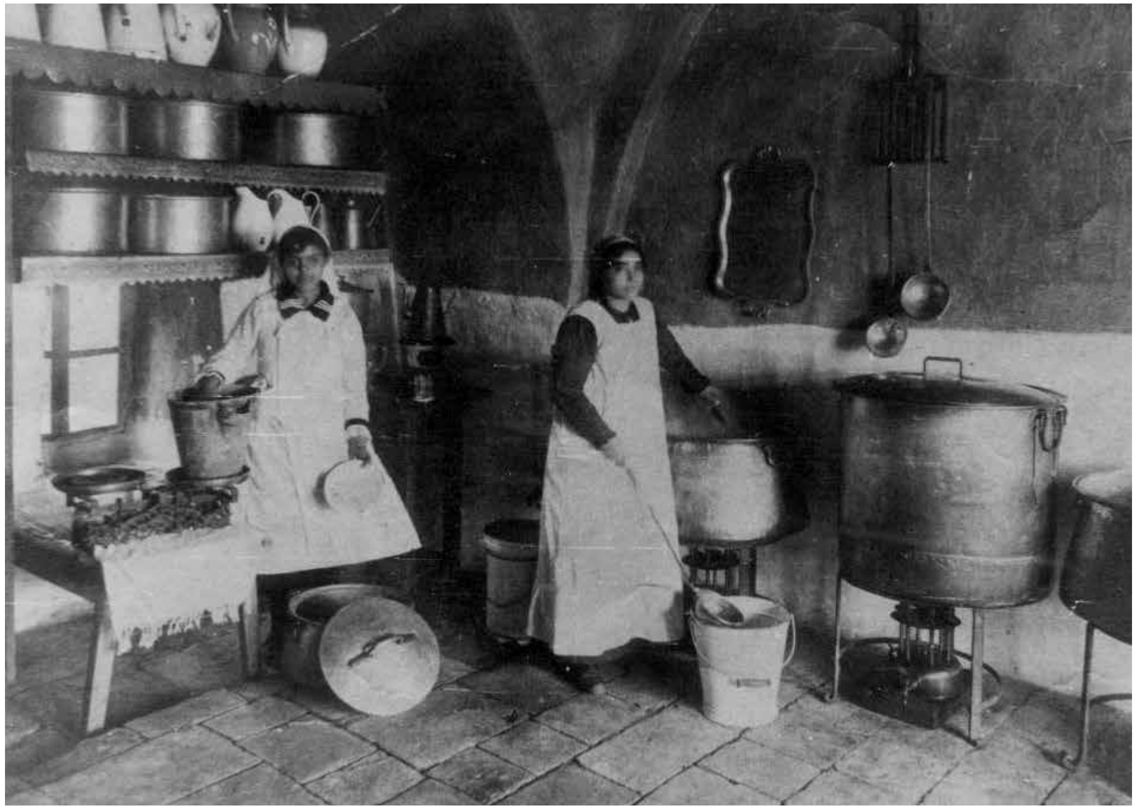

מזל אזולאי (מימין) מבשלת במטבח המרכזי ללוחמי הרובע היהודי במלחמת העצמאות.
לימים, כתב אהרון לירון מלוחמי הרובע:״ רבים מאיתנו יזכרו לטובה את הרופאים, האחיות, החובשות, הנשים והנערות שעבדו בבישול, בכביסה ובכל המלאכות האחרות... המבשלות, אשר סיפקו שלוש ארוחות ביום והגישו משקה חם 24 שעות ביממה״... (אהרן לירון,ירושלים העתיקה במצור ובקרב, עמ׳ 464)

באדיבות יוסף אלעד (אזולאי) | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Mazal Azulai (on the right) is cooking in the Central Kitchen for the Fighters of the Jewish Quarter during the War of Independence.
Later, Aharon Liron , one of the fighters in the Jewish Quarter, wrote: "Many of us will remember fondly the doctors and the nurses, the medics, the women and the young girls who worked in cooking, in laundering , and in all other kinds of work...
the cooks who supplied three meals a day and served hot drinks 24 hours a day..."

Aharon Liron, Old Jerusalem Under Siege and in Battle, p. 464

Courtsey of Yosef Elad (Azulai) | Old Yishuva Court Museum collection

״האיש הזקן שישב בשיכול רגליים על הארץ, מנותק מכל המתרחש סביבו.
כל מה שטרח להציל היה טלית מקופלת בקפידה ותנ״ך שדפיו נתרפטו ממלילת אצבעות״ (ג׳ון פיליפס, הרצון לחיים, עמ׳ 46).

באדיבות החברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי

The old man who was sitting cross-legged on the ground, disconnected from everything that was going on around him. All that he bothered to save was his carefully folded tallit (prayer shawl) and Bible, whose pages were crumbling from the rubbing of fingers.” (John Phillips, Jerusalem: A Will to Survive, p.46).

Photographer: John Phillips | Courtesy of the Jewish Quarter Reconstruction and Development Company

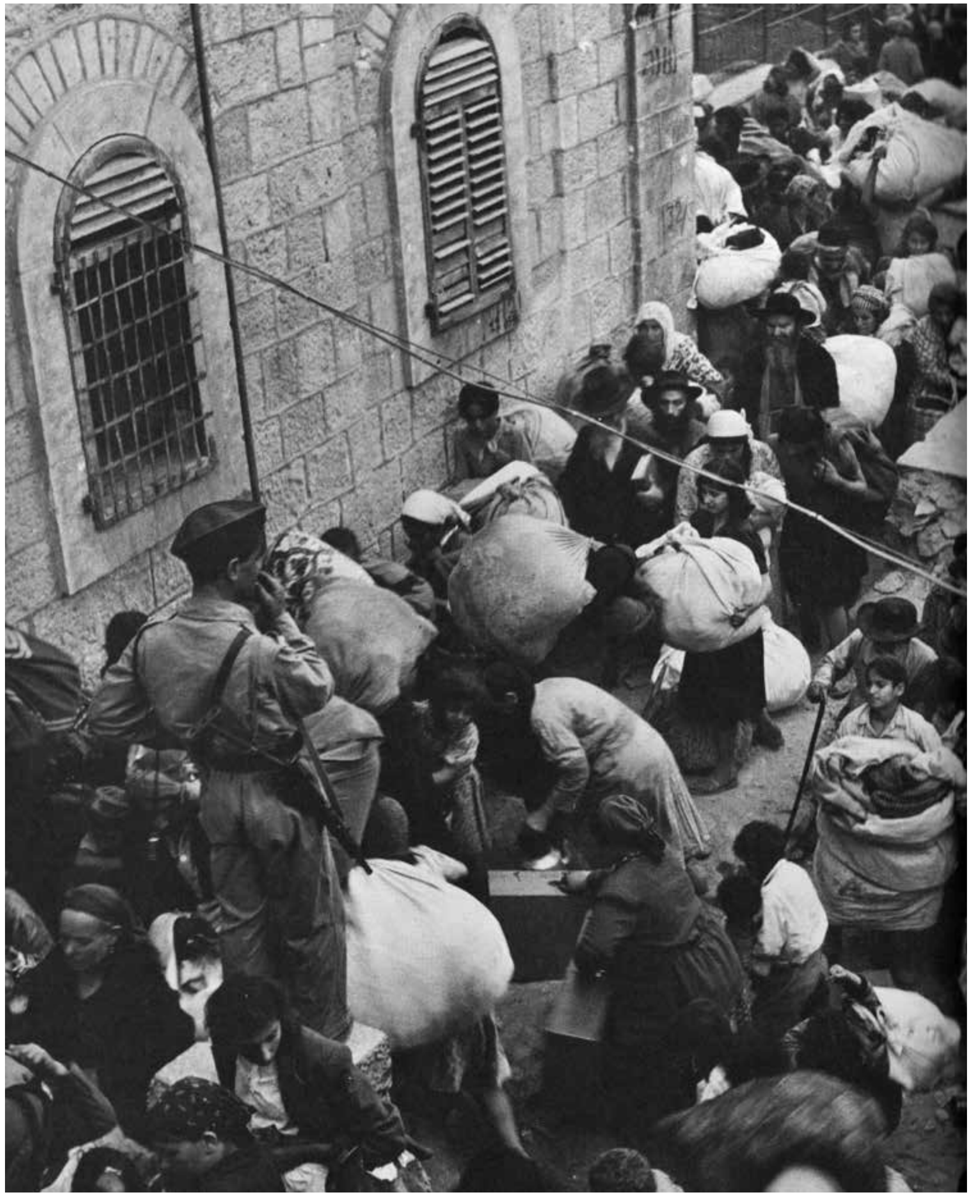

״המון של נשים וילדים, זקנים ופצועים כבר התקהל במגרש (בתי מחסה). לעד לא אשכח את התמונה המדכאה הזאת: המון של אבלים..., ציבור שלם, שמתו מוטל לפניו. ואת החבילות האלה. החבילות העטופות סמרטוטים, הקשורות בשמיכות בלות. ...כל הרכוש צרור בשמיכה דהויה...״

(פועה שטיינר, ״מתוך ההפיכה״, מהדורה 12 מחודשת ומורחבת, ירושלים תשע״ב, עמ׳ 177–178)

צלם: ג׳ון פיליפס | באדיבות החברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי.

"Masses of women and children, old, and wounded had already gathered in the yard (of the Batei Mechaseh housing complex). I will never forget this depressing picture: masses of mourners···, an entire community that had died, spread out before them. Those packages..." Those packages, the packages wrapped in rags, tied up in worn out blankets. ...All their belongings bound up in a faded blanket...."

(Puah Shteiner, "Forever My Jerusalem," 12th edition, revised and expanded, Jerusalem [1972], p.177-178)

Photographer: John Phillips | Courtesy of the Jewish Quarter Reconstruction and Development Company

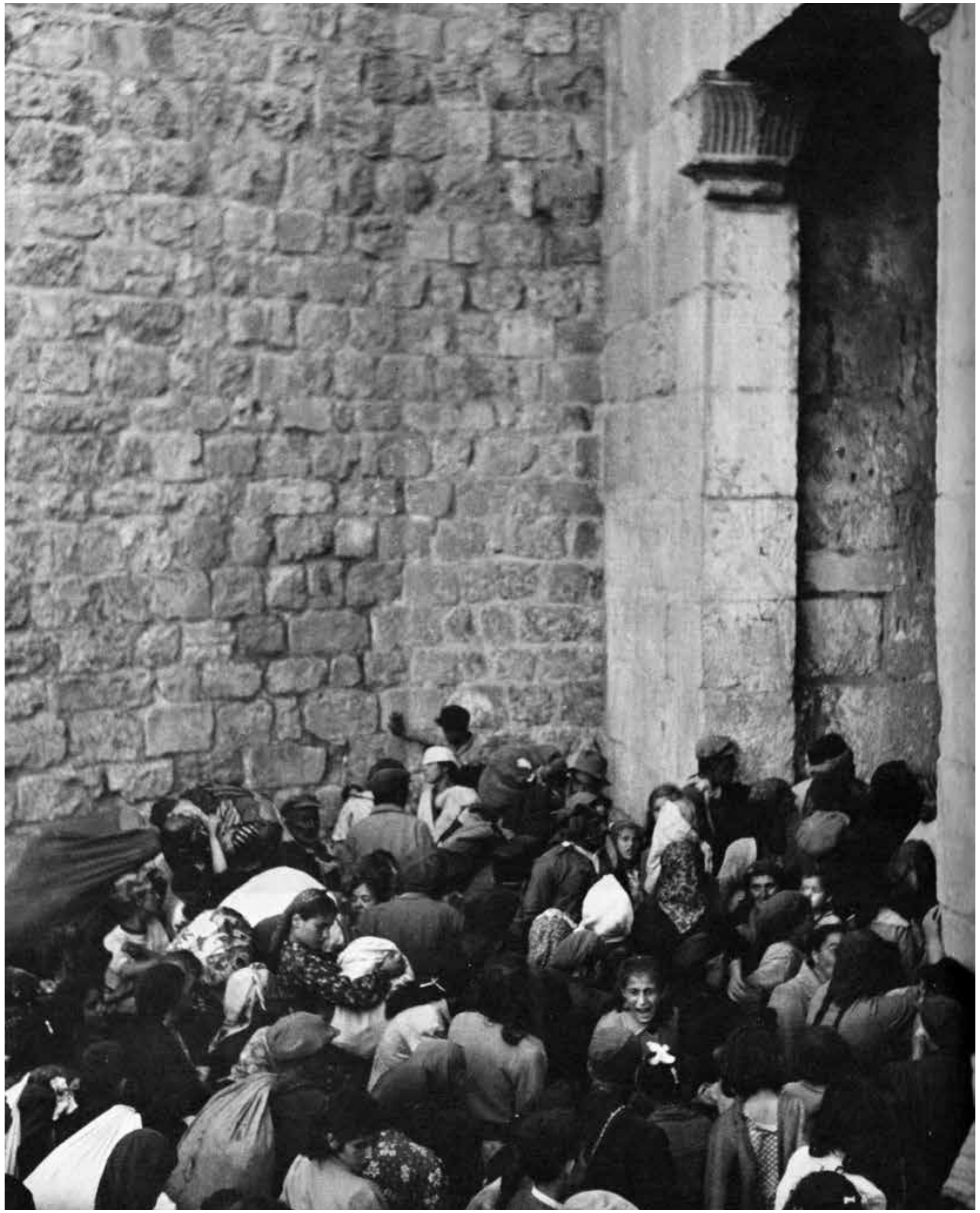

״פליטים... פליטי חרב, שרידי מלחמה. פליטים הבורחים מבתיהם, העוזבים את עירם מולדתם. אנשים שביתם חרב, שאיבדו את יקיריהם״.

(פועה שטיינר, ״מתוך ההפיכה״, מהדורה 12 מחודשת ומורחבת, ירושלים תשע״ב, עמ׳ 178)

צלם: ג׳ון פיליפס | באדיבות החברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי.

"Refugees... refugees of war, survivors of war. Refugees who flee from their homes, the leave the city of their birth. People whose home was destroyed, who lost their dear ones."

(Puah Shteiner, "Forever My Jerusalem," 12th edition, revised and expanded, Jerusalem [1972], p.178.)

Photographer: John Phillips | Courtesy of the Jewish Quarter Reconstruction and Development Company

JUST AFTER THE SURRENDER A TERRIFIED JEWISH GIRL FLEES DOWN A BURNING STREET

ARABS SACK THE HOLY CITY

Abdullah's conquering Legion tries to keep order but fails

In ancient days when Jerusalem fell to a new conqueror, the Holy City was almost invariably burned and looted. On May 28, just as the soldiers of Nebuchadrezzar, the Romans, Crusaders and Persians had done before them, the victorious Arabs carried on the sorrowful tradition. King Abdullah's surrender terms were magnanimous and his Arab Legion well disciplined, but neither their magnanimity nor discipline could save the old Jewish Quarter from its fate. Swarms of Palestinian irregulars and hangers-on burst in and reduced it to smoking ruin soon after the beaten Jews gave in. Self-important Moslem censors, not only in Palestine but in neighboring Arab countries which have major communications outlets, tried for a fortnight to keep the news from leaking out. But last week these uncensored pictures by LIFE's Photographer John Phillips reached New York and told the story.

There was terror in the old city and a frantic rush to grab prized possessions as women, children and the aged were herded across the lines. Then, with all the pomp of earlier conquerors, King Abdullah made his triumphal tour. By the time the cheering of the Arabs died down, the U.N. had finally contrived a four-week truce—but it rested uneasily on a land seething with bitterness.

36

ABDULLAH IN HIS TRIUMPH parades in white robes at the Dome of the Rock, sacred to Moslems as the spot whence Mohammed ascended to heaven. Around him are his bodyguards and Arab Legionnaires. Some of his officers are British reservists fighting under contract. On a grand tour of the city Abdullah visited the tomb of his father Hussein, sherif of Mecca, and prayed at the leading Moslem shrines. Everywhere Moslems acclaimed him as a liberator.

BEFORE LOOTING

ALLEYWAY IN JERUSALEM shows stark evidence of what happened following the surrender. Above: Jews and children wait outside their homes to be evacuated by Abdullah's troops. Below: only charred rubble and burned-out houses remain after a savage Arab rabble stormed through.

AFTER LOOTING

37

John Phillips, Photographer for Life Magazine, accompanied the Jordanian [Arab] Legion Forces in Old Jerusalem from the 19th of May 1948. His pictures of the last days of the Jewish Quarter were published in the magazine from the 7th of June 1948.

Old Yishuv Court Museum collection

ג'ון פיליפס, צלם העיתון LIFE התלווה אל כוחות הליגיון הירדני בירושלים העתיקה מה 19 במאי 1948. תמונותיו על ימיו אחרונים של הרובע היהודי פורסמו בעיתון מיום 7.6.1948

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

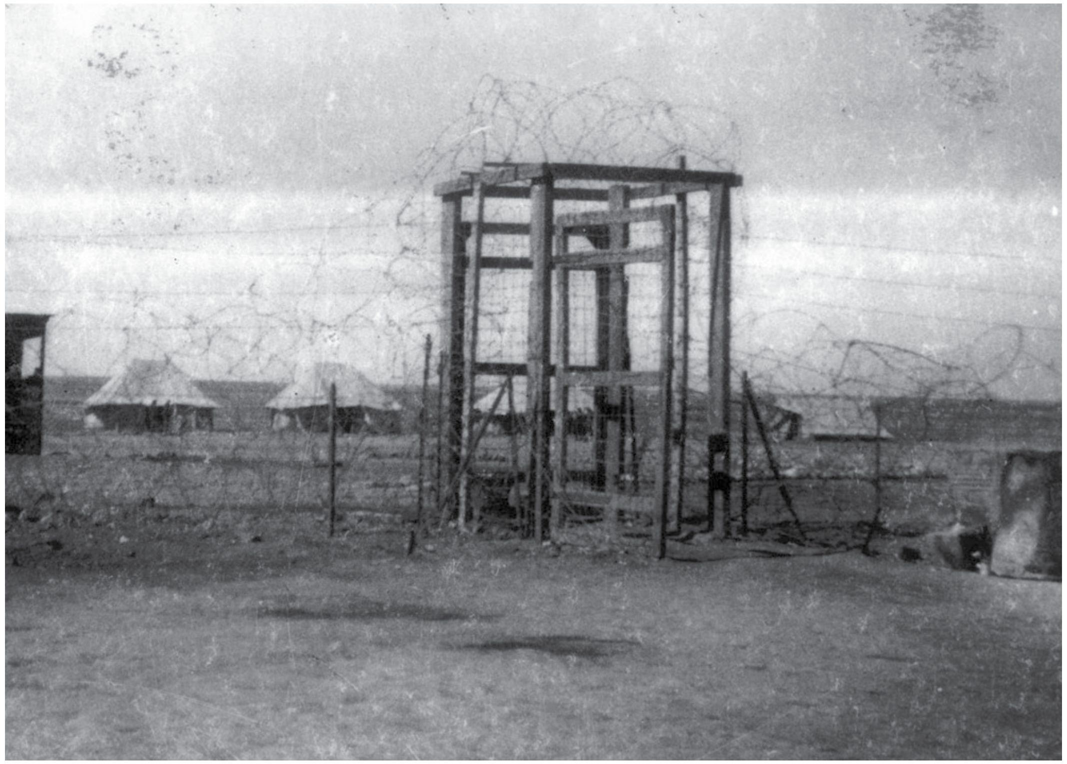

מחנה השבויים אום אל ג׳מאל
בעבר הירדן, 1948
צילם: מוטקה אהרוני | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Umm el Jamal Prisoner of War Camp in TransJordan
Photographed by Motke Aharoni.
Old Yishuv Court Museum Collection

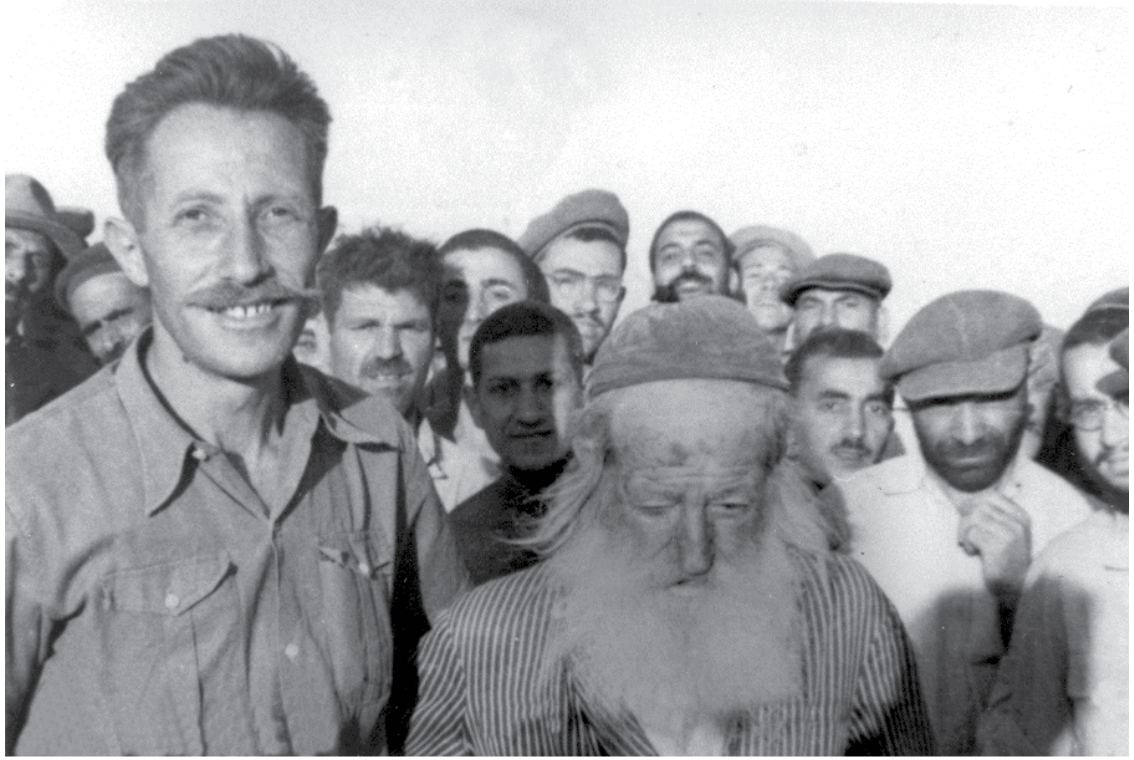

הרב משה יצחק רוזנטל (דצינגר) ויוסף בלובשטיין, מפקד מחנה השבויים אום אל ג׳מאל, 1948
צילם: מוטקה אהרוני | אוסף ארכיון מוזיאון חצר הישוב הישן

Rabbi Moshe Itzchak Rosental (Detzinger) and Joseph Bluvshtine, Commander of the Um Al Jamal Prisoner of War Camp – 1948
Photographer: Motke Aharoni | From the Collection of the Old Yishuv Court Museum Archives

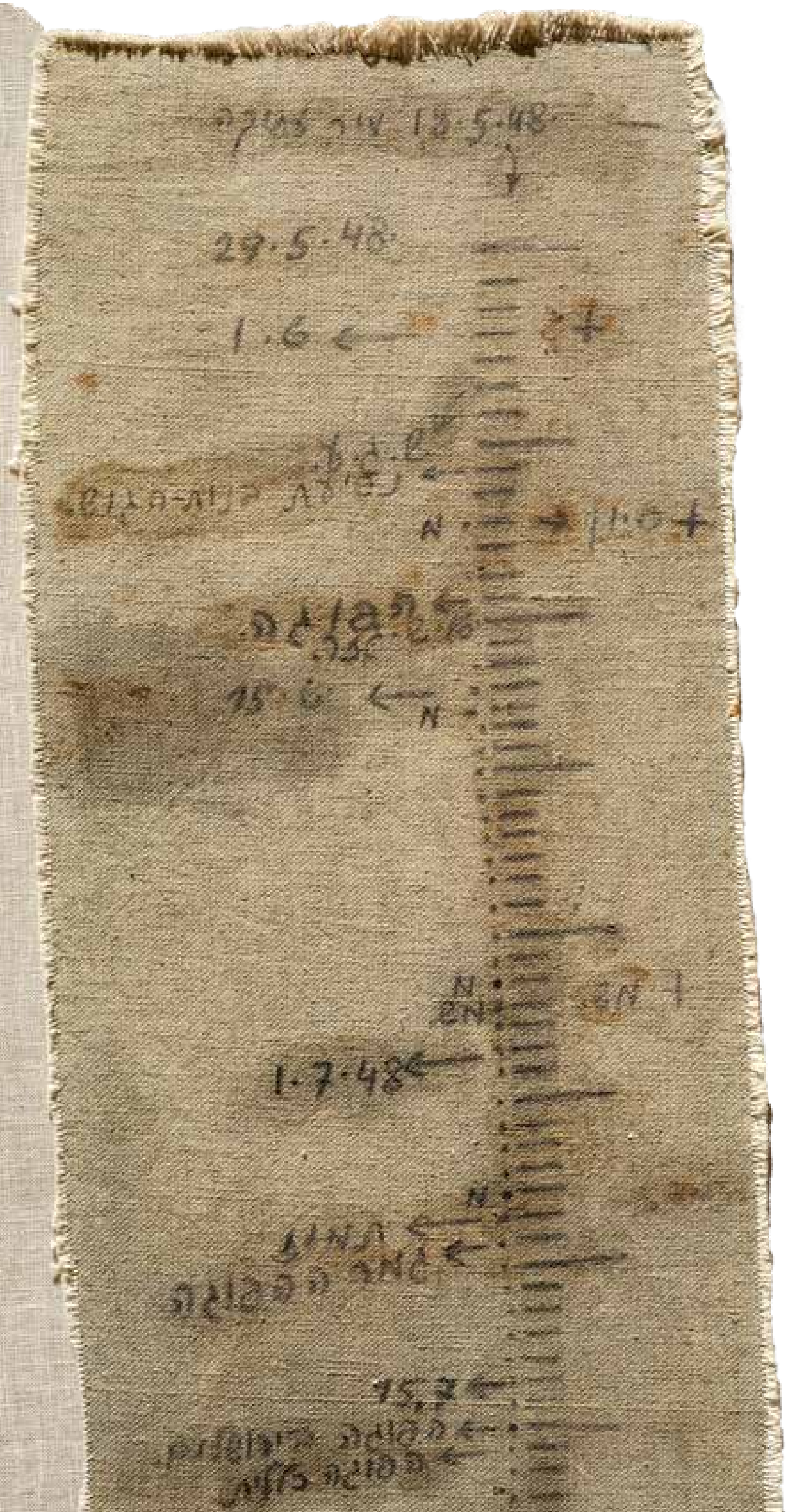

יריעת בד – לוח שנה מהשבי:
שמוליק פוליאקוב ניר (1925–2000) נלחם ברובע היהודי במלחמת העצמאות במסגרת "ההגנה" ונפל בשבי הירדני. בעת שהותו בשבי רשם את זיכרונותיו מעת כניסתו כלוחם לרובע ועד שחרורו מהשבי על יריעת האהל בסימנים מתומצתים. עם שחרורו ממחנה השבויים קרע את רצועת בד האוהל ולקח אותה עימו .
מיריעת הבד ניתן ללמוד על אירועים מרכזיים שאירעו במהלך השבי: שחרור הבנות, מועדי שחרור של חלק מהשבויים, ועוד. על פוליאקוב – ניר לא שפר המזל, והוא שוחרר בין האחרונים ביום 3.3.1949.
מפליאה מידת העדכון של השבויים על הנעשה בעולם (רצח ברנדוט, הסכם רודוס, שביתת נשק ועוד). מעדויות שבויים נוספים עולה שהשבויים השתדלו לאסוף בדלי מידע מעיתונים ישנים שהיו בחדרי הקצינים אותם ניקו ומהאזנה לרדיו של מפקד מחנה השבויים.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A SHEET OF CLOTH: A CALENDAR FROM CAPTIVITY
Shmulik Poliakov Nir (1925-2000) fought in the Jewish Quarter during the War of Independence with the framework of the "Haganah" and fell into Jordanian captivity. During his captivity, he recorded, on the cloth of his tent and using abbreviations, his memories from the time he entered the Jewish Quarter as a fighter until his release from captivity. Upon his release from the prisoner of war camp, he ripped the strip of cloth from his tent and took it with him.
From the strip of cloth we learn of the central events that occurred during the captivity: the release of the girls, the dates of release of some of the prisoners, and more. Fortune did not shine on Poliakov-Nir, and he was amongst the last to be released on 3.3.1949.
It is amazing the degree to which the prisoners were knowledgeable of what was going on in the world (the assassination of Bernadotte, the Rhodes Agreement, the Armistice, and so on. From testimonies of additional prisoners, it turns out that the prisoners) did their utmost to gather bits of information from old newspapers that were in the officers' rooms, which they cleaned, and listened to the radio of the commander of the prisoner of war camp.
The Old Yishuv Court Museum collection

POST-CARD כרטיס־דואר

MR.
R. MILUN
P.O.W. CAMP
ARAB LEGION
C/o RED CROSS.

F. MILUN
BARCOHVA 6.
MEKOR-BAROUCH
JERUSALEM.

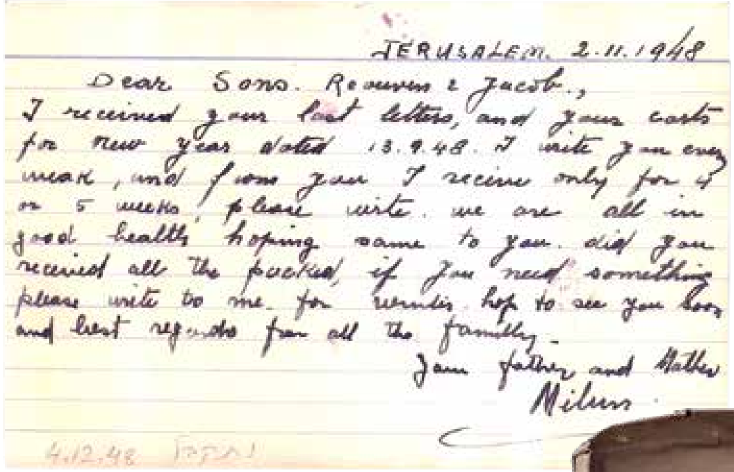
Jerusalem. 2.11.1948

Dear Sons. Reuven & Jacob.,
I received your last letters, and your cards for new year dated 13.9.48. I write you every week, and from you I receive only for 4 or 5 weeks, please write. we are all in good health hoping same to you. did you received all the packed, if you need something please write to me for winter. hop to see you soon and best regards from all the family.

Your father and Mother
Milun

4.12.48

גלויה שנשלחה לשבוי ראובן מלון בשבי הירדני

באדיבות ראובן מלון

A postcard that was sent to the prisoner Reuven Mellon in Jordanian captivity.

Courtesy of Reuven Mellon

מזוודה שנעשתה בשבי מקופסאות ביסקוויטים מעודפי הצבא הבריטי

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A suitcase made in captivity from biscuit [cookie] boxes from the British army surplus

Old Yishuv Court Museum collection

ירושלים העתיקה מבעד לחוטי התייל – יוני 1948

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Old City of Jerusalem through the barbed wire – June 1948

Old Yishuv Court Museum collection

השבויים חוזרים מהשבי בעבר הירדן 3.3.1949

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The prisoners returning from captivity in Trans Jordan – 3.3.1949

Old Yishuv Court Museum Collection

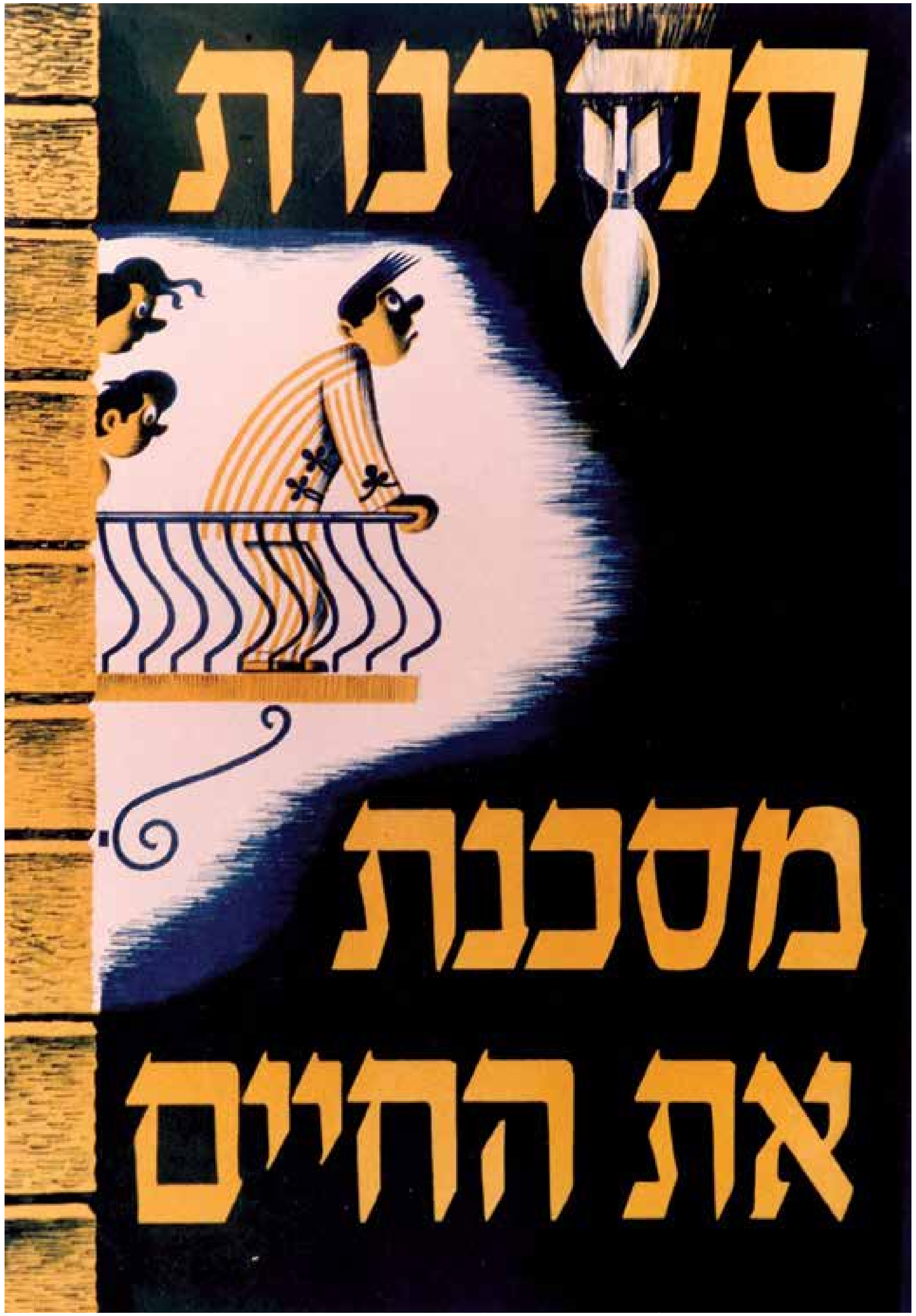

כרזת אזהרה לציבור

דפוס מונזון | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A Poster Warning the Public

Monzon Press | Old Yishuv Court Museum Collection

כרזה 1948, הזהר האויב מאזין!

דפוס מונזון | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Poster 1948, Beware, the Enemy is listening!

Monzon Press | Old Yishuv Court Museum Collection

עם שחרורם של לוחמי הרובע היהודי מהשבי הירדני בראשית מרץ 1949,לקחו הלוחמים פיסת בד ועל גביה ציירו בצבעי דיו את סמל גדוד מוריה. את הדגל המאולתר תלו כאשר הגיעו למעבר מנדלבאום על אחת המשאיות שהובילה אותם לירושלים.
הדגל נשמר ע"י אחד הלוחמים אברהם בנאי ונמסר לאחר פטירתו למשמרת במוזיאון.

באדיבות משפחת בנאי | אוסף מוזאון חצר הישוב הישן

When the Jewish Quarter fighters were released from Jordanian captivity at the beginning of March 1949, the fighters took a piece of cloth and painted the Moriah Brigade emblem on it. When they arrived at the Mandelbaum Gate , They attached this improvised flag to one of the trucks taking them to Jerusalem.
The flag was saved by one of the fighters, Avraham Banai, and was gifted to the museum after his death.

From the collection of the Old Yishuv Court Museum | courtesy of Banai family

שיקום מפוני העיר העתיקה

REHABILITATION OF THE EVACUEES OF THE OLD CITY

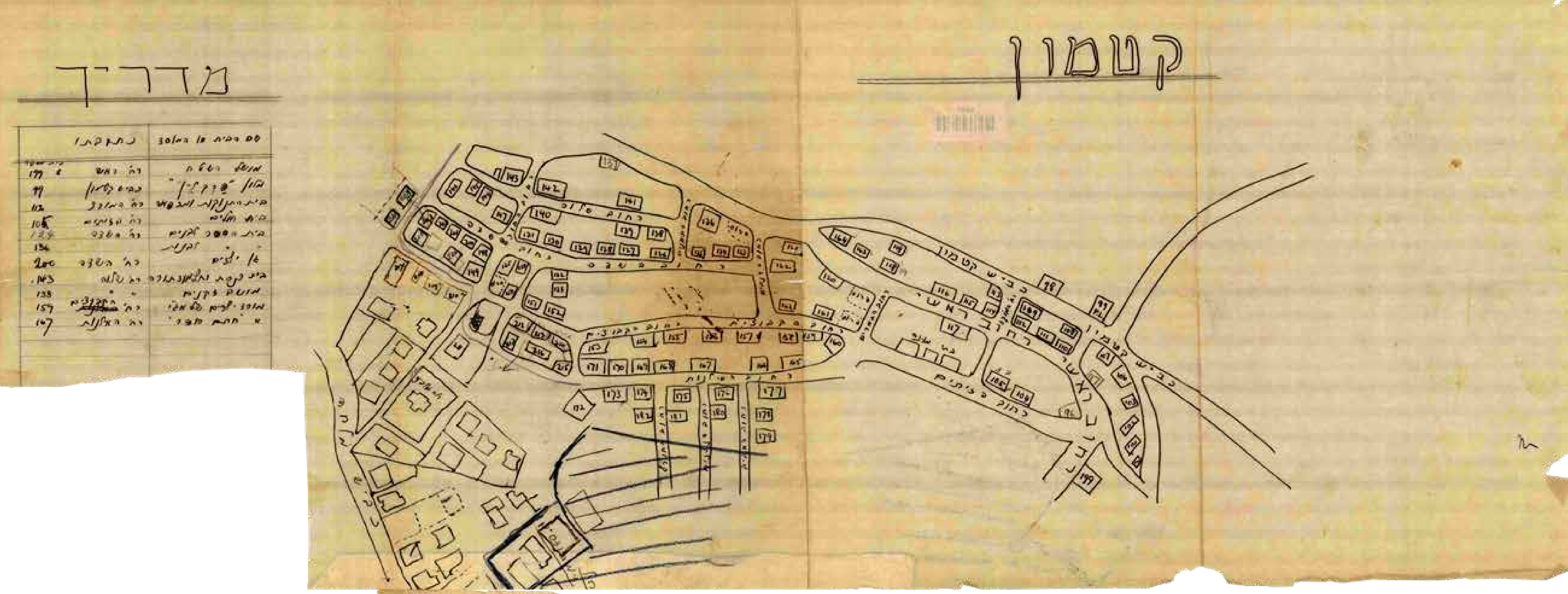

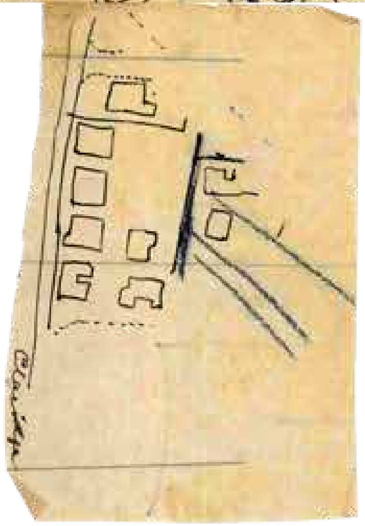

מפת קטמון : מיקום מוסדות הציבור ושיכון המפונים, קיץ 1948
באדיבות גנזך המדינה
A map of the Katamon neighborhood: Location of the public institutions and the evacuees' housing, Summer 1948
Courtesy of the State Archives

הרב שפרבר נואם בשטיבלך בקטמון, הקפות שניות של שמחת תורה, 1948
מימין יושב הרב מינצברג, הרב האשכנזי של הרובע היהודי.
צלם: דניאל לוי (פוטו לוי) | באדיבות חכם אפרים לוי

Rabbi Shpherber speaking in the shtibelach [small Chassidic synagogue] in the Katamon neighborhood,
"Hakafot Shniyot" on Simchat Torah , 1948
On the right sits Rabbi Mintzberg, the Ashkenazi Rabbi of the Jewish Quarter.
Photographer: Daniel Levy (Photo Levy) | Courtesy of Chacham Ephraim Levy

הקפות שניות של שמחת תורה, 1948
צלם: דניאל לוי (פוטו לוי) | באדיבות חכם אפרים לוי

"Hakafot Shniyot" at the end of the Simchat Torah holiday, 1948
Photographer: Daniel Levy (Photo Levy)
Courtesy of Chacham Ephraim Levy

הקפות שניות של שמחת תורה, 1948
צלם: דניאל לוי (פוטו לוי) | באדיבות חכם אפרים לוי

"Hakafot Shniyot" at the end of the Simchat Torah holiday, 1948

Photographer: Daniel Levy (Photo Levy)

Courtesy of Chacham Ephraim Levy

הקפות שניות של שמחת תורה, 1948
צלם: דניאל לוי (פוטו לוי) | באדיבות חכם אפרים לוי

"Hakafot Shniyot" at the end of the Simchat Torah holiday, 1948

Photographer: Daniel Levy (Photo Levy)

Courtesy of Chacham Ephraim Levy

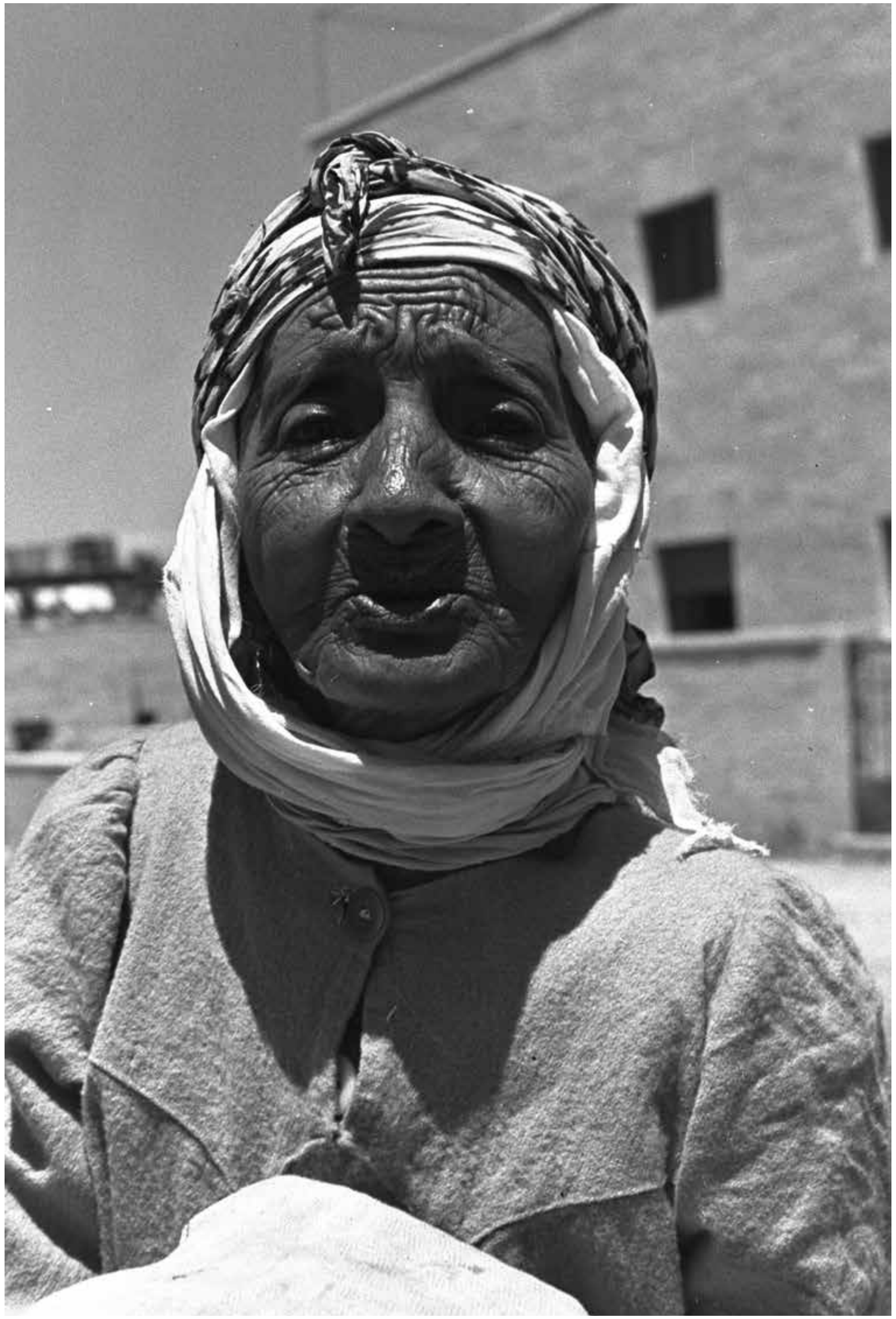

תושבת שכונת קטמון, מאי 1950
צלם: טדי בראונר | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית
A woman, resident of the Katamon neighborhood, May 1950
Photographer: Teddy Brauner | Courtesy of the Government Press Office

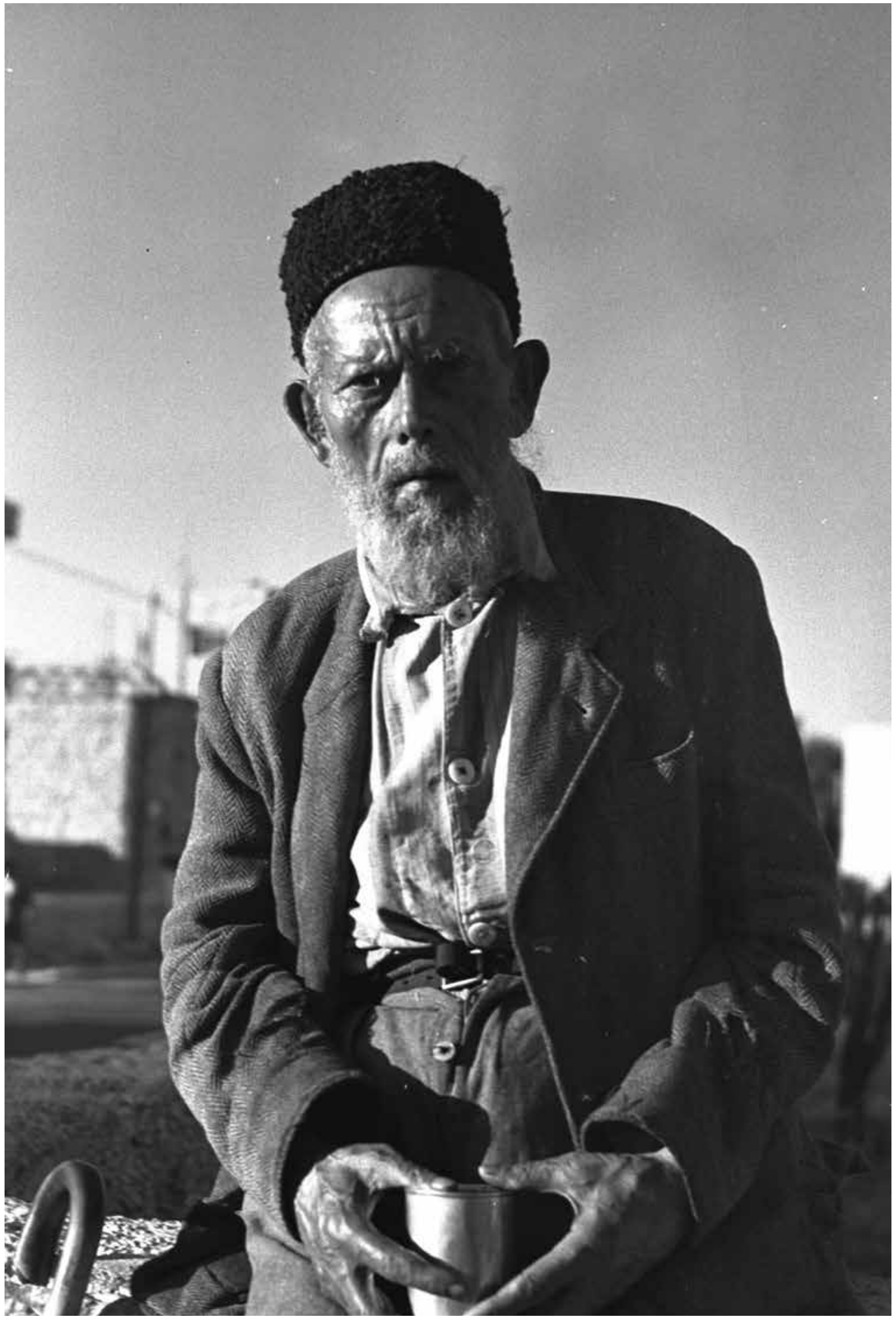

תושב שכונת קטמון, מאי 1950
צלם: טדי בראונר | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית
A man, resident of the Katamon neighborhood, May 1950
Photographer: Teddy Brauner | Courtesy of the Government Press Office

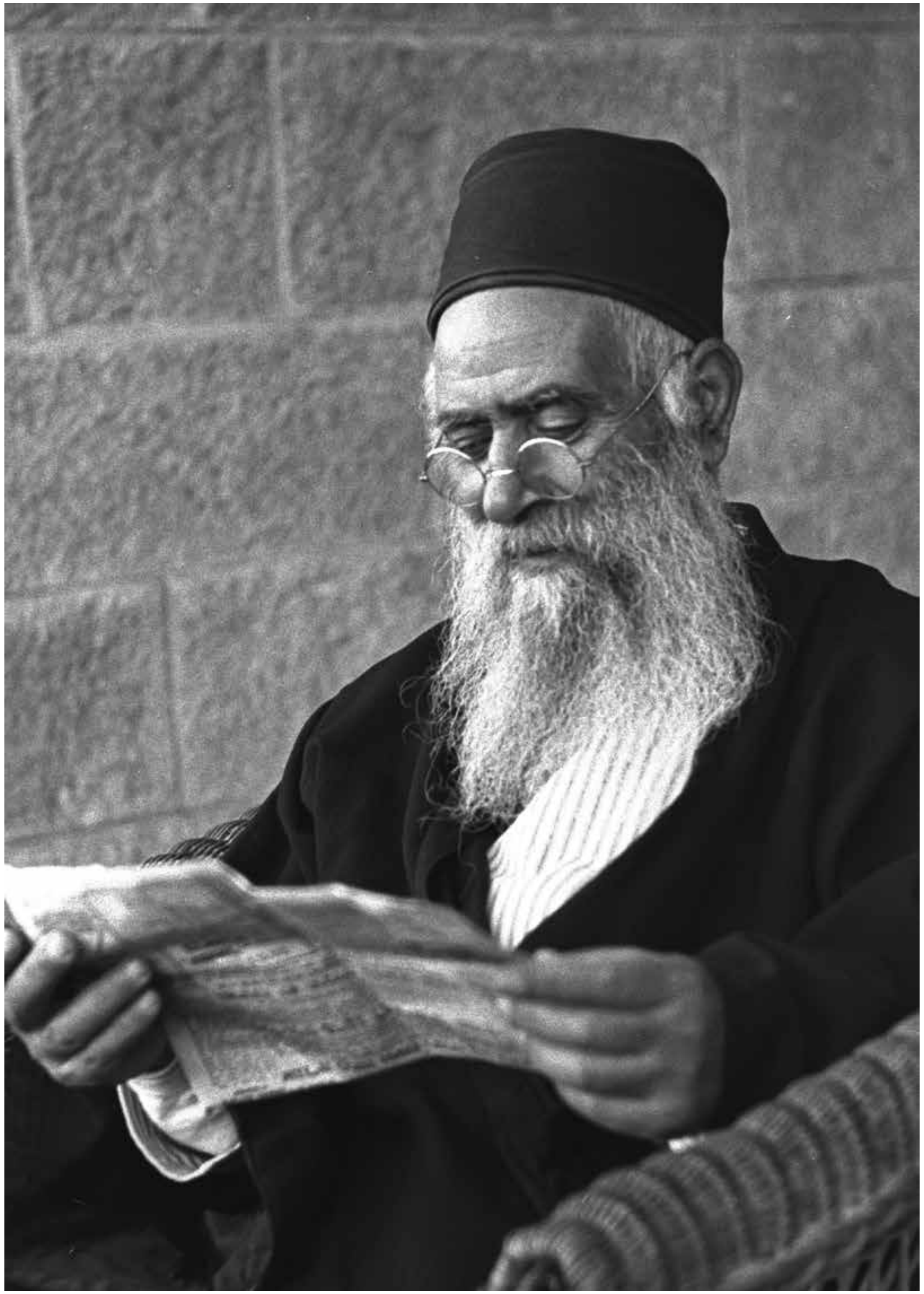

רב, תושב שכונת קטמון, מאי 1950
צלם: טדי בראונר | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

rabbi, resident of the Katamon neighborhood, May 1950

Photographer: Teddy Brauner | Courtesy of the Government Press Office

תושבי קטמון, מאי 1950
צלם פריץ כהן | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

Page 7: Residents of the Katamon neighborhood, May 1950

Photographer: Fritz Cohen | Courtesy of the Government Press Office

תושבים בשכונת קטמון, מאי 1950

צלם: פריץ כהן | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

Residents in the Katamon neighborhood, May 1950

Photographer: Fritz Cohen | Courtesy of the Government Press Office

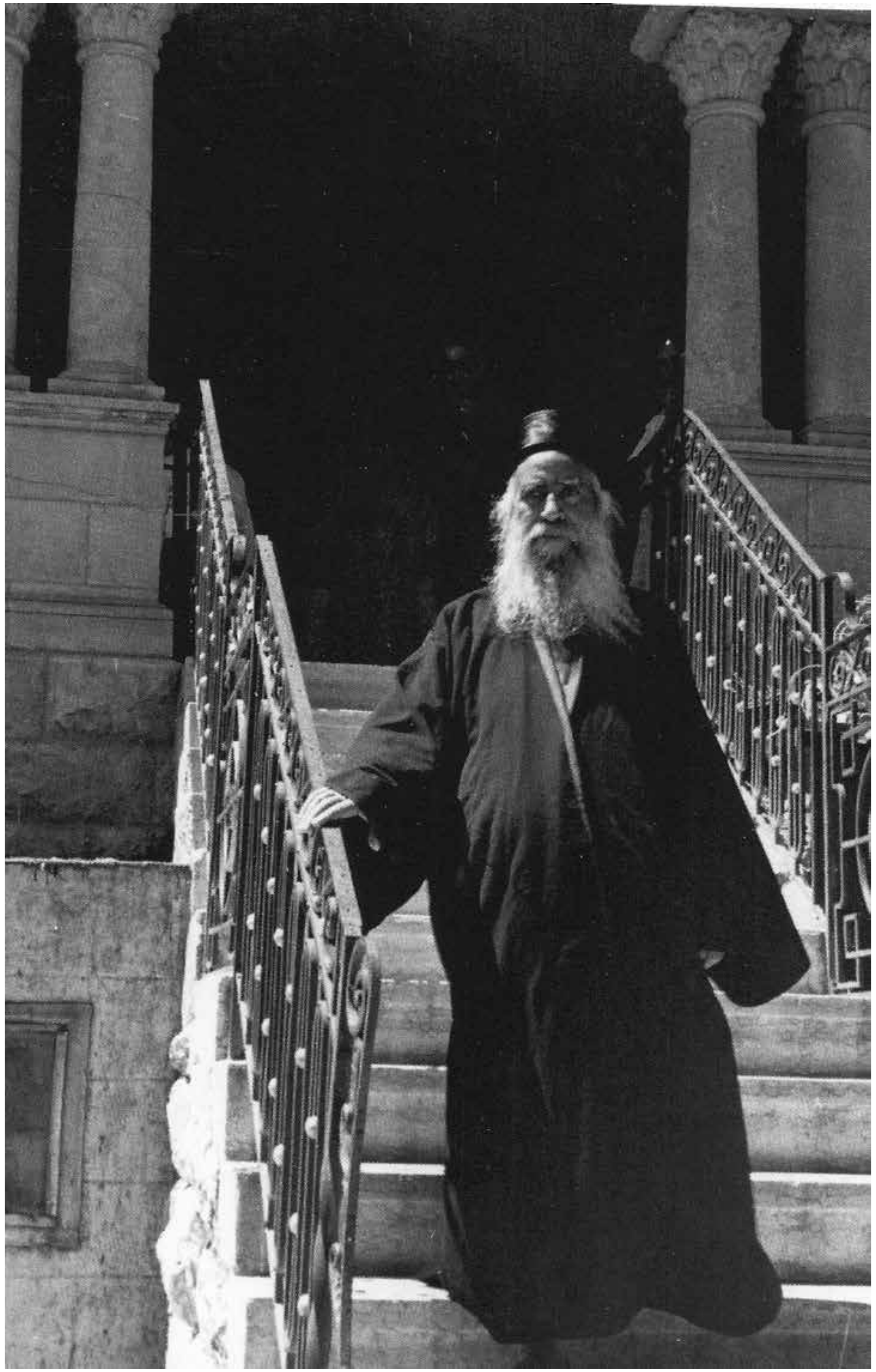

הרב חזן בפתח ביתו בשכונת קטמון

באדיבות נורית ויזר

Rabbi Chazan at the entrance to his home

Courtesy of Nurit Wisser

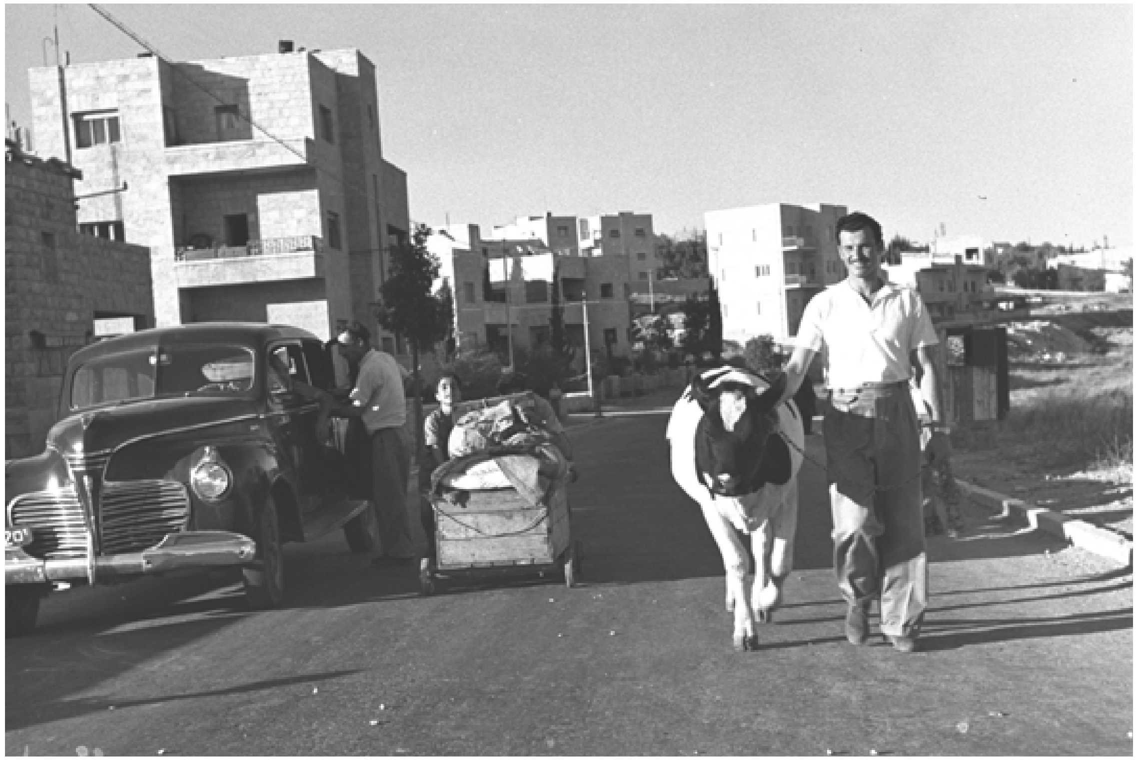

תושב קטמון פוסע ברחובות השכונה עם פרתו

צלם: טדי בראונר | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

A resident of Katamon walking in the streets of the neighborhood with his cow

Photographer: Teddy Brauner | Courtesy of the Government Press Office

תושבי שכונת קטמון בפתח סניף תנובה, מאי 1950

צלם: טדי בראונר | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

Residents of the Katamon neighborhood at the entrance to Tnuva (a Food and Dairy Processing Cooperative). May 1950

Photographer: Teddy Brauner | Courtesy of the Government Press Office

תושבי שכונת קטמון, מאי 1950
צלם: טדי בראונר | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית
Residents of the Katamon neighborhood May 1950
Photographer: Teddy Brauner | Courtesy of the Government Press Office

תושבי השכונה רוממה, מרץ 1950
צלם: פריץ כהן | באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית
Residents of the Romema neighborhood March 1950
Photographer: Fritz Cohen | Courtesy of the Government Press Office

בעת ביקורו של הנשיא יצחק בן־צבי בכפר יובל הכינו לו התושבים, מפוני העיר העתיקה, תשורה קטנה : תמונות מהימים הראשונים בכפר יובל, דצמבר 1954

באדיבות אוסף הנשיא יצחק בן־צבי, ארכיון התמונות ע"ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי

At the time of the visit of President Yitzhak Ben Zvi in Kfar Yuval, the residents, evacuees of the Old City of Jerusalem, prepared a small gift for him: pictures from the first days in Kfar Yuval. December 1954

Courtesy of the President Yitzchak Ben Zvi Collection, the Shoshana and Asher Halevy Photograph Archives, Yad Ben Zvi

כפר יובל

באדיבות אוסף הנשיא יצחק בן־צבי, ארכיון התמונות ע"ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי

Kfar Yuval

Courtesy of the President Yitzchak Ben Zvi Collection, the Shoshana and Asher Halevy Photograph Archives, Yad Ben Zvi

צרכניית כפר יובל בראשית, 1954
באדיבות אוסף הנשיא יצחק בן־צבי, ארכיון התמונות ע״ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי

Kfar Yuval grocery store, 1954
Courtesy of the President Yitzchak Ben Zvi Collection, the Shoshana and Asher Halevy Photograph Archives, Yad Ben Zv

תלמידי כתה א בכפר יובל, 1952-1954
באדיבות אוסף הנשיא יצחק בן־צבי, ארכיון התמונות ע"ש
שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי

First grade pupils in Kfar Yuval 1952-1954
Courtesy of the President Yitzchak Ben Zvi Collection, the Shoshana and Asher Halevy Photograph Archives, Yad Ben Zvi

גן הילדים בכפר יובל, 1954–1952
באדיבות אוסף הנשיא יצחק בן־צבי, ארכיון התמונות ע״ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן־צבי
The kindergarten in Kfar Yuval 1952-1954
Courtesy of the President Yitzchak Ben Zvi Collection, the Shoshana and Asher Halevy
Photograph Archives, Yad Ben Zvi

חינוך
EDUCATION

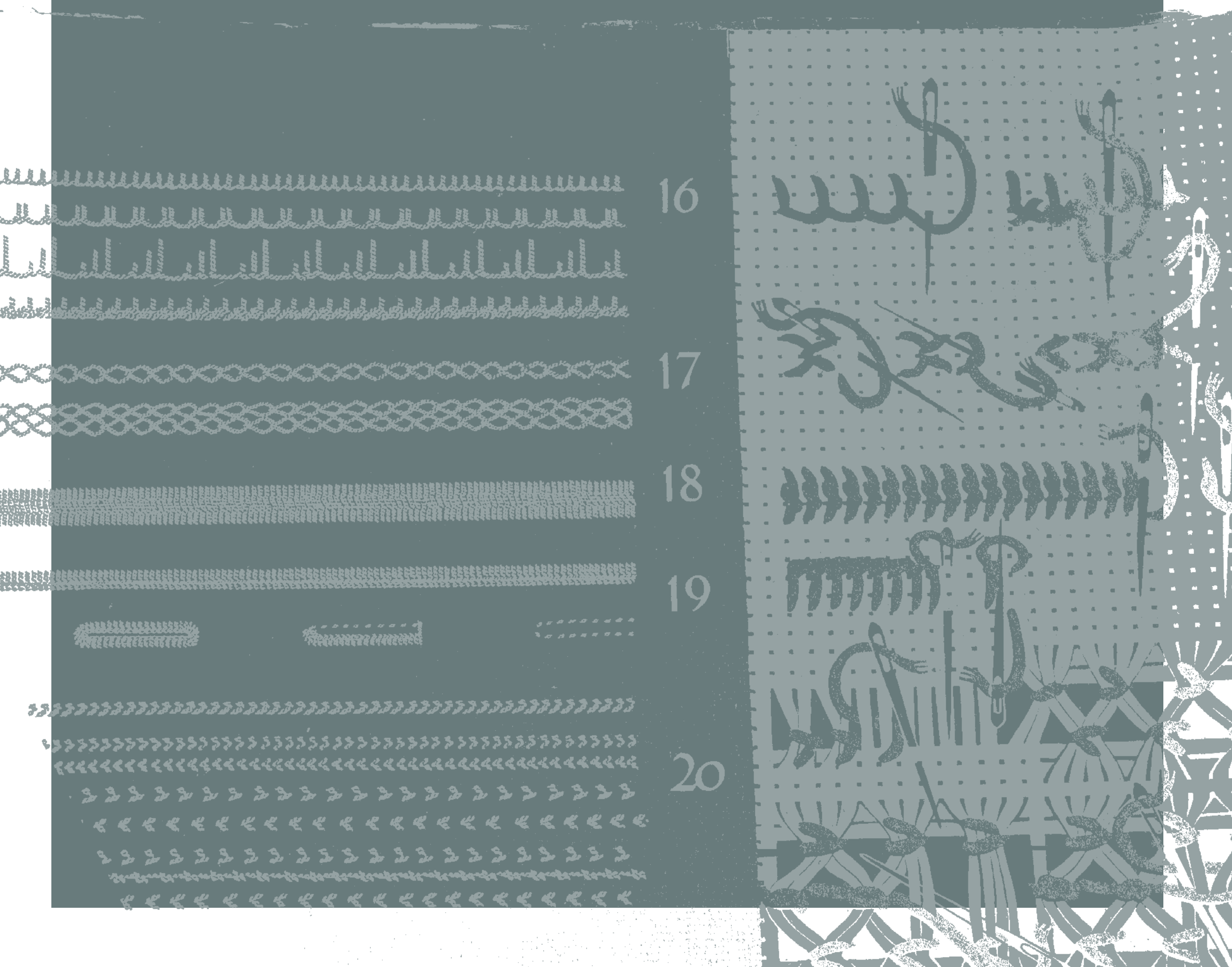

תמונה קבוצתית בקטמון של ילדי העיר העתיקה לאחר מלחמת העצמאות | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A group picture, in the Katamon neighborhood, of the children from the Old City after the War of Independence. | From the collection of the Old Yishuv Court Museum

תמונה קבוצתית של תלמידות ביה״ס לבנות ב׳ במשכנו החדש בשכונת קטמון
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A group picture of the schoolgirls from School for Girls Bet (#2) in its new home in the Katamon neighborhood. | Old Yishuv Court Museum Collection

תמונה קבוצתית של בוגרות ביה״ס לבנות ב עם צוות ביה״ס בקטמון | אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A group picture of the graduates of the School for Girls Bet (#2) with the staff of the school in the Katamon neighborhood. | Old Yishuv Court Museum Collection

חדר בביה״ס ת״ת בנים הספרדים שהפך לביה״ס הראל בקטמון. ניתן לראות את ארונות התצוגה של התערוכות בהן הציגו התלמידים את יצירותיהם | עזבון חנינא מזרחי | באדיבות ארכיון העיר ירושלים

A room in the Talmud Torah School for Sephardic boys, which later became the Har'el School in the Katamon neighborhood. The display cabinets for the exhibits in which the pupils showed their work are visible in the picture.
From the estate of Chanina Mizrachi, Courtesy of the Municipal Archives of Jerusalem

תמונת מחזור של כתה ה בביה"ס בית יעקב בשכונת קטמון בשנה"ל תשי"א (1950/1).
המורה היא עטל פרצוביץ (לבית שמואלביץ, בתו של ראש ישיבת מיר המיתולוגי,
הרב חיים שמואלביץ)
באדיבות פועה שטיינר

A class picture of grade 5 in the Beit Ya'akov School in the Katamon neighborhood, taken in the 5711 school year (1950/1). The teacher was Ethel Pertzovitz , nee Shmuelovitz, the daughter of the mythological head of the Mir Yeshiva, Rabbi Chaim Shmuelovitz.
courtesy of Puah Shtainer

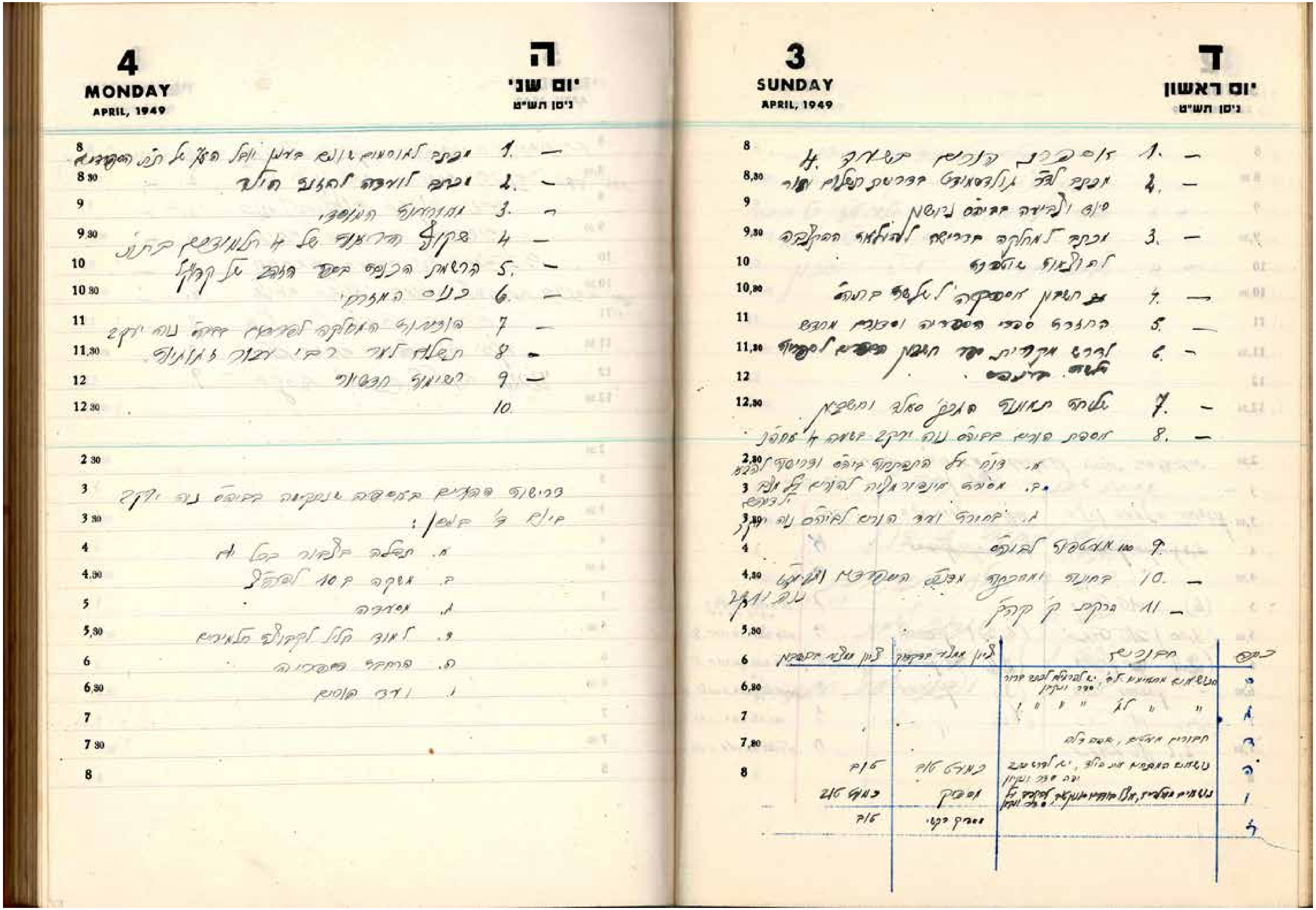

דפים מיומנו של מנהל ת"ת הספרדים חנינא מזרחי, 1949
עזבון חנינא מזרחי | באדיבות ארכיון העיר ירושלים

Pages from the journal of the principal of the Talmud Torah for Sephardic Boys, Chanina Mizrachi – 1949

From the estate of Chanina Mizrachi | Courtesy of the Municipal Archives of Jerusalem

ציורים פרי מכחולם של תלמידי ביה״ס ת״ת הספרדים לימים הראל בקטמון

עזבון חנינא מזרחי | באדיבות ארכיון העיר ירושלים

Paintings done by pupils of the Talmud Torah for Sephardic Boys, later the Har'el School, in the Katamon neighborhood

From the estate of Chanina Mizrachi | Courtesy of the Municipal Archives of Jerusalem

״אם כי הזמן היה קצר מאד ניגשתי במרץ לסידור תערוכת היובל, הפעלתי את המורים ואת התלמידים בעבודה מאורגנת ותוך ימים מספר הוכנו תערוכה נאה, בה הוצגו ציורים, מפות ,דיאגרמות, מוצרי תלמידנו בנגרות, ועוד״

חנינא מזרחי, קובץ ליובל השבעים וחמש של ת״ת הספרדים על הר ציון בירושלים״, עמ׳ 84

"Although the time was very short, I worked energetically to arrange the Jubilee Exhibit; I put the teachers and the students to work in an organized fashion, and within a number of days, a fine exhibition was ready, in which paintings, maps, diagrams, pupils' work in carpentry, and more were displayed."

(Chanina Mizrachi, Collection for the 75 year Jubilee of the Sephardic Talmud Torah on Mount Zion in Jerusalem, Page 84)

ספסל עץ לתלמידי בתי הספר
על השולחן לשניים מקום לקסת הדיו

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A wooden bench for school pupils. The desk for two children has a place for the inkwell.

Old Yishuv Court Museum Collection

תלמידי ביה״ס ת״ת הספרדים בקטמון עומדים על יד יצירותיהם
עזבון חנינא מזרחי | באדיבות ארכיון העיר ירושלים

Pupils of the Talmud Torah for Sephardic Boys, standing next to their work
From the estate of Chanina Mizrachi | Courtesy of the Municipal Archives

מפה הסטורית של ארץ ישראל בתקופת המקרא בשפה הצ׳כית. שתי מפות מוגדלות של מצרים וירושלים. קנ״מ: 1:236,000. מופיעים במפה ישובים מתקופת המקרא דוגמת שכם, תפוח, בית שאן, ירושלים, ים המלח. התייחסות לאתרים מהברית החדשה: כנרת, כפר נחום, ועוד.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Historical map of Eretz Israel during the Biblical period. Language: Czech. Two enlarged maps of Egypt and Jerusalem. Scale: 1:236, 000. The map shows places from the Biblical period such as Nablus, Tapuach, Beit She'an, Jerusalem, Dead Sea. References to New Testament places: Sea of Galilee, Kfar Tapuach and others
Old Yishuv Court Museum collection

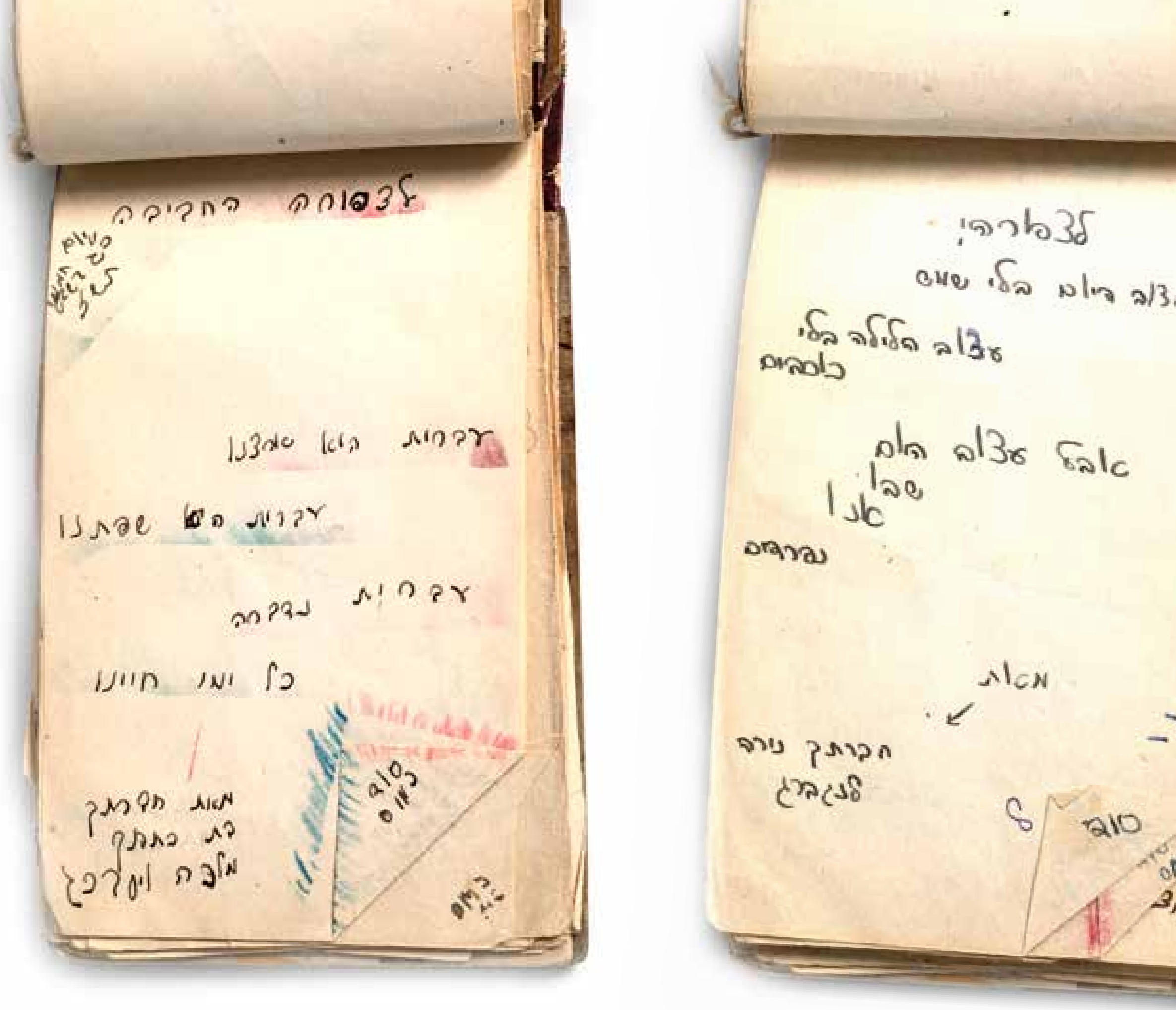

ספר זכרונות של ילדה ירושלמית בשנים 1947–1949
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The book of memories of a little girl from Jerusalem covering the years 1947-1949
Old Yishuv Court Museum Collection

חוברת דוגמאות רקמה אמנותית להוראת הרקמה בבתי הספר. החוברת יצאה לאור בשיתוף הסתדרות עולמית לנשים ציוניות ובצלאל. בחוברת מגוון דוגמאות רקמה: 20 סוגי תכי תפירה שונים, רקמת אותיות הכתב העברי ודוגמאות לרקמה עממית.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A pamphlet of artistic embroidery samples for teaching embroidery in the schools, which was published jointly by the Women's International Zionist Organization (WIZO) and the Bezalel Art Academy. The pamphlet contains a variety of embroidery samples: 20 different kinds of stitches, embroidery of the Hebrew letters, and examples of folk embroidery.

Old Yishuv Court Museum Collection

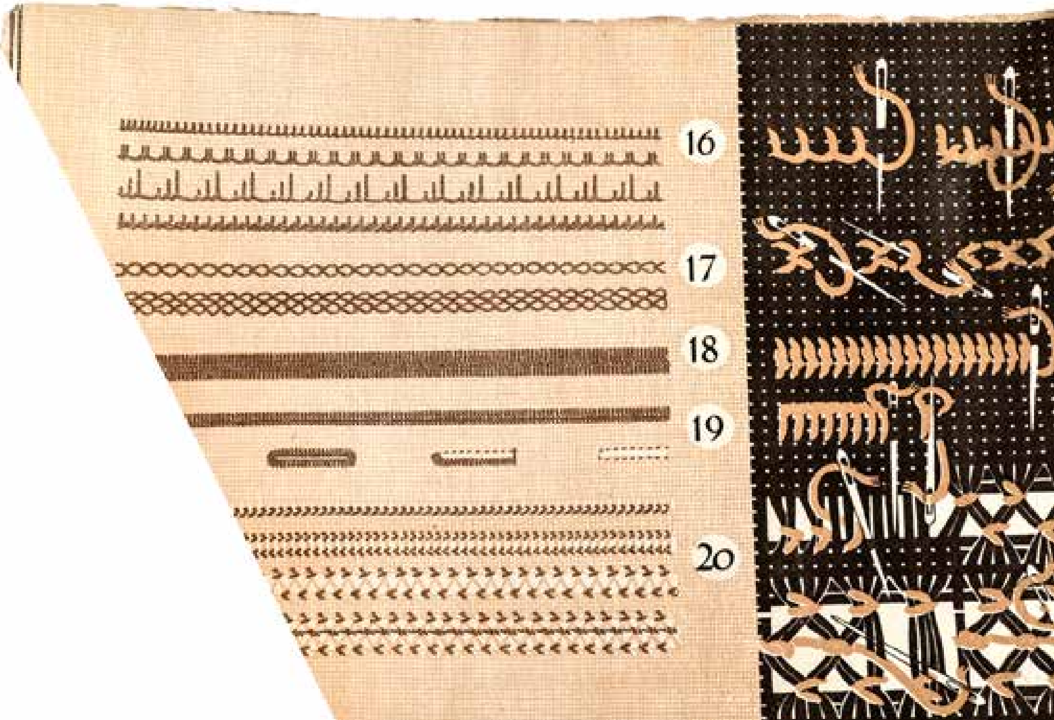

השבוע "דבר לילדים" מבית "דבר" היה עיתון פופולארי בקרב הילדים ומיטב הכותבים והמאיירים עבדו בו. בעיתון הופיעו בין היתר שירים וספורים של משוררים וסופרים יהודים בתרגום לעברית. השבועון הציג את הווי חייהם של ילדי התקופה (משנת 1931 ואילך) ובעשורים הראשונים של מדינת ישראל.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The weekly "Davar for Children" from the Davar Publishing House was a popular newspaper amongst children, and the best writers and illustrators worked on it. In the newspaper appeared, amongst other things, poems and stories by Jewish poets and writers in translation to Hebrew. The weekly presented the lifestyle of the children of that time (from 1931) and in the first decades of the State of Israel.

Old Yishuv Court Museum Collection

ברכת הקרן הקיימת לישראל ליום ההולדת
הילדים תרמו ביום הולדתם לקופת הקרן הקיימת כמניין שנותיהם
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A birthday greeting from the Jewish National Fund
On their birthday, the children donated to the Jewish National Fund according to their numerical age.
Old Yishuv Court Museum Collection

קופת הקרן הקיימת לישראל
באדיבות משה מאור

A collection box of the Jewish National Fund
Courtesy of Moshe Ma'or

משחק קופסה פופולארי "טיול בארץ" תוצרת ברלוי. יצרן המשחקים ראה עצמו סוכן תרבות לא רשמי שנדרש לקחת חלק בחינוך הילדים. מסרים לאומיים הועברו דרך משחקים: באמצעות המשחק הילדים הכירו את הארץ ואת ההיסטוריה שלה. אתרים היסטוריים מופיעים לצד הישובים העבריים החדשים (כפר עציון, יד מרדכי, סעד, בנימינה, תל אביב, פתח תקוה, נס ציונה, ראשון לציון, ועוד). המשחק היה פופולארי בקרב הילדים והופיע ברשימת הציוד לקייטנות ולמועדוניות שהוציאה לשכת הנוער במחלקת החינוך של הועד הלאומי.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A popular box game, "Traveling in Israel, " made by Barlevy. The manufacturer of the game saw himself as an informal agent of culture, who was required to take part in the education of the children. National messages were transmitted by means of games: By playing the game, the children got to know the country and its history. Historical sites appear beside new Hebrew settlements (K'far Etzion [Etzion Village], Yad Mordechai, Sa'ad, Binyamina, Tel Aviv, Petach Tikvah, Nes Tziona, Rishon Le'Tzion, and more.) The game was popular amongst the children and appeared in the list of equipment for summer camps and clubhouses that was put out by the Youth Bureau of the Education Department of the (Jewish) National Council.

Old Yishuv Court Museum Collection

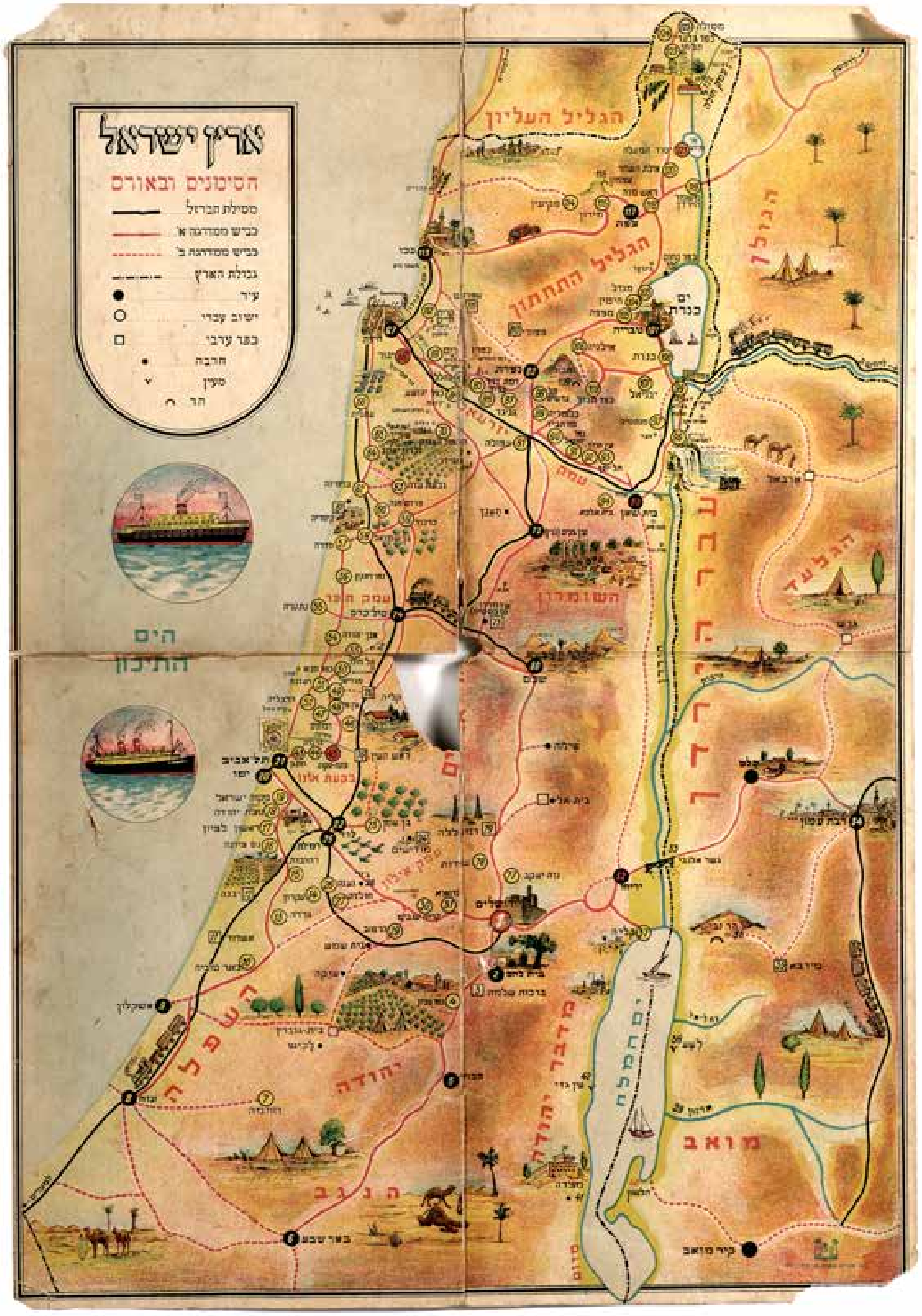

בשנת 1940 צרפה חברת הסיגריות "דובק" לכל חפיסת סיגריות קלף של האלבום "משמר וספורט". על כל קלף היתה דמות שמן הראוי לנוער ללמוד ממנה: הצופה, איש הים, איש האויר, הספורטאי, הנוטר, ועוד. הקלפים הודבקו באלבום. על גב הקלף היה הסבר וכן באלבום. הרעיון שעמד מאחורי המשחק היה בין היתר חיזוק האידיאל של "נפש בריאה בגוף בריא".

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

In 1940, in every pack of its cigarettes Dubek included cards for the Mishmar VeSport album. Each card showed exemplary figures, such as observers, seamen, airmen, athletes, guards or notrim, and more. The cards were pasted into the album. An explanation was given on the other side of the card. Among other things, the idea behind the game was to reinforce the ideal of "a healthy mind in a healthy body."

Old Yishuv Court Museum collection

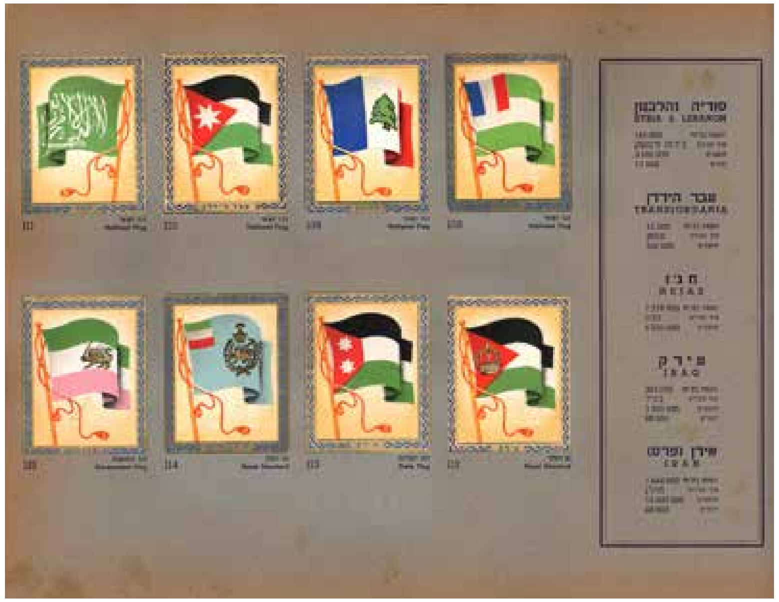

דגלי האומות

אלבום קלפים "דגלי האומות" בהוצאת חברת הסיגריות "קדם" תל אביב. באלבום 220 תמונות ומידע קצר על האומות ודגליהן השונים. בתוך כל חפיסת סיגריות היה קלף שהילדים אספו והדביקו באלבום.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Flags of the Nations

An album of cards of "Flags of the Nations", published by the "Kedem" Cigarette Company of Tel Aviv. The album contains 220 pictures and some brief information about the nations and their various flags. In each pack of cigarettes, there was a card that the children collected and pasted into an album.

The Old Yishuv Court Museum collection

אלבום קלפים ״במה עברית״ המוקדש לאמנות הבמה העברית בארץ ישראל בהוצאת בית החרושת לסיגריות ״אחים מספרו בע״מ״.
באלבום מודבקים קלפים הנושאים את דמויותיהם של שחקני התאטרון, הרקדנים וסצנות מתוך הצגות מפורסמות. בתוך כל חפיסת סיגריות היה קלף שהילדים אספו והדביקו באלבום

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

“Hebrew stage” card album, on the dramatic arts in Eretz Israel. Put out by a cigarette company called Maspero Freres Ltd".
Beginning of album: introduction by Max Brod, author, composer, adviser to the Habima Theater.
Cards stuck in the album show pictures of actors and dancers, as well as scenes from famous plays.
In every pack of cigarettes was a card which children collected and stuck in the album.

Old Yishuv Court Museum Collection

אלבום קלפים ״תמונות לדברי ימי ישראל״ בהוצאת בית החרושת לסיגריות ״אחים מספרו בע״מ״.
האלבום כולל רקע היסטורי קצר על התקופות השונות: תקופת התנ״ך, תקופת הבית השני עד מרד בר כוכבא, תחת שלטון הנצרות, ימי הביניים, החסידות, ההשכלה והתחיה הלאומית.
על הקלפים מודפסים צילומי אתרים מקראיים, ממצאים ארכיאולוגיים, ציורים המתארים סצנות מקראיות (לדוגמא: משפט שלמה,דוד מנגן לפני שאול, וכ״ו). על הכריכה הקדמית תחריט של העיר ירושלים בימי הורדוס ועל הכריכה האחורית – תחריט של העיר ירושלים בראשית המאה ה־17.
בתוך כל חפיסת סיגריות היה קלף שהילדים אספו והדביקו באלבום.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Card album with pictures illustrating Jewish history. There is a short historical background to the different periods: the period of the Bible, the Second Temple up to the Bar Kokhba revolt, under Christian rule, Middle Ages, Hassidism, Jewish Enlightenment (Haskalah), and national revival.
The cards show pictures of biblical sites, archeological finds, paintings illustrating biblical scenes (such as the Judgment of Solomon, David playing to Saul). On the front cover, woodcut of the City of Jerusalem under Herod, and on the back cover, woodcut of the City of Jerusalem at the beginning of the 17th century.
In every pack of cigarettes was a card which children collected and stuck in the album.

Old Yishuv Court Museum Collection

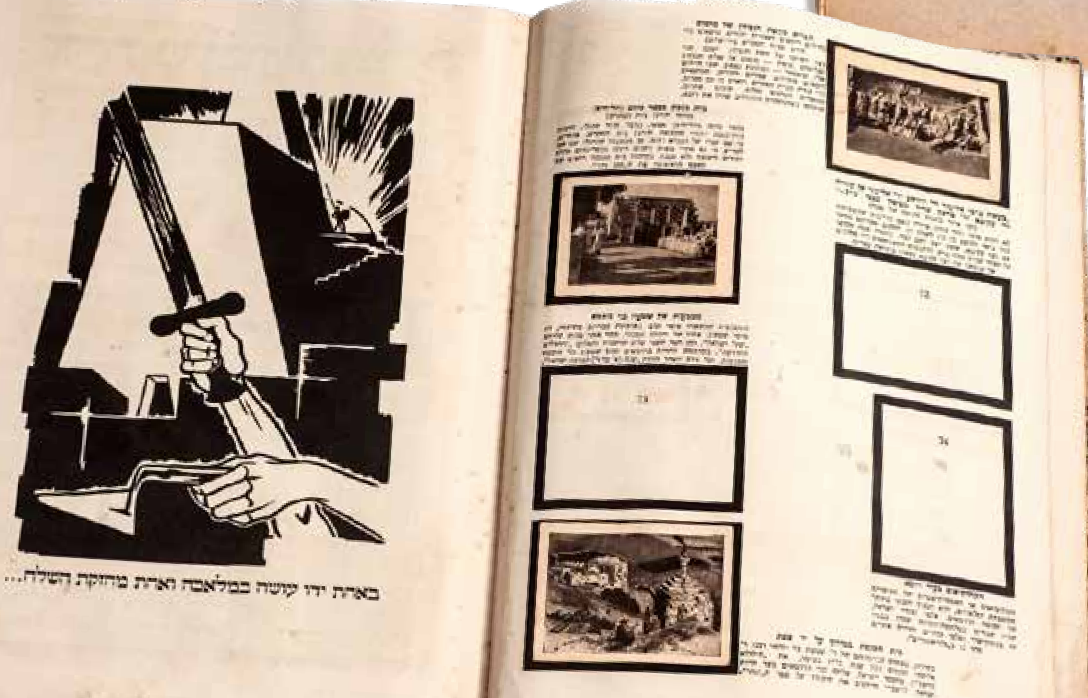

אלבום קלפים ״יהודים מפורסמים בעולם״ בהוצאת חברת הסיגריות ״קדם״ תל אביב. באלבום 144 תמונות ומידע קצר על 144 יהודים מפורסמים בעולם.ביניהם: בנימין זאב הרצל, דוד בן גוריון, לואי ברנדס, משה מונטיפיורי, זאב ז׳בוטינסקי,ועוד. בתוך כל חפיסת סיגריות היה קלף שהילדים אספו והדביקו באלבום.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The World's famous Jews", album by Kedem cigarettes. The album has 144 pictures and brief information about each of them. They include: Theodor Herzl, David Ben Gurion, Louis Brandeis, Moses Montefiore, Zeev Jabotinsky, and many others. Each pack of cigarettes had a playing card that children collected and stuck in the album

Old Yishuv Court Museum Collection

משחק רביעיות "הספרן" בהוצאת יצרן המשחקים החינוכיים ברלוי. קלפים אלו יצאו במהדורה מאוחרת בשנות ה־50 או ה־60. המשחק עודד את בני הנעורים לקריאת ספרים ולבקיאות בעולם הספרות. הסופרים העבריים המופיעים במשחק הם חיים נחמן ביאליק, אברהם מאפו, ש. בן ציון, שלום עליכם, פרץ סמולנסקין, י.ל. פרץ, מנדלי מוכר ספרים ויוסף חיים ברנר. דמותו של חיים נחמן ביאליק מתנוססת על צד אחד של הקופסה ודמותו של י.ל. פרץ מתנוססת על צידה השני.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The Librarian, game for four players, produced by the educational games manufacturer Barlevi. These cards came out in a later version in the 1950s or 1960s. The game encourages young people to read and become familiar with the world of literature.

The Hebrew writers appearing in the game are Hayim Nahman Bialik, Avraham Mapu, S. Ben-Zion, Shalom Aleichem, Peretz Smolenskin, Y. L. Peretz, Mendele Mocher Sforim and Yosef Haim Brenner. The figure of Hayim Nahman Bialik is on one side of the box, with Y. L. Peretz on the other.

Old Yishuv Court Museum collection

משחק הרביעיות "הטכנאי הצעיר" בהוצאת "ברלוי" התבסס כנראה על כתב עת למדע פופולארי לנוער ולמבוגרים, שיצא לאור בשנות ה־40. כתב העת הטביע את חותמו על בני הדור שקדם למדינה וגדל בשנים הראשונות לקיומה. הוא היווה השראה למהנדסים, מדענים ואנשי אקדמיה ישראלים שגדלו בשנות ה־50 וה־60. הקלפים מתייחסים לחלקי המכשיר ולהסבר קצר (לדוגמא: מקרר חשמלי: מדחס, מעבה, מנוע, תא קרור). המכשירים המופיעים במשחק: מקרר חשמלי, טלפון, אניה, מטוס, רכבת, רדיו ומכונית.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Game for four players called the Young Technician, produced by Barlevi, apparently based on a popular science journal for youth and adults, published in the 1940s.

The journal left its mark on the generation that was born before Israel came about and grew up in its early years. It inspired Israeli engineers, scientists and academics who came of age in the 1950s and 1960s.

The cards are about appliance components, with a short explanation (eg: electric refrigerator: compressor, condenser, motor, refrigerating compartment).

Devices in the game include electric refrigerators, telephones, ships, airplanes, trains, radios and cars.

Old Yishuv Court Museum collection

רביעיות קלפים בהוצאת יצרן המשחקים ברלוי
"ערי ארצנו", "מצמחי ארצנו"
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Sets of four cards from games made by the gamemaker Barlevy: "The Cities of Our Land", "Some Plants of Our Land"
Old Yishuv Court Museum Collection

משחק קלפים פופולארי ״הדב השחור״ תוצרת ברלוי. יצרן המשחקים ראה עצמו סוכן תרבות לא רשמי שנדרש לקחת חלק בחינוך הילדים. מסרים לאומיים הועברו דרך משחקים: מקצועות השווים לשני המינים: מלח־מלחית, תופר־תופרת, שחקן טניס־שחקנית טניס, חובש־חובשת, פועל־פועלת, צייר־ציירת, ועוד). המשחק היה פופולארי בקרב הילדים והופיע ברשימת הציוד לקייטנות ולמועדוניות שהוציאה לשכת הנוער במחלקת החינוך של הועד הלאומי.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A popular card game, "The Black Bear, " made by Barlevy. The manufacturer of the game saw himself as an informal agent of culture, who was required to take part in the education of the children. National messages were transmitted by means of games - equal occupations for both sexes: male sailor-female sailor, male tailor-female tailor (seamstress), male tennis player-female tennis player, male medic-female medic, male worker-female worker, male painter [artist]-female painter [artist], and more.) The game was popular amongst the children and appeared in the list of equipment for summer camps and clubhouses that was put out by the Youth Bureau of the Education Department of the (Jewish) National Council.
Old Yishuv Court Museum collection

משחק קלפים פופולארי "למך" תוצרת ברלוי. יצרן המשחקים ראה עצמו סוכן תרבות לא רשמי שנדרש לקחת חלק בחינוך הילדים. מסרים לאומיים הועברו דרך משחקים: מקצועות השווים לשני המינים: טייס–טייסת, חייל–חיילת, דייג–דייגת, כתבן–כתבנית, ועוד). המשחק היה פופולארי בקרב הילדים והופיע ברשימת הציוד לקייטנות ולמועדוניות שהוציאה לשכת הנוער במחלקת החינוך של הועד הלאומי.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

popular card game, "Lemech" ('Fool' [like the game 'Old Maid']), made by Barlevy. The manufacturer of the game saw himself as an informal agent of culture, who was required to take part in the education of the children. National messages were transmitted by means of games - equal occupations for both sexes: male pilot-female pilot, male soldier-female soldier, fisherman-fisherwoman, male typist-female typist, The game was popular amongst the children and appeared in the list of equipment for summer camps and clubhouses that was put out by the Youth Bureau of the Education Department of

Old Yishuv Court Museum collection

משחק רביעיות "נביאים ראשונים" בהוצאת יצרן המשחקים החינוכיים ברלוי. קלפים אלו יצאו במהדורה מאוחרת בשנות ה־50 או ה־60. המשחק עודד את בני הנוער להכרות ובקיאות בתנ"ך. הנביאים המופיעים במשחק הם משה, אלישע, שמואל, נתן, אחיה, חולדה, דבורה ואליהו.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Early Prophets, game for four players, produced by the educational games manufacturer Berlevi. These cards came out in a later version in the 1950s or 1960s. The aim is to encourage youngsters to become familiar with the Bible. The prophets in the game are Moshe, Elisha, Shmuel, Natan, Ahia, Hulda, Dvora and Eliyahu.

Old Yishuv Court Museum collection

לוח משחק חינוכי קליידוסקופי על השלטון המקומי העברי ״הישוב במעגל״
לוח המשחק מורכב מדיסקית אחורית שעליה מודפס המידע הנלמד ומדיסקית קדמית מאוירת ובה חלונות ולצדם כותרות כגון ״נפשות באלפים״, ״המרחק בקילומטרים לתל אביב/לחיפה״, ״המוסד המישב״ ו״נבחרי המועצה״. כאשר מסובבים את הדיסקית הקדמית נחשפים בכל פעם שמו של קיבוץ או ישוב אחד והמידע אודותיו.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Board Game "The Yishuv (settlement) in a Circle"
A kaleidoscopic educational board game about the local Hebrew administration.
The game is constructed of a rear disk upon which is printed the information to be learned and a front, illustrated disk with windows and next to them titles such as "Thousands of Souls, " The Distance in Kilometers to Tel Aviv/Haifa, "The Settlement Institution" and "The Elected Officials of the Council." Each time that the front disks are spun, the name of a kibbutz or yishuv (settlement) is revealed along with the information about it.
The Old Yishuv Court Museum collection

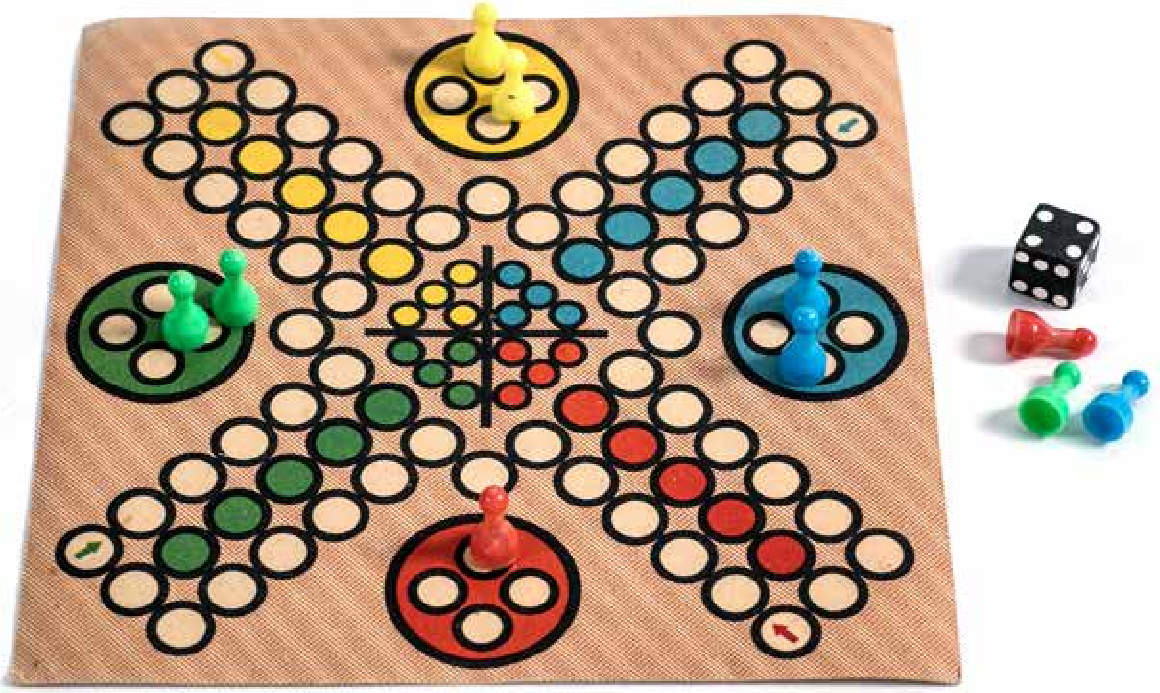

משחק ״סבלנות״ (ריץ רץ׳)
המשחק היה פופולארי בקרב הילדים והופיע ברשימת הציוד לקייטנות ולמועדוניות שהוציאה לשכת הנוער במחלקת החינוך של הועד הלאומי
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Game of Ritch-Ratch [lit.zipper] (patience)
The game was popular amongst the children and appeared on the list of equipment for summer camps and clubhouses put out by the Youth Bureau of the (Jewish) National Council
The Old Yishuv Court Museum collection

דוקים

משחק שיוצר ע"י יצרן המשחקים בר־לוי ומטרתו לעודד את הזריזות והדייקנות אצל הילד. על המשתתפים כל איש בתורו לאגוד את הקיסמים לאגודה ואז להטיל את הקיסמים לערימה. המנצח הוא מי שאוסף בזריזות ובדייקנות קיסם קיסם בלי להזיז את יתר הקיסמים, וצובר את מרבית הנקודות.

למשחק מצורפות קופסה גלילית והוראות משחק.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Pick-up sticks

Game made by the Barlevi games manufacturer. The aim is to foster the child's nimbleness and dexterity. One by one, participants must collect the sticks into a neat bundle and then throw them together so that they become a higgledy-piggledy heap. The winner is the person who picks up each stick quickly and deftly without moving the other sticks and collects the largest amount of money.

Included: cylindrical box and rules.

From the Old Yishuv Court Museum collection

משחק המבוסס על רעיון המשחק "מונופול" משנות ה־40'. ניתן לרכוש בתים בישובים מגוונים: עזה, ג'נין, נהלל, ירושלים, תל אביב, שכם, צמח, עין חרוד, הרצליה, ועוד. המשחק הוא בשפות עברית–אנגלית.הנופים המעטרים את הלוח הם נופי ההתיישבות בארץ ישראל (תל חי, הישובים סביב הכנרת, אתרים ארכיאולוגיים המופיעים בתנ"ך ועוד).

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Game of Concentration - Concern

A game based on the idea of the game of "Monopoly" from the 1940's. One could buy houses in various settlements: Gaza, Jenin, Nahalal, Jerusalem, Tel Aviv, Nablus, Tzemach, Ein Harod, Herzliya, and more. The game is in the Hebrew and English languages. The landscapes that adorn the board are the landscapes of the settlement in the Land of Israel (Tel Chai, the settlements around the Kinneret [the Sea of Galilee], archaeological sites that appear in the Bible and more)

From the Old Yishuv Court Museum collection

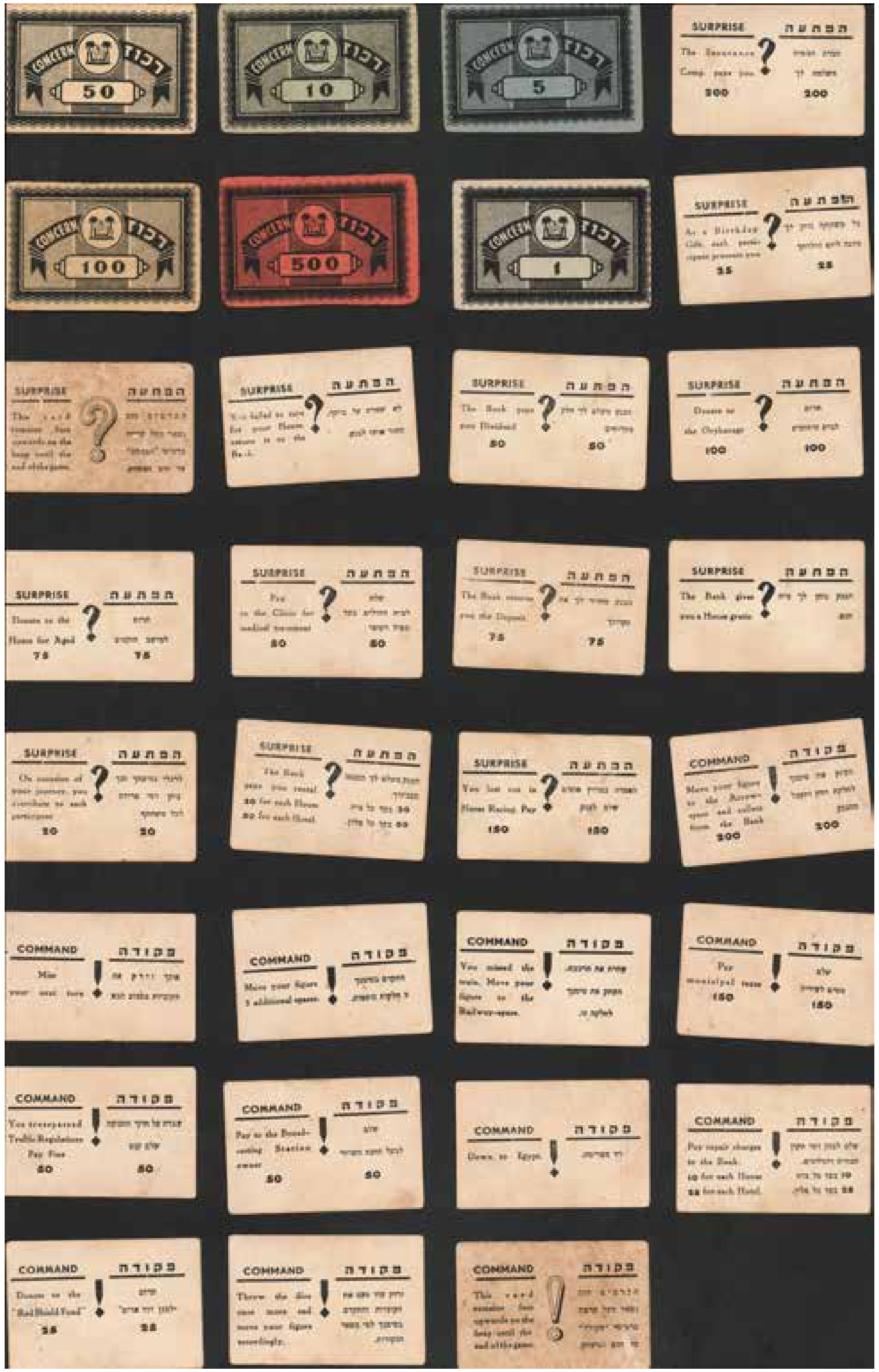

קלפי משחק ריכוז שנות ה־40
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

"Concentration" Playing Cards – The 1940's
Old Yishuv Court Museum Collection

פנס קסם

פנס קסם תוצרת גרמניה להקרנת שקופיות. במועדוניות נהגו להקרין אחת למספר שבועות מספר שקופיות בנושאים שונים להנאת הילדים. השקופיות הצבעוניות המצורפות לפנס הקסם מתארות סיפורי הרפתקאות.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Magic Lantern

A magic lantern for screening slides, manufactured in Germany. In the clubhouses, it was customary once every few weeks to screen a number of slides for the enjoyment of the children. The colorful slides attached to the lantern describe stories of adventures.

The Old Yishuv Court Museum collection

"תנובה" ירושלים

ארגון חלבני "תנובה"
אגודה שתופית בע"מ
ירושלים

№ 21937

כרטיס חלב נוסף ....

מספר פנקס הנקודות __________

למר(ת) ....

25	26	27	28	29	30
24	23	22	21	20	19
13	14	15	16	17	18
12					

צנע
AUSTERITY

כרזה "צו השעה"

מודעה מתקופת הצנע המבהירה לאזרחים את צו השעה: עליה.קליטה, בטחון. צנע– יציבות כלכלית. מדינת ישראל הצעירה שמנתה 600,000 נפש קלטה תוך כדי מלחמה על קיומה 1,500,000 יהודים, ניצולי שואה ופליטים מארצות ערב. מטרת מדיניות הצנע שהותוותה ע"י דב יוסף, היתה לקבוע רף מחירים נמוך כדי לאפשר אספקה סדירה של מזון לכל אזרח | באדיבות משה מאור

"Order of the Day"

A notice from the time of the "Austerity" clarifying for the citizens the Order of the Day: Immigration, Absorption, Security, Austerity - Economic Stability. The young State of Israel, which numbered 600,000 people, managed to absorb 1,500,000 Jews - Holocaust survivors and refugees from Arab countries - all during a war for its very existence. The goal of the austerity policy, which was planned by Dov Yosef, was to set a bar for prices that was low in order to enable a steady supply of food to every citizen

Courtesy of Moshe Ma'or

כרזה לעידוד השימוש באבקת ביצים

באדיבות משה מאור

A poster encouraging the use of powdered eggs

Courtesy of Moshe Ma'or

כרזה לעידוד גידול צמחי מאכל
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי

A poster encouraging the growing of edible plants
Courtesy of the Central Zionist Archives

כרזה שהוצאה על ידי המפקח על המזונות
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי

A poster published by the Supervisor of Foods
Courtesy of the Central Zionist Archives

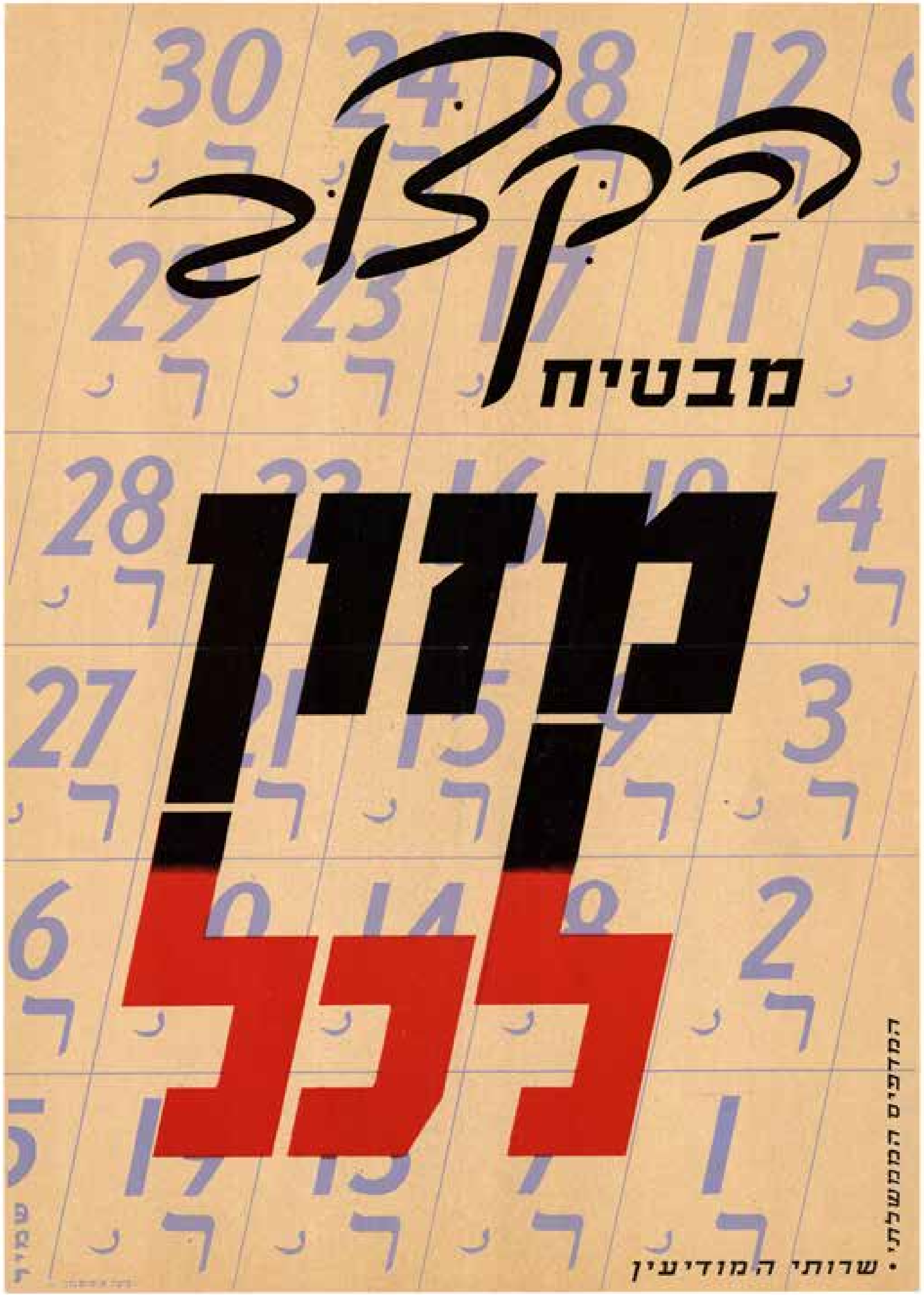

כרזה – הקיצוב מבטיח מזון לכל
עיצוב: האחים שמיר | באדיבות הארכיון הציוני המרכזי ומשפחת שמיר

Poster – Rationing Ensures Food for All
Design: The Shamir Brothers | Courtesy of the Central Zionist Archives and Shamir family

תכנית מנות אוקטובר
1951 (א' תשרי תשי"ב - א' חשון תשי"ב)

החנוני יסמן במשבצת ליד כל מצרך את התאריך בו קבל את המצרך לחלוקה

סוכר לבן

קמח לבן

אבקת חלב מלא

רבה (יבוא)

קפה – תה – למבוגרים

שומן

בשר

ביצים

סבון כביסה

סבון רחצה

אבקת כביסה

חומרי נקוי נוזלים

אבקת ביצים

מנות ללא תלושים

קטניות

ביסקויט

קמח תירס

גבינה צהובה

ממתקים

אבקת חלב רזה

אורז טחון

דגים מלוחים

דגים קפואים

שימורי דגים

שימורי ירקות

אבקת קקאו

מנות נוספות

לנשים הרות

לעובדים עבודה גופנית קשה

בעלי כרטיסי מזון ומניים

משרד החקלאות
אגף המזון

* החנוני יתלוש וישמור לבקורת את התלושים המסומנים
יהרו התלושים יש לנקב בלבד לצורך בקורת בין החנוני והצרכן

מודעה לציבור, תכנית מנות אוקטובר 1951
באדיבות משה מאור

A Public Notice, A menu plan - October 1951
Courtesy of Moshe Ma'or

חלוקת מצרכים

החל מיום ג׳ כסלו תש״ט 5.12.1948.

המצרך	המנה	מחיר המנה או היחידה	התלוש
מרגרינה	200 גרם לנפש	64 מיל המנה	בלי תלושים;
אבקת חלב	200 גרם לנפש	60 מיל המנה	בלי תלושים לילדים בגיל... תנובה, למבוגרים בחנויות מכלת.
חלב משומר ממותק ובלתי ממותק	1/2 קופסא לנפש	הולנדי 98 מיל הקופסא קנדי 113 מיל הקופסא	דף נ. מס. 19
בצי משק	2 ביצים למבוגר	סוג א׳ או אקסטרא 37 מיל סוג ב׳ 30 "	דף נ. מס. 9
שמורי דגים	1 קופסא לנפש	סרדינים מרוקאים (מורין) 83 מיל קו׳ סרדינים מרוקאים (אנגלו) 86 מיל קו׳ סרדינים מרוקאים (מוסקרין) 80 מיל קופסא הרינג פרי משמר הולנדי (14 אונקס) 98 מיל קופסא הרינג פרי משמר מרשל (8 אונקס) 73 מיל קופסא הרינג פרי משמר מרשל (14 אונקס) 108 מיל קופסא הרינג פרי משמר בעגבניות (מרשל) (7 אונקס) 75 מיל קופסא הרינג פרי משמר בעגבניות (מרשל) (14 אונקס) 108 מיל קופסא הרינג פרי משמר שילר (7 אונקס) 75 מיל קופסא הרינג פרי משמר שילר (14 אונקס) 108 מיל קופסא	בלי תלושים
אבקת ביצים	100 גרם לנפש	130 מיל המנה	בלי תלושים
תפוחי עץ יבשים	50 גרם לנפש	350 מיל הק״ג	בלי תלושים
צמוקים	50 גרם לנפש	163 מיל הק״ג	בלי תלושים
קפה	100 גרם למבוגר	סוג א׳ 70 מיל המנה סוג ב׳ 65 " " סוג ג׳ 57 " "	דף ע. מס. 17
נרות	1 חבילה למשפחה	60 מיל החבילה	בלי תלושים
גפרורים	4 קופס׳ למשפחה	12 מיל הקופסא	בלי תלושים

מחלקת האספקה

שע״י המושל הצבאי. ירושלים

על החנונים להציג את הרשימה הנ״ל לראוה במקום בולט.

דפוס העברי / יחיאל ורקר. טלפון 3693

מודעה על חלוקת מצרכים 1948

באדיבות משה מאור

A notice announcing the distribution of groceries

Courtesy of Moshe Ma'or

מודעה לציבור

המלחמה בשוק השחור, ראשית שנות ה־50

באדיבות משה מאור

Notice to the Public

The War On the Black Market, Early 1950'S

Courtesy of Moshe Ma'or

מודעות
מחלקת האספקה
שע"י המושל הצבאי, ירושלים
הודעה מס. 41
חלוקת מצרכים
לחדש אלול תש"ט (ספטמבר 1949)

סוכר לבן
שומן
אורז
חמאה אוסטרלית
גבינה קרפט
קמח לבן
סרדינים
שמורי דגים
שמורי ירקות
אבקת ביצים
ירקות מיובשים
סבון כביסה
שמורי פירות
שזיפים יבשים

מחירי מצרכים שהוזלו:

משרד האספקה והקצוב
אגף המזון – סניף ירושלים

הודעה לציבור ע"י מחלקת האספקה שע"י המושל הצבאי
ירושלים ספטמבר 1949
באדיבות משה מאור

A notice to the public from The Supply Department under the Military Governor of Jerusalem – September, 1949

Courtesy of Moshe Ma'or

ועדת המצב שליד ועד הקהלה
ואגודת ישראל. ירושלם.

ההרשמה לנפט

מועד סיום ההרשמה לנפט הוארך עד ליום שלישי ל' בשבט תש"ח (10.2.48). על הצרכנים שלא נרשמו, לפנות לאחת התחנות שברשימה דלקמן בין השעות 9–12 לפנה"צ ו־3–6 אחה"צ.

להרשמה זו צריך הצרכן להציג את כרטיסי המנות לקבלת סכר של כל בני משפחתו.

כרטיסי מנות הנפט מחולקים לארבע קבוצות:

1) כרטיס ירוק – לראש בית אב.
2) כרטיס צהוב – לילדים עד גיל 12.
3) כרטיס כתום – לשאר בני המשפחה.
4) כרטיס כתום עם חותמת „רוק" – לבודדים.

הבחנה זו נעשית בכדי לאפשר דרוג בחלוקת הנפט ובמצרכים חיוניים אחרים בעתיד.

תמורת כל כרטיס מנות יש לשלם 20 מא"י בלבד ואין לשלם כל סכום נוסף אחר.

רשימת תחנות ההרשמה

מודעה מטעם ועד המצב שעל יד ועד הקהילה בנוגע לחלוקת נפט
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי

A notice from the Situation Committee, part of the Committee for the Hebrew Community of Jerusalem, regarding the distribution of oil (kerosene)

Courtesy of the Central Zionist Archives

ועדת המצב שליד ועד הקהלה העברית
ירושלים

המס' המסודר של הצרכן 1768
12581

כרטיס לחלוקת נפט

השם ... המספר המודפס על כרטיס המנות 353418

מספר תחנת החלוקה 13

כרטיס לחלוקת נפט מטעם ועד המצב שליד
ועד הקהילה העברית ירושלים, 1948
באדיבות משה מאור

A ticket for the distribution of oil (kerosene) from the Situation Committee, which was part of the Committee for the Hebrew Community of Jerusalem, 1948

Courtesy of Moshe Ma'or

מנות מזון נוספות
למשפחות המגוסים
החל מ־ 27.2 עד 10.3.49

1. סוכר גביש 400 גרם לנפש במחיר 83 מיל הק"ג
2. אורז 250 " " " 120 " "
3. שמן 200 " " " 390 " "
4. מרגרינה 200 " " " 320 " "
5. גבינה דנית 100 " " " 550 " "
6. סרדין נורבגי 1 קופ. " " 63 " הקופסה
7. תאנים 1 חרוז " " 36 " החרוז
8. צמוקים 250 גרם למשפחה 180 " הק"ג
9. קבקר אמריקאי 1 קופ. " 150 " הקופסה
10. ריבה אוסטרלית 1 " " 150 " "
11. בשר כשר קופ. למשפחה (המכילה עוף, או נקניקיות או ממרח כבד במחירים המוצגים ע"י כל סוג) או קופ. ממרח כבד עוף קטנה לנפש.

כל המנות נגד תלוש "ט"

כל משפחה רשאית לבחור את המצרכים הרצויים לה — אין חובה לקנות הכל

משרד הבטחון
אגף משפחת החייל
המדור לאספקה

המפקח על המזונות

מודעה על הקצבת מנות מזון נוספות למשפחות המגוייסים 1949
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי

A notice of the rationing of additional portions of food to families of enlisted soldiers 1949

Courtesy of the Central Zionist Archives

כרטיס חלב נוסף שספקה ״תנובה ירושלים״ לאימהות מניקות ולתינוקות בתקופת הצנע. כשלושה חודשים לאחר הקמת המדינה נכתב ב״דבר ירושלים״ : ״על ירושלים עבר מצוד קשה שעוד לא נסתיים.היא סבלה ממחסור שעל גבול הרעב.למשל, בכל הארץ מספקת ״תנובה״ חלב ואף מביאה אותו עד לבית. ורק ירושלים שכחה טעמו של מעדן זה. במשך זמן רב לא הובא כל חלב לעיר, ואף עתה מספקים חלב לילדים בלבד, ורק כוס אחת ליום״...(מאמר המערכת, ״דבר ירושלים״ 6.9.48).

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

- SUPPLEMENTAL MILK CARD

A supplemental milk card provided by "Tnuva Yerushalayim" (Tnuva Dairy in Jerusalem) for nursing mothers and babies during the time of 'The Austerity.' About three months after the establishment of the State, [the newspaper] "D'var Yerushalayim" (Jerusalem D'var) wrote: "Jerusalem has been under a difficult siege that has not yet ended. It is suffering a deprivation that borders on starvation. For example, all over the country, "Tnuva" supplies milk and even delivers it to the house. And only Jerusalem has forgotten the taste of this delicacy. For a long time, no milk has been brought to the city, and even now, milk is supplied only to children, and only one glass a day...." (Editorial, "D'var Yerushalayim" 6.9.48).

The Old Yishuv Court Museum collection

כרטיס תוספת מזון לאשה ההרה

באדיבות משה מאור

A ticket for additional food for a pregnant woman

Courtesy of Moshe Ma'or

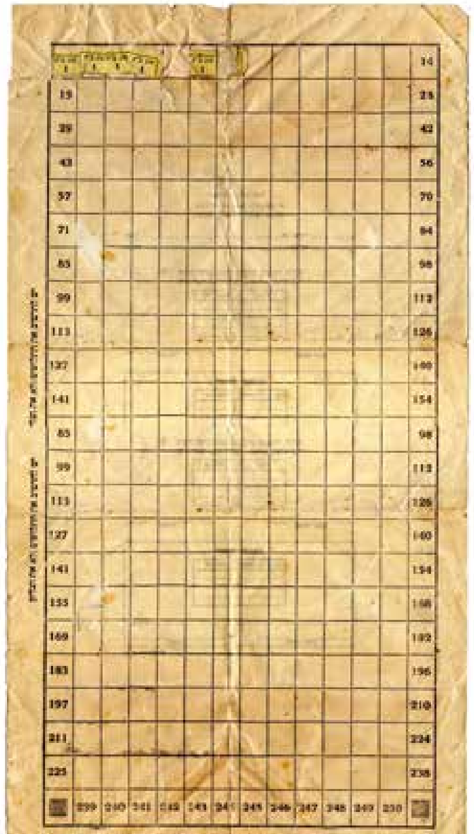

דף עליו ריכז החנווני את התלושים שהתקבלו על ידי הלקוחות, ראשית שנות ה־50׳

באדיבות משה מאור

A page of coupons on which the owner of the grocery shop pasted the coupons which were received from the customers - The 1950's

Courtesy of Moshe Ma'or

ספלי אמייל תוצרת "לכל", ראשית שנות ה־50'
באדיבות משה מאור

Enamel mugs, Made by "Lakol",Early 1950's
Courtesy of Moshe Ma'or

תלוש לקבלת עוף, סוף שנות ה־40'
באדיבות משה מאור

A coupon for a chicken - Late 1940's
Courtesy of Moshe Ma'or

תו קניה לרכישת תיק לתלמיד תוצרת "לכל", ראשית שנות ה־50'
באדיבות משה מאור

Purchase coupon for the acquisition of a child's schoolbag, Made by "Lakol" - Early 1950"s
Courtesy of Moshe Ma'or

תלושי אספקת מים מטעם מחלקת הספקת מים בעיריית ירושלים 1948
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Coupons for the supply of water from the Water Supply Department of the Jerusalem Municipality 1948
Old Yishuv Court Museum Collection

תלושים ופנקסי מזון
באדיבות משה מאור

Coupons and food ration books
Courtesy of Moshe Ma'or

החומה
עליך לדעת
עשר דברות לנוסע באוטובוס

החומה
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

"Hachoma" (the wall)

Old Yishuv Court Museum Collection

אל עקרת-הבית

הוראות לשעת חירום
חוברת כיס לאזרח ובה הוראות לשעת חירום שחולקה בינואר 1948 יתכן על ידי האחראים על הביטחון בישוב העברי.
בחוברת הקטנה עשרת דברות לנוסע באוטובוס ופניה ישירה לעקרת הבית כשותפה במלחמה בשוק השחור. הנוסע ועקרת הבית מתבקשים להתנהג באופן מאופק והגיוני מטעמי ביטחון פיזי ובטחון כלכלי.

INSTRUCTIONS IN TIMES OF EMERGENCY

A pocket pamphlet for the citizen containing instructions for times of emergency, which was distributed in January, 1948, possibly by those who were responsible for security in the Hebrew Yishuv (settlement).
In the small pamphlet are the "ten commandments" for anyone riding a bus, and a direct plea to the housewife as a partner in the war on the black market. The passenger and the housewife are requested to behave in a restrained and logical manner for reasons of physical safety and economic security.

מורה דרך
להזנת המשפחה
מנות עקריות בלי בשר
תבשילים מגבינה לבנה

חוברת מתכונים להזנת המשפחה שיצאה לאור על ידי מחלקת ההזנה של בית הבריאות הדסה בשיתוף עם קרן המסעדות של הדסה. מתכונים לארוחות מזינות וזולות המהוות חלופה לארוחות בשריות
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

GUIDE FOR FEEDING THE FAMILY

A recipe booklet for feeding the family which was published by the Nutrition Department of the Hadassah Health Center in cooperation with the 'Restaurant' Foundation of Hadassah. In it, there are recipes for nourishing and inexpensive meals that constitute a substitute for meat meals.

The Old Yishuv Court Museum collection

ספר בישול שיצא בהוצאה משותפת של הסתדרות נשים ציוניות וויצ"ו מתוך מטרה לסייע לעקרת הבית ללמוד "איך לבשל בארץ ישראל". ההנחה היתה שעולות רבות הגיעו לארץ מאירופה וממטבח שונה לחלוטין. הספר כתוב בעברית, אנגלית וגרמנית ומכיל עצות(כיצד אטפל במקרר שלי? כיצד מבשלים בחשמל) ומתכונים שונים המבוססים על תוצרת הארץ. הספר נכתב ע"י ד"ר ארנה מאיר, ובו איורים ופרסומות רבות.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A cook book that was jointly published by the Histadrut Organization of Zionist Women and WIZO (Women's International Zionist Organization) with the purpose of aiding housewives to learn "How to Cook in the Land of Israel." The assumption was that many "olot" (new immigrant women) came to Israel from Europe from a completely different cuisine. The book is written in Hebrew, English, and German and includes advice (How can I take care of my ice box? How do I cook with electricity?) and various recipes based on Israeli products. The book was written by Dr. Erna Meyer, and includes many illustrations and advertisements.

The Old Yishuv Court Museum collection

מאכלים קרים * סנדביטש־טורטים

כל מיני ממרח פיקנטיים אלה אפשר לקשט בפלחים קטנטנים של מלפפונים מתובלים, בזיתים, באביונות או בביצה קצוצה דק דק. ממרחים אלה טעימים ביותר על גבי פת לבנה כשמורחים שכבה עבה ומעמידים אותם להצטנן עד שעת האוכל.

(שופכים את הרטב שבקופסה ואת הדגים מועכים במזלג).

ממרח של לכיס, עפין או אנשובים מוכנים יכולים להכין ממרח מצוין אם מלבד שמערבים את הממרחים הללו בחמאת טרופה מקודם מוסיפים עוד על הממרח ביצה קשה קצוצה דק (2 ביצים לכל אוקיה של חמאה), מעט בצל שחוק ואם רוצים גם זיתים שחורים קצוצים יפה.

מבשלים ביצים בנקל ברשת סרוגה בידים.

When boiling eggs put them into a net which makes it easy to remove them altogether.

Eier kocht man leicht in einem selbstgehäkelten Netz.

203. ממרח חמאה צבעונית.

טורפים את החמאה כאמור למעלה ומערבים בה:

ירוק: עשבים קצוצים כגון: פטרסיליה, שבת, כרתי, אביונות, זיתים ירוקים.

אדום: קישטם של עגבניות.

צהוב: חלמון מפורך של ביצה קשה.

ורוד: ממרח לכיס (לאכס).

חום: ממרח אנשובים.

שחרחר: זיתים שחורים קצוצים דק דק.

204. ממרחי־גבינה.

מספרם בלתי מוגבל, ולכן נסתפק רק בהוראות מעטות שעל פיהן יכול כל אחד להכין צרופים שונים כיד ההמצאה הטובה עליו.

את ה„עינים" הריקות של מחבת הביצים המרפרפות ממלאים מים.

When poaching only two eggs put water in the other places.

Leere „Augen" in der Setzeier-Pfanne füllt man mit Wasser.

לג

חוברת מתכונים לשעת חירום, 1948
הוצאת הדסה־ויצ"ו | באדיבות משה מאור

A booklet of recipes for times of emergency, 1948
Hadassah-WIZO Publication | Courtesy of Moshe Ma'or

חוברת מתכונים לשעת חירום, 1948
הוצאת הדסה־ויצ"ו
באדיבות משה מאור

קריקטורה על ימי הצנע, פרידל שטרן 1958
באדיבות מוזיאון הקריקטורה והקומיקס
מעזבון פרידל שטרן, באדיבות מוזיאון הקריקטורה והקומיקס חולון

A caricaturen of the days of Austerity, Fridel Stern 1958
Courtesy of the Museum of Caricatures and Comics

קריקטורה על ימי הצנע, פרידל שטרן 1959
באדיבות מוזיאון הקריקטורה והקומיקס
מעזבון פרידל שטרן, באדיבות מוזיאון הקריקטורה והקומיקס חולון

A caricature of the days of Austerity, Fridel Stern 1959
Courtesy of the Museum of Caricatures and Comics

קריקטורה של קריאל גרדוש ("דוש") בעיתון "מעריב" אפריל 1958
הדרך בה עברה ישראל מסוף המנדט הבריטי עד שנת העשור.
באדיבות משפחת גרדוש ומוזיאון הקריקטורה והקומיקס, חולון

A cartoon by Kariel Gardosh (Dosh) in the "Ma'ariv" newspaper, April 1958
The road Israel has traversed from the end of the Mandate until 1958
Courtesy of the Gardosh family and the Museum of Caricatures and Comics in Holon